

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, ІНФОРМАЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНИХ
СТУДІЙ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач випускової кафедри

_____ Ніна РЖЕВСЬКА

«__» грудня 2023 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО РІВНЯ МАГІСТР
ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 054 «СОЦІОЛОГІЯ»
ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЇ ПРОГРАМИ «СОЦІОЛОГІЯ»

**Тема: «СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ГУМАНІТАРНІ НАСЛІДКИ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ДЛЯ СУСПІЛЬСТВА»**

Виконавець: здобувач вищої освіти групи С – 214М Репінський Артем
Вікторович

Керівник: кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних
відносин, інформації та регіональних студій Стригуль Марина Василівна

КИЇВ 2023

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота містить: 145 сторінок, 25 діаграм, 59 посилань на літературні джерела.

Об'єктом є російсько-українська війна.

Предметом є соціально-економічні та гуманітарні наслідки війни в сучасному українському суспільстві.

Мета: дослідити соціально-економічні та гуманітарні наслідки війни крізь призму соціологічного аналізу.

Мета дослідження зумовила формування таких завдань:

1. Здійснити соціологічну інтерпретацію явища «війна».
2. Проаналізувати соціально-економічні та гуманітарні наслідки, спричинені війною.
3. Дослідити особливості соціально-економічного та гуманітарного становища населення України під час російсько-української війни.
4. Провести порівняльний аналіз наслідків російсько-української та Хорватсько-Боснійської війни.

Методи дослідження.

Основними методами, що використовуються при написанні кваліфікаційної роботи є контент-аналіз (дослідження із застосуванням MAXQDA24, Python та інтернет ресурсів) та порівняльний аналіз.

Для вторинного аналізу даних використовуються аналітичні доповіді Всесвітньої організації охорони здоров'я; аналітичні звіти Міжнародної організації з міграції про внутрішнє переміщення в Україні; аналітичні звіти Управління Верховного комісара ООН з прав людини; звіти Організації економічного співробітництва та розвитку; дослідження Gradus квітень 2022 р.; Info Sapiens, 13-18 квітня 2022 р.; Фонду «Демократичні ініціативи», 7–15 травня 2022 р. тощо.

Ключові слова: ВІЙНА, ГУМАНІТАРНА КРИЗА, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА КРИЗА, БІЖЕНЦІ, РИЗИКИ ДЛЯ БІЖЕНЦІВ.

ABSTRACT

Thesis contains: 145 pages, 25 diagrams, 59 references to literary sources.

Object of research: the Russian-Ukrainian war.

Subject: socio-economic and humanitarian consequences of the war in modern Ukrainian society.

Aim: to study the socio-economic and humanitarian consequences of the war through the prism of sociological analysis.

Tasks:

1. To carry out a sociological interpretation of the phenomenon "war".
2. To analyze the study of socio-economic and humanitarian consequences caused by the war.
3. To investigate the peculiarities of the socio-economic and humanitarian situation of the population of Ukraine.
4. Conduct a comparative analysis of the consequences of the Russian-Ukrainian and Croatian-Bosnian wars.

Research methods.

The main methods used in writing the qualification work are content analysis (research using MAXQDA24, Python and Internet resources) and comparative analysis. For the secondary data analysis, were used analytical reports of the World Health Organization; analytical reports of the International Organization for Migration on internal displacement in Ukraine; analytical reports of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights; reports of the Organisation for Economic Cooperation and Development; Gradus research, April 2022; Info Sapiens, 13-18 April 2022; Democratic Initiatives Foundation, 7-15 May 2022, etc.

Keywords: WAR, HUMANITARIAN CRISIS, SOCIO-ECONOMIC CRISIS, REFUGEES, RISKS FOR REFUGEES.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1.ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІЙНИ	12
1.1.Концептуалізація поняття «війна».....	12
1.2. Соціологічні підходи до вивчення війни	17
1.3. Війна та організоване насильство в класичній та сучасній соціології.....	23
Висновки до першого розділу	32
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА ГУМАНІТАРНИХ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ ДЛЯ СУСПІЛЬСТВА	34
2.1. Соціально-економічні наслідки війни для суспільства	34
2.2. Гуманітарна криза, спричинена війною: особливості прояву.....	39
2.3. Українські біженці за кордоном	68
Висновки до другого розділу	81
РОЗДІЛ 3. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ТА ХОРВАТСЬКО-БОСНІЙСЬКОЇ ВІЙНИ	84
3.1. Досвід подолання гуманітарної кризи, спричиненою війною: вторинний аналіз даних	84
3.2.Російсько-українська та Хорватсько-Боснійська війна: порівняльний аналіз	99
Висновки до третього розділу	109
ВИСНОВКИ	111
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	119
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Дослідження соціально-економічних і гуманітарних наслідків війни має першочергове значення в сучасній науці.

Розуміння соціально-економічних наслідків війни має важливе значення для розробки ефективної політики та стратегій післявоєнного відновлення країни. Внаслідок війни руйнуються важливі соціальні та економічні об'єкти, що призводить до катастрофічних наслідків для постраждалих громад. Дослідження цих наслідків дає цінну інформацію про масштаби руйнувань, що, у свою чергу, інформує про розподіл ресурсів для відновлення інфраструктури, місцевої економіки та відновлення соціальних послуг.

Варто зауважити, що гуманітарний вимір війни вимагає соціологічного аналізу, оскільки важливо досліджувати різні соціальні групи, а саме: потреби постраждалих, вимушено переміщених осіб та порушення прав людей під час війни. Дослідження впливу війни на гуманітарне становище населення сприяє глибшому розумінню положення населення, постраждалого від війни, даючи розуміння безпосередніх та довгострокових потреб біженців, внутрішньо переміщених осіб та інших соціально вразливих груп. Ці знання є ключовими для гуманітарних організацій у наданні адресної допомоги та забезпеченні захисту прав людини.

В кваліфікаційній роботі вважаємо доречним провести саме аналіз дослідження соціально-економічних і гуманітарних наслідків війни в Україні на основі досвіду Хорватсько-Боснійської війни, оскільки на основі відомих механізмів та дій, що були застосовані в процесі подолання післявоєнної кризи та їх наслідків, це є надзвичайно важливим для України. Результати цієї діяльності допоможуть запобігти завідомо неефективним діям по відношенню до українського суспільства.

Повернення біженців і «відбудова» країн, спустошених війною, є важливими політичними цілями для все більшої кількості урядів-донорів,

міжнародних організацій і неурядових організацій, які працюють у сферах розвитку та гуманітарної діяльності. До прикладу, події в Косово є яскравою ілюстрацією як швидкості, з якою може розвиватися занепокоєння щодо відновлення, так і того, якою мірою це пов'язано в державній політиці з поверненням біженців. Проте Косово не є першою і не єдиною ситуацією, в якій наголошується на зв'язку між поверненням біженців і постконфліктною реконструкцією. Від Камбоджі та Намібії на початку 1990-х до Мозамбіку, Руанди та Гватемали в середині десятиліття, політики боролися з цими подвійними проблемами як з фундаментальними компонентами міжнародної гуманітарної політики. Ніде міжнародна прихильність до повернення біженців і відбудови не була такою очевидною, як на Балканах. Зокрема, у Боснії збройний конфлікт 1992-95 років шокував світ. Коли війна закінчилася, західні країни сподівалися зробити Боснію демонстрацією своєї здатності вивести країну з війни до сталого економічного та соціального розвитку. Завдання було доволі суттєве. Більше половини приблизно 3,5 мільйонного населення країни або проживали за межами країни як біженці, або були внутрішньо переміщеними особами в межах її кордонів. Економіка країни була зруйнована, а її політична система була різко змінена не лише внаслідок війни, а й через необхідність встановлення нових форм правління після розпаду федеративної соціалістичної системи.

Аналізуючи операції з залученням міжнародних партнерів до розбудови та відновлення нації, маємо задатись питаннями: «Що міжнародна спільнота зробила правильно? Що слід було зробити інакше? Іншими словами, Боснія – це модель для наслідування чи застереження про те, чого слід уникати?» Боснійський приклад є і тим, і іншим, і що успіхи та невдачі є своєчасним тестом на ефективність зусиль західного державотворення.

Менш ніж за десятиліття Боснія була відбудована та багато в чому трансформована. Боротьба, яка охопила країну в 1992-1995 роках і призвела до кампаній етнічних чисток, концентраційних таборів і понад 200 000 жертв було

замінено подобою нормальності. На початку 2000 року Європейська ініціатива стабільності оголосила, що нерівномірні зусилля з реконструкції були «надзвичайно успішними». Навіть біженці почали повертатися додому; повернення меншин у 2002 році зросло на 40 відсотків порівняно з 2001 роком.

Проте, критики міжнародної місії стверджують, що цей так званий прогрес є тимчасовим і поверхневим. Мир є тимчасовим, тому що єдине, що запобігає насильству, це присутність міжнародних військ; якби НАТО повністю вивело війська, бойові дії, ймовірно, відновилися б за кілька тижнів. Роки міжнародної участі не дуже допомогли економічному відновленню. Десять років по закінченню війни Внутрішній валовий продукт менше половини свого довоєнного рівня, і єдиним двигуном зростання була міжнародна допомога. Трансформація є поверхневою, оскільки консоціаційна демократія, яку передбачає міжнародна спільнота, не з'явилася. Боснія розділена на дві політичні одиниці, де домінують три націоналістичні партії, і основні питання, пов'язані з кордонами та ідентичністю, досі не вирішені.

Дискусія про те, що робити далі, породила багато думок, як і брак чітких відповідей на те, як має діяти міжнародна спільнота. Причиною цього є відсутність систематичних досліджень впливу міжнародної участі в Боснії. Лише деякі з досліджень стосуються постдейтонської Боснії, а ще менше — наслідків міжнародного втручання. Аналітичні центри, що базуються в Боснії, підготували своєчасні аналізи, але ці звіти часто досить вузько спрямованими. Тим не менш, відсутність додаткових оцінок ролі міжнародної спільноти в трансформації країни викликає подив, враховуючи, що з кінця 1995 року міжнародна спільнота надала близько дев'яти мільярдів доларів допомоги для відновлення цієї маленької країни. Розуміння наслідків цих інвестицій має бути важливим для правильного розуміння відновлення країни з післявоєнної руїни. Помилкові стратегії вимагають переоцінки цілей, засобів і ресурсів, але обидва набори проблем вказують на необхідність гнучкості та необхідність контекстних стратегій.

Кваліфікаційна робота в свою чергу, є дослідженням процесу повернення біженців із післявоєнною реконструкцією в конкретному контексті Боснії та Герцеговини та виділення для подальшого застосування їх позитивного досвіду в українському контексті. Аналіз цього зв'язку має важливе значення для розуміння не лише подій, які розгорталися в Боснії після Дейтонської мирної угоди 1995 року, але й нових тенденцій у міжнародній політиці щодо суспільств, охоплених війною, у цілому. Дослідження перешкод поверненню, як біженців з-за кордону, так і внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Визнання цих перешкод для відновлення міжнародних зусиль до їх усунення, особливо у випадку внутрішнього повернення «меншин», що саме по собі є дуже проблематичним в контексті суспільства, яке зазнає глибоких змін.

Таким чином, дослідження соціально-економічних і гуманітарних наслідків війни є обов'язковим для прийняття обґрунтованих рішень, ефективної пост воєнної реконструкції та запобігання майбутнім війнам. Це дослідження підкреслює багатогранний вплив війни на окремих осіб, громади та нації, наголошуючи на глибоких наслідках для добробуту, стабільності та розвитку суспільств. Тож в даній кваліфікаційній роботі заглиблюючись у війну як соціальне явища, опишемо соціально-економічні та гуманітарні наслідки, породжені нею, проаналізуємо гуманітарну кризу, що склалася в суспільстві, проблему внутрішньо-переміщених осіб та біженців.

Довідка про ступінь наукової розробки теми кваліфікаційного дослідження.

У роботі наведено інтерпретація війни у працях Ш.Монтеск'є, Адама Сміта, Дж. Александера, Нормана Енджела, а також розкрито класичні соціологічні підходи до розуміння явища війни М.Вебера, Е.Дюркгейма, Г.Спенсера, П.Сорокіна, В.Самнера; здійснена інтерпретація ЧарльзаТіллі, Майкла Манна, Ентоні Гідденса, Гаetano Моски, Вільфредо Парето, Рендалла Коллінза. Розкривається війна крізь призму глобалізації у теорії З.Баумана, М.Калдор, Франца Оппенгеймера, Олександра Растоу.

Досліджується війна і в роботах українських соціологів Є.Головахи, С.Макеєва, С.Хобти тощо.

Об'єктом є російсько-українська війна.

Предметом є соціально-економічні та гуманітарні наслідки війни в сучасному українському суспільстві.

Мета: дослідити соціально-економічні та гуманітарні наслідки війни крізь призму соціологічного аналізу.

Мета дослідження зумовила формування таких **завдань:**

1. Здійснити соціологічну інтерпретацію явища «війна».
2. Проаналізувати соціально-економічні та гуманітарні наслідки, спричинені війною.
3. Дослідити особливості соціально-економічного та гуманітарного становища населення України під час російсько-української війни.
4. Провести порівняльний аналіз наслідків російсько-української та Хорватсько-Боснійської війни.

Теоретичну основу кваліфікаційної роботи становлять класичні соціологічні та соціально-філософські теорії і наукові концепції дослідження війни; наукові праці сучасних українських та закордонних учених, присвячені дослідженню соціально-економічних та гуманітарних наслідків, спричинених війною.

Методи дослідження. Основними методами, що використовуються при написанні кваліфікаційної роботи є контент-аналіз дослідження із застосуванням MAXQDA24, Python та інтернет ресурсів та порівняльний аналіз.

Для вторинного аналізу даних використовуються аналітичні доповіді Всесвітньої організації охорони здоров'я; аналітичні звіти Міжнародної організації з міграції про внутрішнє переміщення в Україні; аналітичні звіти Управління Верховного комісара ООН з прав людини; звіти Організації економічного співробітництва та розвитку; дослідження Gradus квітень 2022 р.;

Info Sapiens, 13-18 квітня 2022 р.; Фонду «Демократичні ініціативи», 7–15 травня 2022 р. тощо.

Наукова новизна отриманих результатів. Проведення дослідження наслідків російсько-української та Хорватсько-боснійської війни надасть можливість для подальшого теоретизування подолання післявоєнної кризи.

Наукова новизна дослідження складається з наступних положень та результатів:

1. Дослідження наслідків російсько-української війни.
2. Проведення порівняльного аналізу російсько-української та Хорватсько-боснійської війн.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів. Соціологічне дослідження соціально-економічних і гуманітарних наслідків війни має важливе значення для розвитку методів задоволення безпосередніх потреб постраждалого населення, запобігання майбутнім війнам, сприяння миру та стабільності та прийняття політичних рішень як на національному, так і на міжнародному рівнях. Дослідження служить важливим інструментом для розуміння складного, багатогранного впливу війнам на суспільства та окремих людей.

Коротка довідка про структуру роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. У вступі визначено мету, завдання та методи дослідження. У першому розділі здійснюється інтерпретація поняття «війна», розкриваються соціологічні підходи до дослідження війни. У другому розділі розкрито поняття гуманітарної кризи, породженої війною, а також соціально-економічних наслідків війни для суспільства. У третьому розділі представлена програма соціологічного дослідження, аналіз вторинних соціологічних досліджень, а саме аналітичних звітів, представлена анкета для опитування внутрішньо-переміщених осіб. Список використаних джерел містить 59 джерел.

Апробація отриманих результатів.

Положення даного дослідження пройшли апробацію на ХХІІІ Міжнародній науково-практичній конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Політ. Сучасні проблеми науки» (04-07 квітня 2023 р., м. Київ).

Репінський А. Особливості відновлення країни у післявоєнний період: соціологічний аналіз. ПОЛІТ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доповідей ХХІІІ Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених: [у 2-х т.]. – Т. 1 (м. Київ, 04-07 квітня 2023 р.) / [ред. кол.: Н.В.Ладогубець, А.М.Кокарева та ін.]; Національний авіаційний університет. – К.:НАУ, 2023.– с.390-392

та на науковому семінарі Харківського національного університету повітряних сил імені Івана Кожедуба «Інформаційне протиборство в умовах російсько-української війни» (30 листопада 2023 р., м. Харків). Основні положення роботи опубліковано автором самостійно у матеріалах конференції.

Також апробація здійснена на:

IV Міжнародній науково-практичній конференції «Researching advanced horizons of global progress: challenges and innovative concepts», м.Севілья, Іспанія, 13-15 грудня 2023 року.

Repinskyi A., Stryhul M. Socio-economic and humanitarian consequences of the russian-ukrainian war for society. IV International scientific and practical conference «Researching Advanced Horizons of Global Progress: Challenges and Innovative Concepts» (December 13-15, 2023) Seville, Spain, International Scientific Unity. 2023. 455-458 pp.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІЙНИ

1.1. Концептуалізація поняття «війна»

В кваліфікаційній роботі аналізуємо поняття «війна» крізь точку зору кількісного і якісного підходів до наукового визначення війни.

Найвідоміший і найвпливовіший підхід був розроблений Девідом Сінгером і Мелвіном Смоллом у рамках проєкту «Correlates of War», а саме дослідженням війни вченими Мічиганського університету. Цей проєкт намагається зібрати статистичні дані про війни, які ведуться в усьому світі з 1816 року. Відповідно до цього підходу, війна – це будь-який жорстокий конфлікт із принаймні 1000 вбитими на рік. Щоб виключити геноциди та масові вбивства з цього визначення, обидві сторони конфлікту повинні організуватися для вчинення колективного насильства, або сторона з найменшою кількістю комбатантів повинна завдати опоненту принаймні п'ять відсотків своїх власних втрат.

Використовуючи кількісне дослідження явища війна, історик Спенсер Р. Верт, наприклад, використовує критерій 200 убитих солдатів на рік, щоб класифікувати насильницький конфлікт як війну. Тед Гурр і Барбара Харфф надають поріг у 100 смертей у своїй базі даних про невдалі держави та додають критерій щонайменше 1000 комбатантів на сторону конфлікту.

Інші дослідження вказують на труднощі, пов'язані з посиленням на абсолютне число як порогове значення. Треба припустити, що кількість смертей внаслідок насильницьких конфліктів сприймається й оцінюється по-різному залежно від розміру постраждалого чи залученого населення. Тому деякі дослідники запропонували не брати абсолютну кількість смертей як критичний орієнтир, а скоріше їхню частку від загальної кількості населення постраждалої країни.

Більшість кількісних підходів, однак, ще не в змозі конкурувати з популярністю порогу в 1000 убитих солдатів, визначеного американськими

вченими Смоллом і Сінгером. База даних конфліктів, розроблена Упсальським університетом у Швеції, пропонує подальший розвиток визначення «Співвідношення війни». Даний підхід не обмежується втратами регулярних армій, але також включає жертви серед цивільного населення в результаті прямого фізичного насильства. Він розділяє насильницькі конфлікти на три різні рівні інтенсивності. Незважаючи на те, що при визначенні «війни» все ще дотримуються підходу «Співвідношення війни» про понад 1000 смертей на рік, воно додатково розрізняє «менші збройні конфлікти» (принаймні 25 смертей на рік, але менше 1000 смертей у всьому конфлікті) і «середні» масштабні збройні конфлікти» (понад 1000 смертей у всьому конфлікті, але менше 1000 смертей кожного року). Ця кількісна диференціація різних рівнів інтенсивності є корисною, оскільки вона враховує насильницькі конфлікти за межею «війни».

Визначення війни, яке ґрунтується на критеріях, які можна емпірично перевірити (кількість жертв), має методологічні переваги для статистично-порівняльного аналізу жорстоких війн, зокрема на тлі тривалих історичних часових рамок. Але це також може бути дуже проблематично. Точні дані щодо загиблих на війні отримати надзвичайно важко, оскільки вони часто спотворюються воюючими сторонами. Також важко зрозуміти, чому порогове значення становить саме 1000 смертей і чому насильницький конфлікт із 999 смертями на рік не називають війною. Це свавілля здається ще більш проблематичним, коли війну чи ступінь руйнування жорстокого конфлікту слід визнавати лише за кількістю смертей внаслідок безпосереднього фізичного насильства, адже в такому випадку не беруться до уваги ані соціальні, економічні та культурні наслідки війни, ані жертви епідемій чи голоду, наприклад, які є прямим результатом знищення інфраструктури війнами.

Нарешті, залишається сумнівним, чи справді війну слід визначати лише її прямими наслідками, а не її характеристиками, причинними моделями чи функціональною логікою. Цей аспект, як правило, знаходить більше визнання в якісних визначеннях війни. Одне з таких визначень використовується робочою

групою соціологів з дослідження причин війни Гамбурзького університету. Угорський дослідник миру Іштвана Кенде визнає, що «війна» є «жорстоким масовим конфліктом», якщо він має такі характеристики:

- у бойових діях беруть участь дві або більше збройних сил, принаймні одна з яких є регулярними бойовими силами (військові, воєнізовані формування, поліція) уряду;
- повинен бути мінімальний центральний контроль над бійцями з обох сторін, навіть якщо це проявляється у вигляді організованої збройної оборони або планових нападів (партизанські операції, партизанська війна тощо);
- збройні дії тривають і не є випадковими стихійними зіткненнями; тобто обидві сторони діють відповідно до спланованої стратегії, незалежно від того, чи відбуваються бойові дії на території одного чи кількох товариств, і скільки часу вони тривають.

Крім того, робоча група з дослідження причин війни розрізняє війни та збройні конфлікти. Збройні конфлікти є «насильницькими зловмисниками, які не повністю відповідають критеріям війни». Завдяки відносному ступеню відкритості якісне визначення війни, як триваючого та систематичного застосування колективного фізичного насильства принаймні двома організованими групами має перевагу перед кількісними підходами, оскільки воно зосереджується на внутрішній логіці насильницьких дій, а не на екзогенних наслідках. Тим не менш, якісне визначення, якому віддає перевагу робоча група з дослідження причин війни, також має свої недоліки.

З одного боку, завдяки першому критерію вона залишається державоцентричною перспективою. Нинішній прояв війни як колективного застосування насильства за межами державних суб'єктів і фактично кордонів не береться до уваги. З іншого боку, війна — як і в кількісних визначеннях — розуміється як статус-кво, який можна визначити. Незважаючи на відсутність чітких критеріїв для аналітично цінного розмежування між війнами та

наси́льницькими конфлі́ктами, визначення, отримане від Кенде, створює враження, що явище «війна» є особливим станом взаємодії суспільства.

Отже, в науковій літературі можна зустріти принаймні два підходи до тлумачення війни:

Один підхід за критерій розмежування бере об'єкт війни та цілі конфліктуючих сторін. Робоча група з дослідження причин війни Гамбурзького університету, наприклад, розрізняє «антирежимні війни» («війни за повалення правлячої партії або зміну чи збереження політичної системи»), «війни за автономію та відокремлення» («війни за більшу регіональну автономію в межах держави або відокремлення від держави») та «війни за деколонізацію» («війни за звільнення від колоніального панування»). Інші підходи розрізняють «етнічні війни» та політично мотивовані «революційні» війни. Така типологія є проблематичною, оскільки в одному окремому насильницькому конфлікті часто проявляється більше ніж одна причина. Крім того, цілі конфліктуючих сторін часто змінюються в ході насильницьких дій.

Ось чому другий підхід розрізняє насильницькі конфлікти не за їх причинами та цілями, а радше за політичним статусом або групою учасників. Здебільшого йдеться про те, чи є сторони конфлікту державними чи недержавними акторами. До кінця 1990-х серйозно сприймалися лише війни з принаймні одним державним актором.

Отже, можна розрізнити два різних типи війни:

- Симетричні внутрішньодержавні війни, тобто жорстокі війни між двома державами.
- Асиметричні війни між однією державою та однією недержавною стороною.
- Другий тип, асиметричні війни, можна розділити на дві підкатегорії:
- Внутрішньодержавний насильницький конфлікт, тобто війни між одним недержавним актором і державою в межах існуючих державних кордонів.

- Позадержавний або позасистемний жорстокий конфлікт між одним недержавним і одним державним суб'єктами поза межами існуючої держави (як, наприклад, у війні західних держав НАТО проти Талібану в Афганістані).

Програма даних конфліктів Упсали, наприклад, дотримується цього підходу, оскільки її база даних конфліктів не лише реєструє позадержавні та позасистемні, міждержавні та внутрішньодержавні насильницькі конфлікти, а й інтернаціоналізовані внутрішньодержавні конфлікти, де держава, за підтримки інших держав бореться проти недержавного актора в межах існуючих кордонів.

Цей другий підхід до типології війни ще не завершений і потребує доповнення. Важко зрозуміти, чому хоча б одна сторона конфлікуючих сторін має бути державним актором. Це правда, що держава все ще відіграє важливу, якщо не центральну, роль у глобальній організації та застосуванні насильства. Але описане усунення кордонів, яке можна спостерігати в багатьох сучасних насильницьких конфліктах, найкраще проявляється в тих конфліктах, у яких обидві сторони конфлікту є недержавними акторами.

Німецький політолог Свен Хойнацкі відносить ці насильницькі конфлікти до групи «субдержавних війн», яка доповнює інші типи війни. Загалом Хойнацкі визначає чотири «основні типи збройного насильства»:

- Міждержавні насильницькі війни (між двома або більше державами);
- Внутрішньодержавні насильницькі війни (між державними та недержавними акторами в межах існуючих кордонів);
- Позадержавні насильницькі війни (між державними та недержавними акторами за межами існуючих кордонів);
- Піддержавні насильницькі війни (між недержавними акторами незалежно від існуючих кордонів).

1.2. Соціологічні підходи до вивчення війни

Як чітко демонструють нещодавні, емпіричні (кількісні соціологічні дослідження) 464 воєн, що велися за останні 200 років, війна була найважливішим генератором соціальних змін, оскільки саме війна трансформувала досучасний світ імперій, королівств, племінних конфедерацій і міст-держав у сучасні національні держави. Крім того, майже всі вирішальні моменти в історії, які породили сучасність і зрештою призвели до демократичної, ліберальної, толерантної та економічно потужної держави загального добробуту - від Французької та Американської революцій, до наполеонівських війн, колоніальної експансії та двох світових воєн - були глибоко насильницькими подіями, які включали дуже руйнівну та жорстоку практику: війни, революції, геноциди та тривалі страждання. Іншими словами, сучасність, якою її знаємо, була б немислимою без історичної спадщини організованих воєн.

Однак, поширена думка, що з приходом і поширенням сучасності війна та насильство поступово стали менш поширеними, оскільки сучасні цивілізовані індивіди нібито визнали марність, аморальність і жорстокість насильства. У цьому контексті сучасність регулярно протиставляється середньовіччю, яке зазвичай зображується як чисте варварство. Однак, навіть швидкий погляд на приблизні цифри жертв війни впродовж історії чітко вказує на те, що реальність є набагато складнішою, і що наша епоха є значно войовничішою, ніж решта історії людства.

Варто звернути увагу на статистичні дані. За 10-11 століття у війнах загинуло лише 60 000 осіб; у 12-му та 13-му століттях разом жертви війн зросли до 539 000, тоді як у наступні два століття кількість загиблих у різних війнах зростає до 7 781 000. Тим не менш, саме останні 200 років перевершують всю попередню історію драматичною ескалацією кількості загиблих у війнах: понад 19 мільйонів у 19 столітті та понад 111 мільйонів лише у 20 столітті.

Отже, на відміну від поширених уявлень, війна та організоване насильство не зникають і не зникають, а натомість різко загострюються в сучасну епоху.

Обидва ці фактори, центральне значення війни для появи сучасності та постійне зростання руйнівного потенціалу сучасної епохи, вимагають широкого соціологічного аналізу. Тим не менш, незважаючи на те, що війна була і залишається одним із найважливіших соціальних явищ, більша частина традиційної соціології після Другої світової війни, як правило, нехтувала, якщо навіть не свідомо ігнорувала, вивчення війни. Притаманний соціології раціоналістичний спадок Просвітництва, який сформулював сучасність у однозначно еволюційний спосіб у поєднанні з жахливою спадщиною двох тотальних воєн, створив ситуацію, коли більшість соціологів уникали систематичного аналізу війни. Геополітична стабільність, інституційний консерватизм і відносна вагомість епохи холодної війни змістили фокус соціологічних досліджень до більш пацифістичних (мирних) тем, таких як культура та соціалізація, соціальне розшарування, гендер, здоров'я чи освіта. Лише бурхливі події кінця 20-го та початку 21-го сторіччя певною мірою змінили цю аналітичну упередженість, завдяки чому ряд соціологів розробили складні теорії війни та організованого насильства. У цьому процесі було заново відкрито багате та багатогранне минуле соціології, оскільки стало очевидним, що класики соціології приділяли багато уваги вивченню організованого насильства та війни.

На відміну від більшої частини сучасної основної соціології, яка зосереджується на темах, відмінних від війни, класична соціологічна теорія була зайнята вивченням війни та організованого насильства. Макс Вебер у 1968 році дослідив процеси раціоналізації людських дій до народження дисципліни у військовій сфері та проаналізував політичне життя крізь призму сили примусу та міждержавної війни.

Зокрема, для Макса Вебера, сучасна держава визначається її здатністю монополізувати використання сили на певній території, а її історичний розвиток

був пов'язаний із перемогами на полі битви. Як наголошує Макс Вебер: «Культурний престиж і престиж влади тісно пов'язані. Кожна переможна війна підвищує культурний престиж [держави]».

Варто зауважити, що К.Маркс і Е.Дюркгейм також надали всебічний аналіз організованого насильства та війни. У той час як для К.Маркса [38] революційне насильство та війна під керівництвом пролетарів («озброєні люди») розглядалися як каталізатори соціальних змін для Е.Дюркгейма [39], війна була особливою формою аномії, яка представляла організовану спробу повернутися від органічного до механічної солідарності. Крім того, обидва соціологи ідентифікували різні соціальні процеси, породжені досвідом війни.

Е. Дюркгейм [39] був першим, хто емпірично перевінив гіпотезу про те, що самогубство та війна є обернено пропорційними, оскільки вчений надав докази того, що спалах війни загалом призводить до значного зниження рівня самогубств, оскільки війни між державами сприяють більшій національній солідарності. Для К.Маркса [38] жорстокість, з якою Паризьку комуну було розгромлено в 1871 році, була надійним сигналом того, що держава робітників може бути встановлена лише шляхом опори на організоване насильство та війну: «Сила є «повитухою» кожного старого суспільства».

Тим не менш, коли соціологія інституційно утверджувалася як академічна дисципліна наприкінці 19-го та на початку 20-го століття, вплив К.Маркса, Е.Дюркгейма та М.Вебера був набагато слабшим, ніж сьогодні, і вони часто зазнавали впливу інших теоретиків. Багато з цих класичних соціологів були захоплені впливом війни та організованого насильства на трансформацію суспільних порядків. Деякі, такі як Людвіг Гумплович і Густав Ратценгофер, зосереджувалися на зв'язку між соціальним розшаруванням і насильницькою боротьбою груп протягом історії, стверджуючи, що походження нуклеарної сім'ї, приватної власності та правових інститутів можна повернути назад до насильницького завоювання однієї групи над іншою. Більш конкретно, вони провели паралелі між появою цивілізації та розширенням війни, намагаючись

показати, як культурна витонченість, мистецька досконалість і науковий розвиток історично виникли як побічний продукт військових перемог: переможені воїни часто стають рабами та кріпаками, тоді як переможні групи поступово перетворитися на аристократичний і паразитичний клас дозвілля.

Інші, такі як Франц Оппенгеймер [50] і Олександр Растоу, простежили походження державотворення до ранніх війн і стверджували, що подібний принцип продовжує діяти в сучасних державах: «Держави утримуються відповідно до тих самих принципів, які закликали їх до буття. Первісний стан - це творіння воїнів; і шляхом воєнного пограбування його можна зберегти» [50].

Отто Хінце розвинув цю ідею далі, пов'язавши виникнення та розширення держав із розвитком військових організацій. Згідно з його аналізом, усі представницькі політичні інститути, такі як парламенти та збори, виникли в середньовічних конгрегаціях воїнів, де участь у війні була передумовою для повноправного членства в політичній спільноті.

Подібно до цього італійські теоретики еліти Гаetano Моска і Вільфредо Парето [50] розуміли насильство та війну як вирішальні механізми для встановлення та підтримки стабільного правління. Як зазначає Г.Моска [50]: «історія вчить нас, що клас, який тримає списа або тримає мушкет, регулярно нав'язує своє панування класу, який володіє лопатою або штовхає човник». Крім того, вони наголошували на здатності організованої меншості панувати над неорганізованою більшістю шляхом успішного поєднання примусу з ідеологічною гегемонією [50].

Деякі класичні соціальні теоретики цього періоду, такі як Герберт Спенсер і Вільям Самнер, перебували під впливом різних еволюційних теорій, у тому числі теорій Ламарка і Дарвіна, які домінували в публічному дискурсі в Європі та Північній Америці. Отже, вони обидва інтерпретують історичні зміни через призму еволюційного розвитку, від простих, недиференційованих і по суті жорстоких спільнот до складних, гетерогенних і переважно мирних

індустріальних суспільств сучасної епохи. Однак В.Самнер стверджує, що сучасні війни відрізняються.

Варто зауважити, що безпрецедентна жорстокість, викликана двома світовими війнами, у поєднанні з економічним процвітанням і заспокоєнням європейського та північноамериканського континентів після 1945 року безпосередньо вплинула на характер соціологічного аналізу в другій половині 20 століття. Крім того, що існувало майже однакове зобов'язання забути войовничі підходи минулого та відійти від загальної заклопотаності вивченням війни, але новий контекст відносної вагомості, політичної стабільності та соціальної включеності змістив фокус соціологічних теорій на такі теми, як держава загальний добробут, соціальне розшарування, стать, етнічна приналежність, культура, освіта чи охорона здоров'я, і далеко від аналізу організованого насильства. Таким чином, протягом понад чотирьох десятиліть війна залишалася маргінальним предметом дослідження в соціології мейнстриму [6].

Однак кінець біполярного світу на початку 1990-х років спричинив нові насильницькі конфлікти в усьому світі: після розпаду Радянського Союзу та Югославії послідували гострі насильницькі конфлікти в усьому регіоні, кульмінацією яких стали широкомасштабні війни в Чечні, Грузії, Боснії, Хорватія, Косово та Центральній Азії. Глобальна ідеологічна трансформація також породила нові реалії в Африці з великими війнами в Демократичній Республіці Конго, Сомалі, Судані, Сьєрра-Леоне, Ліберії, Руанді та інших місцях. Цей ідеологічний вакуум був швидко заповнений зростанням релігійних повстань і тероризму в глобальному масштабі з новим акцентом на вражаючих формах руйнування та невибіркових нападах на цивільне населення, свідками яких стали події 11 вересня в США, 7 вересня у Великобританії та 3 грудня в Іспанії. Нарешті, війни та військові операції під проводом США в Афганістані та Іраку, а потім тривалі внутрішні та зовнішні конфлікти зі значними людськими жертвами, зробили насильство відчутним для європейської та

північноамериканської аудиторії. Усі ці зміни дали новий поштовх соціології організованого насильства та зокрема, соціології війни.

Соціологія війни вивчає соціальні аспекти війни, включаючи її причини, наслідки, взаємодію між військовими та цивільними групами, роль держави та інституцій у веденні війни, а також вплив війни на суспільство в цілому. В цілому, соціологи:

- аналізують соціальні, політичні, економічні та культурні фактори, що сприяють появі конфліктів та війн;
- досліджуються соціальні структури та інститути, що забезпечують функціонування військових сил, такі як ланки командування, військові підрозділи та військові звання;
- вивчається вплив війни на суспільство: аналізуються соціальні зрушення, які відбуваються під час війни, такі як зміни в соціальній структурі, економіці, політиці та культурі;
- досліджується вплив політичних та військових інституцій на ведення війни, а також взаємодія між владою та суспільством під час конфліктів;
- вивчається військова соціалізація: процес формування військових цінностей, ідентичності та поведінки, а також вплив військової служби на індивіда;
- аналізуються соціальні процеси відновлення після війни, включаючи вплив військових конфліктів на мирне суспільство, процеси демобілізації та реінтеграції бійців, а також побудову миру та примирення.

Соціологія війни є важливою галуззю соціологічних досліджень, оскільки допомагає краще розуміти соціальні процеси, пов'язані з війнами та конфліктами, і сприяє розвитку стратегій для зменшення насильства та побудови миру.

1.3. Війна та організоване насильство в класичній та сучасній соціології

Серед сучасних підходів до вивчення війни та насильства домінували чотири чіткі точки зору, такі як: культуралізм, соціобіологія, економізм та організаційний матеріалізм.

Культуралізм

Культурологічні пояснення війни мають давню традицію в соціальних науках та історії. Від Сунь-Цзи, Шпенглера і Тойнбі до останніх досліджень Хантінгтона і Кігана, війна та організоване насильство аналізувалися крізь призму властивих культурі, цивілізації чи релігійності [35].

У той час як найновіші підходи поділяють загальний акцент на ролі колективних цінностей, ідей і норм у породженні та підтримці жорстоких конфліктів, вони виходять за межі спрощеного погляду на людей як на простих носіїв своїх культур і пропонують більш витончені культурні пояснення війни. Тож Філіп Сміт, Джон Хатчінсон, Адама Сміт, Джей Вінтер і Гордж Мосс зосереджуються на ролі символів, ритуалів, колективної пам'яті та позначення цих процесів взагалі як ключових чинників досвіду війни.

А. Сміт і Дж. Хатчінсон підкреслюють важливість пам'ятних подій і пам'ятних місць, таких як військові паради, військові меморіали, військові кладовища, пам'ятники героям війни та пам'ятні заходи, такі як День пам'яті у Великій Британії, День Анзака в Австралії та Новій Зеландії, або День незалежності США. Вони аналізують ці практики та події крізь призму спільного морального універсуму, згідно з яким визнані жертви попередників («славних мертвих») служать нормативними параметрами для поведінки їхніх нащадків. Іншими словами, воєнний досвід колективної жертви нав'язує особливий набір цінностей, які пов'язують, як сказав би Едмунд Берк, живих, мертвих і ще ненароджених у священну спільноту. У цьому сенсі ритуали колективної пам'яті, такі як ті, що супроводжують День пам'яті у Великій Британії чи День

незалежності в США, являють собою «рефлексивний акт національного самопоклоніння», де «справжнє я» нації «поміщено у вроджену чесноту «Невідомий воїн».

Подібним чином А. Сміт і Дж. Александер стверджують, що війну та травматичні події, пов'язані з досвідом організованого насильства, слід розуміти не як матеріальні, а насамперед як культурні події. Тому Сміт стверджує, що «війна стосується не лише культури, а пов'язана з культурою», тоді як Дж. Александер [23] стверджує: «це значення, які створюють відчуття шоку та страху, а не події самі. Для Сміта більшість війн, як правило, оформляються в апокаліптичні наративи, які використовують логіку бінарних кодів (добро проти зла; священне проти світського; раціональне проти ірраціонального), і тому апокаліптичний наратив розглядається як єдина дискурсивна форма, яка може досягти успіху повністю генерувати та легітимізувати групову жертву.

Хоча культурологічні перспективи сприяють нашому розумінню того, як війна та насильство культурно оформлені та закодовані, їм важко пояснити походження та напрямок конкретних воєн. Можна легко погодитися з думкою, що всі війни є вбудованими в специфічні культурні дискурси і що будь-яке організоване насильство тягне за собою культурне кодування та колективну артикуляцію, але культурних рамок самих по собі просто недостатньо, щоб породжувати та підтримувати війну. Таким чином, замість того, щоб бути переважно культурним артефактом, дискурсом чи оповіддю, війна є насамперед матеріальним процесом, який включає відчутні та жорстокі фізичні практики, такі як руйнування, вбивство, смерть та емоційні страждання.

Соціобіологія

Ця вроджена матеріальність війни сильно підкреслюється іншою впливовою сучасною точкою зору на війну та насильство – соціобіологією. Оскільки соціобіологічні підходи глибоко вкорінені в теорії еволюції Дарвіна та концепції інклюзивної інтеграції Гамільтона, вони пояснюють більшість, якщо не всі, аспекти людської поведінки з посиланням на логіку природного відбору. З

цієї точки зору соціальна дія функціонує відповідно до тих самих біологічних принципів, які регулюють поведінку всіх живих істот, згідно з якими організм генетично запрограмований на відтворення діяти у спосіб, який є еволюційно вигідним для його виду. Отже, головний аргумент полягає в тому, що коли люди, як і всі інші тварини, не здатні безпосередньо розмножуватися, вони прагнуть досягти цього опосередковано, віддаючи перевагу родичам над неродичами та близьким родичам над далекими. У цьому генетично зумовленому процесі боротьба за обмежені ресурси які б підтримувала життя своєї родинної групи, стає оптимальною стратегією для виживання. Коли ця перспектива безпосередньо застосовується до вивчення війни та насильства, фокус зосереджується на здатності організму максимізувати свій репродуктивний потенціал і генетичні схильності людини для жорстокої конкуренції за територію, ресурси та партнерів. Для соціобіологів війна є формою універсальної агресії, яка характеризує всі види.

Як зазначає Гат: «взаємопов'язана конкуренція за ресурси та відтворення є основною причиною конфліктів і боротьби у людей, як і в усіх інших видів тварин» [35].

Соціально-біологічна перспектива є корисним корективом для надто культуралістичних інтерпретацій війни, оскільки вона чітко визнає внутрішню матеріальність організованого насильства. Очевидно, що люди часто воювали один з одним за обмежені ресурси, території та інші матеріальні артефакти. Війна полягає не лише в культурному підґрунті, а в першу чергу в завданні відчутних жертв і руйнувань.

Крім того, оскільки соціобіологи зводять війну до простої агресії, вони не в змозі пояснити різке поширення організованого насильства за останні 250 років. Важливо розрізняти агресивні психологічні та біологічні імпульси та соціальний інститут, яким є війна. На відміну від агресії, яка передбачає імпульсивність, спонтанність і ефективну негайну відповідь, війна є спланованою, організованою з соціальних дій, які включають колективну свідомість, розподіл праці,

скоординовані колективні дії, систематичне використання зброї, передову мовну координацію та інші соціальні дії та процеси, багато з яких зумовлені само- та колективним обмеженням. У цьому сенсі, війна – це діяльність, придумана та практикована лише людьми.

Економізм

Третім впливовим соціологічним поглядом у вивченні війни та організованого насильства є економізм. Є довга і усталена традиція у вивченні війни, яка наголошує на економічних аспектах насильницьких конфліктів. Від Монтеск'є, Адама Сміта до Нормана Енджела, соціальні вчені та теоретики створювали складні теорії, які часто протиставляють війну та торгівлю. Тоді як прихильники класичного лібералізму дотримувалися думки, що коли люди торгують, вони не борються, вважаючи, що поширення глобальної вільної торгівлі зробить світ більш мирним, прихильники політекономічної точки зору, включаючи багатьох марксистів, пояснювали драматичне поширення організованого насильства наприкінці 19 ст. і початку 20-го століть, включаючи дві світові війни та колоніальну експансію, викликаючи безперервний голод капіталізму до нових ресурсів, ринків і капіталу [59].

Більш тонкі сучасні артикуляції економістської парадигми — це моделі раціональних акторів і теорія глобалізації. Підходи раціонального актора розвивають утилітарне розуміння соціальної дії, стверджуючи, що люди, перш за все, зацікавлені в максимізації корисності, чиї дії можна пояснити з посиланням на їх інструментальну раціональність [59]. У цьому контексті вони розуміють війну через призму економічних переваг та інструментальної раціональності, що стоїть за мотивацією особи брати участь у жорстоких. Оскільки насильницькі дії часто є останнім заходом, оскільки в економічному плані вони представляють собою високий ризик і дорогу поведінку з відносно невизначеними результатами, дослідження зосереджено на контекстуальній раціональності, яка призводить до використання насильницької тактики. Отже, рішення брати участь у війні залежить від індивідуального та за замовчуванням колективного

сприйняття того, що застосування насильства принесе економічні та символічні вигоди або, навпаки, мінімізує очікувані втрати. Як стверджує Лайтін: «громадянська війна є вигідною для потенційних повстанців, оскільки вони можуть як вижити, так і мати певну ймовірність перемоги в державі» [44].

Теорія глобалізації поділяє подібний погляд на людей як на індивідів, які в основному рухаються економічними силами. Проте замість інструментальної раціональності власних інтересів теоретики глобалізації звертають увагу на структурні детермінанти, які вважаються відповідальними за створення соціальної нерівності. Загальний аргумент будується навколо ідеї, що за останні роки капіталізм зазнав суттєвих трансформацій і в цьому процесі підірвав силу та суверенітет окремих держав. З одного боку, нова неоліберальна політика приватизації та дерегуляції зробила капіталістичні підприємства більш відокремленими від держави і, отже, більш глобальними. З іншого боку, вражаючий технологічний прогрес радикально змінив комунікацію, транспорт і обмін товарами, послугами та людьми, зробивши глобальну торгівлю ефективною та вільною. У цьому новому глобалізованому світі, стверджують вони, географія стала історією, і характер війни також змінився.

Варто зазначити, що за З.Бауманом [34] і М.Калдор, глобалізація породжує нові війни, багато з яких постають прямим засобом економічної політики. Вчені стверджують, що глобальна неоліберальна політика надає перевагу транснаціональним корпораціям і водночас розмиває державну владу. [34] Отже, війни ведуться через обмежені ресурси, такі як нафта, газ та інші цінні тверді мінерали, завдяки чому великі приватні корпорації безпосередньо впливають на військові цілі великих держав і отримують вигоду від монополістичних контрактів (наприклад, війна в Іраку) або знаходяться в стані швидкого отримання прибутку на залишках розвалених держав, які брали участь у грабіжницьких війнах (наприклад, Сомалі, Конго, Боснія та Герцеговина).

Економічні підходи роблять великий внесок у краще розуміння ролі матеріальних ресурсів у війні. Багато війн включають конфлікти через обмежені

ресурси, без яких було б важко підтримувати великі утворення, такі як держави. Без сумніву, економіка, як у макро-, так і в мікроформах, є важливим сегментом досвіду війни.

Однак, війна не може бути зведена до простої вигоди або максимізації ресурсів. Хоча економічна діяльність є невід'ємною частиною війни, причини багатьох війн були поза економікою: геополітична перевага, ідеологічні зіткнення, дилеми безпеки, підвищення статусу, династичні претензії, територіальні суперечки та навіть особиста ворожнеча правителів. Крім того, погляд на те, що глобалізація є радикальним розривом з попередніми формами економічних і політичних організацій, є дуже проблематичним, як показують останні дослідження історичної соціології. Сучасні рівні світової торгівлі багато в чому подібні до тих, що були на початку 20 століття. Не тільки понад 80% світової торгівлі все ще здійснюється в межах окремих національних держав, але й рівень зовнішньої торгівлі для Європейського союзу, Японії та США залишається на рівні 12 % їхнього ВВП, що є майже ідентичним до рівня, досягнутого на початку 20 століття [40]. У цьому контексті, замість того, щоб бути безпрецедентною новинкою, викликаною силами економічної глобалізації, недавні війни виявляють більше схожості, ніж відмінності з війнами 19-го та початку 20-го століття.

Організаційний матеріалізм

На відміну від економічних підходів, де війна по суті розглядається як вторинне явище, опосередковане первинними економічними інтересами, організаційний матеріалізм ставить організоване насильство в центр свого аналізу. Побічно спираючись на класичну «войовничу» традицію, Чарльз Тіллі [56], Майкл Манн [47], Ентоні Гідденс і Рендалл Коллінз [36] зосереджуються на історичній ролі війни в державному будівництві. Для Ч.Тіллі [56] війна була вирішальним каталізатором суспільного розвитку, оскільки постійне зростання міждержавних воєн у ранньомодерній Європі призвело до більшої геополітичної автономії для державних правителів. У цьому контексті сучасні, бюрократичні,

централізовані та територіальні національні держави виникли як ненавмисний наслідок тривалої війни та дорогих військових кампаній. Щоб заплатити за ці дорогі війни, правителі досучасних держав були змушені різко збільшити видобуток ресурсів у населення, яке їм контролювалося, а також мобілізувати значні верстви цього населення, щоб боротися, працювати та оплачувати ці війни. Ці структурні зміни мали два головних наслідки. З одного боку, більший видобуток ресурсів стимулював накопичення капіталу, розвиток передових і всеосяжних фінансових можливостей держав, поширення правових систем у всьому суспільстві та зміцнення комунікаційних і транспортних можливостей держав. З іншого боку, більшому податковому тягарю, загальній військовій повинності та більшій трудовій повинності протистояли всеохоплююча державна опіка, поступове розширення парламентаризму та громадянських, політичних і деяких соціальних прав.

Варто зазначити, що М.Манн [47] розглядає війну як вирішальний соціальний механізм для будівництва держави, оскільки після створення держав вони використовували війну для подальшої державної експансії як зовні (завоювання території), так і всередині (посилення її організаційного проникнення). У той час як зовнішня експансія допомогла заснувати ранні імперії, які з часом трансформувалися в різні форми державного устрою, завершившись територіально прив'язаними національними державами, внутрішня експансія була ще важливішою, оскільки вона спричинила триваючий процес соціальної клітки. Під соціальним обмеженням М.Манн [47] має на увазі організаційно встановлені обмеження індивідуальних і колективних свобод, які поступово, але прогресивно «промінювалися» на військовий захист, політичну та соціальну безпеку та економічні ресурси, і в цьому процесі вони породжували централізовану владу та стратифікували політи.

Крім того, один із провідних соціологів М.Манн пояснює історично мінливі відносини між державою та війною, розрізняючи чотири різні, але взаємозалежні джерела соціальної влади: політичну, економічну, ідеологічну та

військову. Протягом більшої частини історії військова сила, визначена як «соціальна організація концентрованого смертельного насильства» [47], була вирішальним джерелом організованого панування. У цьому контексті війна була невід'ємною складовою розвитку держави. Незважаючи на те, що багато воєн виявилися надзвичайно руйнівними, деякі війни сприяли драматичним суспільним перетворенням.

Зокрема, затяжні війни в Європі на початку Нового часу започаткували порочне коло, за яким правителі вилучали більше ресурсів для фінансування воєн, що безпосередньо призводило до посилення репресій у формі вищих і всеохоплюючих податків, суворішого військового призову та збільшення залежності від банківських позик і боргів, що стимулювало подальше державотворення. Для фінансування воєн правителі, часто не бажаючи того, збільшували інфраструктурну потужність держав, що було найяскравіше видно у більш жорсткій централізації правління, розширенні державної служби, органів збору податків, казначейства, поліції та судових органів. системи. У міру того, як державна влада зростала, це загрожувало безпеці інших держав, і більшість із них розпочинали превентивні війни, таким чином увічнюючи коло, за яким ведення війни веде до державного будівництва, а державне будівництво веде до більшого ведення війни.

Організаційний матеріалізм забезпечує всебічне розуміння організованого насильства та війни, яке виходить за рамки економічного, біологічного та культурного детермінізму, оскільки визнає складність соціальної поведінки та конкретного історичного досвіду.

Тож слід зауважити, що М.Манн, і Ч.Тіллі (так само, як Р.Коллінз і Е.Гідденс) наголошують на ролі різних факторів у розбудові держави та трансформації суспільства: економічного контролю над матеріальними ресурсами, сили примусу та розмаху військової могутності, впливу культурних і релігійних доктрини та адміністративний потенціал політичної влади. Однак, незважаючи на очевидну більшу пояснювальну силу, ніж біологічні,

культуралістичні та економічні теорії організованого насильства та війни, цей підхід не захищений від критики. Головною слабкістю організаційного матеріалізму є його досить вузьке та інструменталістичне поняття ідеології та надмірна зосередженість на окремій формі суспільної організації – державі.

І М.Манн, і Ч.Тіллі майже не розрізняють культуру, релігію та ідеологію. Тоді як Ч.Тіллі вважає ідеологічні доктрини менш важливими, ніж військові, політичні та економічні сили, М. Манн визнає значення ідеологічних рухів, але менше цінує зміст і цілі ідеологічних дискурсів [56]. Він не тільки не проводить аналітичної різниці між традиційними релігіями та досучасними культурними віруваннями та практиками та сучасними світськими ідеологіями, але також стверджує, що протягом більшої частини історії ідеологічні доктрини «не мали загальної ролі будь-якого значення, лише всесвітньо-історичні моменти» [47]. Іншими словами, цей підхід нехтує впливом сучасних ідеологій на мобілізацію та легітимізацію соціальних дій. Крім того, оскільки організаційний матеріалізм стурбований вивченням взаємозв'язку між війною та державою, він часто не помічає важливості інших форм соціальних організацій та їхніх зв'язків з організованим насильством.

Відомий український соціолог Є. Головаха ще в 2014 р. пропонував досліджувати військові конфлікти як «комбіновані війни». Є.Головаха визнавав: «Українське суспільство понад двадцять років існувало без внутрішніх та зовнішніх агресивних конфліктів. Проте за миром на кордонах та внутрішнім світом ховалися настільки серйозні соціальні та геополітичні проблеми, що перша ж серйозна спроба їх вирішення призвела до війни: спочатку до війни, яка втратила легітимність влади проти революційноналаштованого Євромайдану, потім до зовнішньої агресії (з окупацією та анексією Криму), а слідом за цим – до підтриманих Росією (засобами пропаганди, зброєю та живою силою) заколоту та військових дій у Донецькій та Луганській областях» [21].

Висновки до першого розділу

Попри поширену думку деяких науковців про те, що війна та насильство є пережитками минулих епох, саме сучасна епоха є справжнім епіцентром організованої жорстокості. Як свідчать історичні дані та соціологічні дослідження, за останні два століття спостерігається безпрецедентне кумулятивне зростання масштабів, розмаху та кількості організованого насильства, а не безперервне зменшення. Незважаючи на те, що сучасна національна держава стала визначним «контейнером влади з кордонами» [9], здатним повністю монополізувати використання насильства на своїй території, таким чином роблячи примусові дії майже непомітними, насильство не знищилося. Натомість саме ця здатність законно монополізувати його використання призвела до розповсюдження організованого насильства по всьому світу, завдяки чому політичні актори, відповідальні за національні держави, можуть інтерпретувати будь-які зовнішні претензії на територію чи населення, що населяє цю територію, як протиправні та ворожі дії, які можна відбити із застосуванням насильства.

Більше того, на відміну від досучасного світу, де війни часто нагадували ритуальні сутички між аристократами з невеликими втратами та великим невіглаством з боку більшості селянського населення, сучасні держави часто стають величезними військовими машинами, де конкуруючі та часто взаємовиключні територіальні та інші претензії швидко завойовуються. Законна монополія на застосування насильства разом із дедалі зростаючою ідеологічною легітимністю зробили війну набагато більш руйнівною в сучасності, ніж у будь-яку попередню історичну епоху.

Класики соціології вже усвідомлювали, що для розуміння та пояснення походження та функції держави, приватної власності та соціального розшарування необхідно ретельно аналітично поглянути на війну. Саме війна породила державу, і саме війна стала вирішальною причиною поширення

соціальної нерівності. Сучасна соціологія війни прямо чи опосередковано спирається на цю багатогранну та цінну дослідницьку спадщину та розробила потужні пояснювальні моделі для вивчення війни. Незалежно від того, наголошують вони на культурних, біологічних, економічних чи політичних/організаційних джерелах організованого насильства, сучасні соціологічні теорії надають безцінні інтерпретаційні парадигми для розуміння одного з найгостріших соціальних явищ та викликів останніх кількох століть – війни.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА ГУМАНІТАРНИХ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ ДЛЯ СУСПІЛЬСТВА

2.1. Соціально-економічні наслідки війни для суспільства

Приєднавшись у 2015 році до міжнародних домовленостей сталого розвитку на період до 2030 року, Україна визначила цілі та завдання для сталого соціального прогресу, спрямованого на викорінення бідності, зменшення нерівності та покращення здоров'я та добробуту, освіти, гендерної рівності, чистої води та санітарії, доступу до гідної роботи та економічного зростання. Проте з лютого 2022 року політичний порядок денний України очолила війна.

За оцінками, війна потенційно може поставити понад 7,1 мільйона українців за межу бідності та ще 3,7 мільйона наблизити до неї.

Тож зосередимо увагу на впливі російсько-української війни на населення, щоб визначити наслідки спричинені війною. Він спрямований на те, щоб висвітлити особливі потреби груп населення, які більше ризикують потрапити в багатовимірну бідність або зазнати її поглиблення внаслідок війни. Ця вразливість може як виникати, так і поєднуватися з соціально-економічними, географічними та демографічними характеристиками.

До війни до вразливих груп входили ВПО, ветерани, люди похилого віку, самотні особи, сім'ї осіб з інвалідністю, осіб з хронічними захворюваннями та дітей, які проживають поблизу лінії зіткнення. Ця війна збільшила розмір цих груп і посилила тиск на інші групи, такі як домогосподарства ветеранів і сім'ї загиблих солдатів, яким загрожує подальша маргіналізація.

До лютого 2022 року основні гуманітарні потреби та потреби у відновленні були зосереджені на сході України. Люди в цих районах зазнавали регулярних обстрілів і ненадійних умов безпеки. Прогалини в соціальних службах ставали все гострішими в районах поблизу лінії зіткнення, а ситуація зі здоров'ям погіршувалася навіть напередодні пандемії COVID-19. В огляді гуманітарних

потреб України 2022 року, зосереджених на постраждалих Донецькій і Луганській областях і ВПО, на кінець 2021 року гуманітарної допомоги потребували 2,9 мільйона людей. За оцінками, найбільші гуманітарні потреби стосувалися доступу до води, санітарії та гігієни (2,5 мільйона осіб), захисту (уразливість людей фізичним та/або психологічним ризикам або шкоді внаслідок насильницьких або кризових ситуацій, 2,5 мільйона людей), здоров'я (1,5 млн.) та продовольча безпека та засоби до існування (1,1 млн.) [13].

За останнє десятиліття національна економічна структура України, яка раніше була значною мірою зосереджена на експорті товарів, поступово змінилася в основному на економіку послуг. У 2021 році в секторі послуг було зайнято більшу частину робочої сили, і на нього припадала половина валового внутрішнього продукту. На відміну від цього, сільське господарство становило лише 11 відсотків національного валового внутрішнього продукту у 2021 році та 14 відсотків зайнятості, але значна частка від загального експорту (43,9 відсотка). Як один із найбільших виробників зерна та рослинної олії у світі, Україна відіграла вирішальну роль у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки.

Міжнародна організація праці також підкреслила «підвищений рівень безробіття та неактивності молоді, а також помітну невідповідність навичок»[45]. Крім того, існував високий рівень неформального ринку праці (21 відсоток робочої сили у 2019 році), головним чином у сільському господарстві, оптовій торгівлі та будівництві. Неформальна робота часто пов'язана з нижчим або відсутнім соціальним захистом, що означало, що мільйони українських працівників не охоплювали більшість пільг, доступних офіційним працівникам. Карантини, спричинені пандемією, змусили закрити багато малих і середніх підприємств, що призвело до негайного скорочення робочого часу з березня по червень 2020 року та більш стійкої тенденції до скорочення витрат на оплату праці.

Перед війною Україна характеризувалася зростаючою нерівністю з містом Києвом і центральними областями (Дніпропетровська, Полтавська) і деякими східними областями (Харківська, Запорізька), які мали швидший шлях економічного зростання порівняно з постраждалими від конфлікту територіями, а також західними та центральними частинами країни. У той час як міста Київ і Харків приваблювали більшість ІТ та фінансових послуг, у східних областях була більша концентрація промислової діяльності, а регіональні центри в цих областях залучали більшість національних і міжнародних інвестицій. Це призвело до зростання різниці в доходах між цими регіонами та рештою країни, що ще більше посилювало збільшення трудової міграції із західних областей до сусідніх країн. Ця невідповідність справді відобразилася на ринку праці з нижчим рівнем безробіття в південних та східних областях, крім Дніпропетровської та Київської. Території постраждалих від конфлікту Донецької та Луганської областей були виключені з цієї регіональної динаміки. У 2021 році найвищий рівень безробіття був у підконтрольних Уряду районах Луганської (15,9%) та Донецької (15,3%) областей [15].

Одним з безпосередніх наслідків війни стало масштабне переміщення населення. З 1,5 мільйона у 2021 році [28] кількість вимушено переміщених осіб досягла піку в 7,1 мільйона в квітні 2022 року, за даними міжнародної організації з міграції, і зменшилася до 5,4 мільйона до січня 2023 року (що можна пояснити зростанням моделей повернення, які спостерігалися протягом 2022 року та в 2023). Крім того, станом на кінець січня 2023 року УВКБ ООН зафіксувало близько 8 мільйонів українських біженців по всій Європі. Високий рівень переміщення, особливо за межами України, посилює уже існуючі демографічні занепокоєння щодо скорочення кваліфікованої робочої сили в Україні, особливо через 2 мільйони дітей покинули Україну та, як очікується, залишаться за кордоном в інших частинах Європи. В результаті війни в Україні, ймовірно, буде більше сімей, очолюваних жінками, більша частка сімей з одним годувальником, а також зростання кількості сімей з особами з інвалідністю.

Війна також вплинула на роботу багатьох галузей промисловості у східних областях, припинивши повітряні вантажні перевезення та порушивши ланцюги поставок. Уряд запровадив контроль над рухом капіталу та встановив обмінний курс, щоб уникнути додаткових фінансових наслідків. На кінець 2022 року валовий внутрішній продукт знизився на 29,2 відсотка, а рівень інфляції становив 26,6 відсотка. Дефіцит торговельного балансу зріс більш ніж удвічі між груднем 2021 року та груднем 2022 року. Станом на жовтень 2022 року, за оцінками міжнародної організації праці, було втрачено 2,4 мільйона робочих місць порівняно з періодом до лютого. Як повідомляється, підприємства все ще очікують скорочення своєї робочої сили у 2023 році, але повільнішими темпами, ніж у 2022 році. Однак, враховуючи масштаб шоку та окупацію до 24 відсотків території України у 2022 році, економіка продемонструвала значну стійкість через продовження надання товарів і послуг у великих містах, а також виробництва в регіонах, де це залишалось можливим, і економічні перспективи на 2023 рік, що можуть стати більш сприятливими [15].

Масштабне переміщення населення в поєднанні з мобілізацією добровольців і призовом призвело до дисбалансу на ринку праці. За даними моніторингу УВКБ ООН, спричинене не тільки через зменшення робочої сили в середині країни, але, ще українські біженці за кордоном користуються великим попитом. Дійсно, більшість із них є висококваліфікованими працівниками, тому вони приносять менше прибутку для національного ринку праці. Ці демографічні зміни робочої сили будуть особливо важливими в перспективі відновлення ринку праці, яке має враховувати втрату висококваліфікованих працівників і сприяти інтеграції вимушено переміщених осіб на місцеві ринки праці [18].

У лютому 2023 року за оцінками швидкої оцінки потреб у збитках за один рік прями збитки, завдані будівлям та інфраструктурі, становили 135 мільярдів доларів США, тоді як загальна оціночна сума потреб у відновленні та реконструкції сягнула 411 мільярдів доларів США. Географія збитків фізичному

капіталу була зміщена у бік північного та південно-східного макрорегіонів. Основними секторами, які постраждали, було житлове будівництво (38 відсотків усіх збитків), транспорт (26 відсотків), енергетика (8 відсотків), торгівля та промисловість (8 відсотків) і сільське господарство (6 відсотків). Фізична шкода та забруднення землі мінами вплинули на доступ українців до основних послуг і засобів до існування. Війна також призвела до серйозних невдач у просуванні України на шляху до скорочення бідності: рівень бідності зріс з 5,5 відсотка у 2021 році до 24,1 відсотка у 2022 році.

Війна в Україні ініціювала значну багатосторонню реакцію з боку Уряду, міжнародної спільноти, української діаспори та жителів України. Двостороння допомога, включаючи фінансову, військову та гуманітарну допомогу, за оцінками, сягнула 144 мільярди доларів США станом на січень 2023 року. УКГВ ООН повідомило про виділення 4,3 мільярдів доларів США фінансування на реагування Україні у 2022 році (порівняно зі 170 мільйонами доларів США у 2021 році). До війни Україна була найбільшим одержувачем грошових переказів у Європі та Центральній Азії з рекордно високими надходженнями у 18,2 мільярда доларів США (9 відсотків ВВП) у 2021 році [52].

У листопаді 2022 року прогнозувалося, що приплив грошових переказів в Україну зросте до 18,4 доларів млрд. США у 2022 р. Проте, за оцінками Національного банку України, протягом 2022 р. потоки грошових переказів в Україну стабілізувалися та припинили зростання.

Уразливі групи вже загалом менш здатні пережити шок, який завдала війна їхнім умовам життя та джерелам існування. Деякі з цих груп також, ймовірно, були переміщені двічі або більше разів, враховуючи, що ключові території для переселення після конфлікту на сході України протягом 2022 року перебували в безпосередній близькості від лінії фронту.

Ситуація в містах відрізняється від ситуації в сільських поселеннях. Сільські сім'ї, що становили 30 відсотків населення до війни, загалом були соціально вразливішими відносно засобів до існування та умов життя, хоча вони

були більш забезпеченими продовольством завдяки автономному споживанню своєї сільськогосподарської продукції; вони, як правило, стикалися з вищим рівнем безробіття, меншим доступом до соціальних послуг і гострішим гендерним розривом. Крім того, сільські сім'ї, зайняті в сільському господарстві, постраждали від війни, чверть респондентів репрезентативного опитування, проведеного продовольчою та сільськогосподарською організацією наприкінці 2022 року, згадуючи про те, що вони припинили або скоротили свою сільськогосподарську діяльність на момент збору даних унаслідок війни. Міські домогосподарства також постраждали від війни, хоча й інакше, ніж сільське населення. Широкомасштабне внутрішнє переміщення відбувалося здебільшого до міських центрів. Пошкодження інфраструктури та житла також було переважно зосереджено на міських районах, що призвело до загроз безпеці та безпеці цивільних осіб і тиску на місцеву транспортну та житлову інфраструктуру, два з найбільших пошкоджених сектори з початку війни.

2.2. Гуманітарна криза, спричинена війною: особливості прояву

Стан соціальної інфраструктури

В 2023 році понад 15,4 мільйона осіб, у тому числі внутрішньо переміщені особи (ВПО), непереміщені особи та особи, які повернулися, потребують захисту, протимінної діяльності, протидії гендерно зумовленого насильства і захисту дітей. Понад 4,4 мільйона людей яким необхідний захист знаходяться у східних областях, у тому числі поблизу районів активних бойових дій або на територіях, тимчасово підконтрольних росії.

Наслідки незаконного вторгнення в лютому 2022 року в поєднанні з тривалими наслідками військових дій 2014 року та величезним масштабом переміщення призвели до збільшення потреб у захисті та вразливості постраждалих людей і громад. Фактори, що обумовлюють потреби в захисті в країні, включають обстріли, ракети, авіаудари та збройну агресію; напади на

цивільне населення та критичну інфраструктуру; нестійкі прибутки; відсутність належних варіантів укриття; значне забруднення земель мінами; обмеження свободи пересування для осіб, які проживають на територіях тимчасового військового контролю росії; обов'язкова евакуація з районів, які сильно постраждали від війни; негативні механізми подолання, в тому числі для сімей, очолюваних жінками, і жінок і дітей, які проживають у центрах спільного проживання; травми та психосоціальне розслаблення, у тому числі для військовослужбовців та військовослужбовець, які повертаються до своїх сімей; відсутність доступу до документації та безпечного володіння майном; відсутність або обмежений доступ до інформації про доступні гуманітарні та соціальні послуги, які надає влада. Поява соціальної напруги та культурних або мовних відмінностей між ВПО та приймаючими громадами, головним чином через можливості працевлаштування та засобів до існування, а також між переміщеними особами, які живуть у колективних центрах і тих, хто проживає в приватному житлі над видами та кількістю допомоги, що надається гуманітарними організаціями, також повідомляється як такі, що перешкоджають доступу до прав.

В Україні близько 14,7 мільйонів, у тому числі понад 5,5 мільйонів ВПО, понад 5 мільйонів непереміщених осіб та понад 3,6 мільйона осіб, які повернулися, потребують спеціалізованих послуг захисту; серед них 56 відсотків — жінки та 44 відсотки — чоловіки. У постраждалих від конфлікту громадах (переміщені та не переміщені особи) велика частка людей у вразливому становищі, особливо жінок та дівчат, людей з інвалідністю (15 відсоток) і літні люди (22 відсотки). Як люди похилого віку, так і люди з обмеженими можливостями перебувають у групі найбільшого ризику через війну, оскільки вони часто не можуть покинути свої домівки, в тому числі на територіях інтенсивних обстрілів і на територіях, які знаходяться під тимчасовим військовим контролем Російської Федерації. Як наслідок, вони відчують підвищені ризики для безпеки та проблеми з доступом до евакуаційних,

гуманітарних та державних послуг, включаючи схеми соціального захисту [46]. Понад 5,4 мільйона потребуючого населення проживають на територіях, які знаходяться під тимчасовим військовим контролем росії та потребують захисту. Залишаються гострими, через триваючі військові дії, значне забруднення землі мінами, обмеження свободи пересування, включаючи так звану «фільтрацію», обмеження гуманітарного доступу, зберігаються особливо для заходів захисту. Маргіналізовані групи, включаючи ромів, людей з обмеженими можливостями та людей, які живуть з ВІЛ/СНІДом, часто піддаються підвищеному ризику ізоляції, сексуальної та економічної експлуатації, насильства та жорстокого поводження. Вони часто стикаються з дискримінацією з боку місцевої влади, коли шукають допомоги та послуг, включаючи доступ до безпечного житла, медичної допомоги та можливостей для існування.

Порушення міжнародного гуманітарного права та прав людини продовжують серйозно впливати на цивільне населення. Люди в постраждалих від конфлікту громадах піддаються обстрілам, збройному насильству та підривами від наземних мін. Повідомляється також про пошкодження цивільного майна, жертвах серед цивільного населення та пошкодження критичної інфраструктури, включно з комунальними службами, що постачають воду та електроенергію, в різних областях, насамперед на сході та півдні країни. З лютого по листопад 2022 року загинуло понад 16 784 цивільних осіб, зареєстровано 6 595 убитих і 10 189 поранених. Також повідомляється про випадки свавільних арештів і затримань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, а також насильницьких зникнень, особливо на сході країни та в районах, які перебувають під тимчасовим військовим контролем росії.

У багатьох переміщених осіб під час повномасштабної війни відсутні юридичні документи – наприклад, документи цивільного стану, довідки про інвалідність, трудові книжки, що підтверджують попередній досвід роботи, документи, що підтверджують право власності на житло чи договори оренди –

оскільки документи були знищені під час військових дій або втрачені або залишені під час переміщення чи евакуації. Як наслідок, люди стикаються з перешкодами у здійсненні своїх повних основних прав, включаючи звернення за державними послугами [25] та програмам соціального захисту (наприклад, соціальні виплати, державні пенсії). Особи, які проживають на територіях, які перебувають під тимчасовим військовим контролем росії, стикаються з серйозними перешкодами, оскільки вони часто не мають документів або не мають документів що визнані українською владою (включаючи свідоцтва про народження) та/або повинні проходити спеціальні судові процедури, які не доступні на територіях, які знаходяться під тимчасовим військовим контролем Росії, або дуже тривалі в інших частинах країни, для встановлення юридичних доказів життєвих подій (зокрема народження та смерті).

Свобода пересування до та з територій, які перебувають під тимчасовим військовим контролем Російської Федерації, обмежена та підлягає суворим процедурам контролю. Як наслідок, наявний обмежений доступ до основних послуг, зокрема українських банківських рахунків для пенсій та гуманітарної допомоги для осіб у цих місцях. У районах, які постраждали від військових дій, для тих, хто хоче виїхати, є додатковий фінансовий бар'єр, який необхідно подолати, особливо для людей з обмеженими можливостями, маломобільних осіб або людей похилого віку, оскільки безкоштовний транспорт для евакуації часто обмежений. Крім того, збройні сили РФ та пов'язані з ними формування примусово переселяли людей із районів, охоплених бойовими діями, на територію, розташовану далі від лінії фронту, в тому числі до РФ.

Цивільні жителі також були змушені евакуюватись у будь-якому напрямку, незалежно від їхніх уподобань, через примусове середовище, створене збройними силами Росії та пов'язаними з ними збройними групами на підконтрольній їм території, включаючи масштабне руйнування критичної цивільної інфраструктури та житла, відмова або затримка в наданні гуманітарної допомоги та широко поширені порушення прав людини, такі як примусові

свавільні арешти та зникнення. Російські збройні сили та афілійовані збройні формування піддають підконтрольних їм цивільних осіб так званій «фільтрації», що призводить до численних порушень прав людини, включаючи право на свободу, фізичну та психічну недоторканість і приватне життя. Особи, які підлягають «фільтрації», включають тих, хто залишає райони триваючих або недавніх бойових дій, а також тих, хто проживає або переміщується територією, контрольованою збройними силами Росії.

Люди з обмеженими можливостями продовжують потребувати спеціалізованої допомоги, і внаслідок війни можуть не мати доступу до цієї допомоги та можуть покладатися на негативні стратегії подолання, щоб задовольнити свої основні потреби. Відсутність доступного та недорогого житла для переміщених та евакуйованих людей з інвалідністю є невирішеною проблемою, зокрема для людей, які потребують догляду вдома. Більшість центрів колективного розміщення для ВПО не є доступними для людей з обмеженими можливостями, не обладнані для надання необхідної підтримки та не покриваються місцевими постачальниками соціальних послуг через надмірні ресурси. Ще менше доступне орендоване житло через високу вартість оренди.

Оцінки вказують на те, що психосоціальні потреби є значними, а травми, стрес і тривога визначені як проблеми захисту, які зазвичай впливають на спільноти переміщених осіб і тих, хто повернувся. Понад 32 відсотки ВПО, які проживають у колективних центрах, повідомляють, що психосоціальна підтримка не доступна для дорослих.

Значна частина ВПО, включно з тими, хто все ще переміщений з 2014 року, живуть у пошкоджених будинках або в нестандартних житлових умовах, які не відповідають вимогам безпеки та захисту, особливо в суворий зимовий сезон. Перспективи отримання альтернативного житла або повернення до рідних місць у найближчому майбутньому дуже обмежені для більшості осіб, які постраждали від конфлікту. Приблизно 500 000 ВПО проживають у центрах колективного проживання або інших тимчасових притулках у негідних умовах

життя, і не мають доступ до альтернативного адекватного житла. Відсутність гарантій володіння часто призводить до небезпечних ситуацій і збільшує ризики захисту, включаючи примусове виселення, для осіб, які постраждали від повномасштабної війни. Доступ до програм доступного житла висвітлюється як одна з головних перешкод для місцевої інтеграції та довгострокових рішень для переміщених осіб, які не зможуть повернутися до своїх колишніх домівок у найближчому майбутньому; це особливо стосується соціально-економічно вразливих ВПО, які живуть у ЦК. Багато ВПО в КЗ продовжують стикатися зі значними ризиками щодо захисту, в тому числі через перенаселеність, що може збільшити ризики насильства та експлуатації для вразливих осіб, постійний ризик виселення, обмежений доступ до основних послуг, ситуації соціально-економічної чи іншої форми вразливості, та ризики фізичної та психічної шкоди [48].

Люди похилого віку, сім'ї, які очолюють жінки, люди з проблемами здоров'я, вагітні та жінки, які годують грудьми, переважно страждають від ризиків безпеки, пов'язаних із неякісним житлом.

Широкомасштабна війна значно погіршила доступ до державного соціального захисту. Багато ВПО, репатріантів і пенсіонерів із приймаючої громади стикалися з затримками в отриманні пенсій і стикалися з перешкодами для ефективного користування соціальними та адміністративними послугами в зонах, охоплених конфліктом. Обмеження доступу до державних схем соціального захисту непропорційно вплинули на осіб, які проживають поблизу районів з триваючих військових діянь або на територіях, які знаходяться під тимчасовим військовим контролем Російської Федерації – переважно літні люди, люди з інвалідністю та вразливі сім'ї, які сильно залежать від державної системи соціального захисту.

Доступ до житла

За оцінками, у 2023 році 8,3 мільйона людей, включаючи ВПО, непереміщених осіб, постраждалих від конфлікту, і тих, хто повернувся,

потребують гуманітарної підтримки. Більшість з них розташовані в центральних, південних і східних областях, у тому числі в районах поблизу активних бойових дій і в районах під тимчасовим військовим контролем Російської Федерації. Наслідки незаконного вторгнення в лютому 2022 року в поєднанні з тривалими наслідками бойових дій 2014 року призвели до значного переміщення, великомасштабних збитків і зниження можливостей подолання. Наприклад, 29 відсотків ВПО порівняно з 2 відсотками непереміщених осіб обирають для оренди житло низької якості, а 78 відсотків перейшли до дешевших основних непрофільних організацій порівняно з 65 відсотками непереміщених осіб [5].

Особливо страждають нещодавно відвойовані райони: будинки в південних і східних областях потребують утеплення, ремонту житла та забезпечення твердим паливом і комунальними послугами.

Незважаючи на те, що ситуація в Україні залишається нестабільною, очікується, що потреби в гуманітарному секторі загалом розподілятимуться на три категорії населення:

- ВПО: допомога в оренді, підготовці до зимового періоду предметів ЖКГ, зимового одягу, опалювальних приладів, твердого палива та підтримка перебування в місцях спільного проживання.
- Непереміщені особи: набори для екстреного укриття на нещодавно відвойованих територіях, предмети домашнього господарства для утеплення в натурі, запаси для бомбосховищ, опалювальні прилади, тверде паливо, ремонт та ізоляція будинків.
- ВПО, що повернулися: допомога на оренду житла, допомога на тимчасове перебування у тимчасовому житлі, ремонт житла (легкий та середній), опалювальні прилади та паливо для опалення.

Причини потреб у притулку та побутових товарів у населення включають пошкодження та евакуацію через обстріли та збройну агресію, а також порушення доступу до енергії (твердого палива). Так, з 7 по 18 жовтня 2022 року внаслідок обстрілів енергетичних об'єктів було знеструмлено близько 4 тис.

населених пунктів в 11 областях. Крім того, напередодні зими вже 62% непереселених та 67% ВПО скоротили споживання електроенергії порівняно з попередніми роками. Серед інших чинників потреби в притулку та побутових товарів є недостатня кількість робочої сили, будівельний матеріал; тривале перебування в колективних місцях; значне забруднення земель наземними мінами; обмеження свободи пересування; відсутність доходу; негативні механізми подолання; відсутність доступу до документації та надійного землеволодіння; відсутність або обмежений доступ до соціальних послуг, що надаються владою [5].

В Україні 8,3 мільйона потребують притулку та підтримки нефінансових засобами, у тому числі 3,5 мільйона чоловіків і 4,7 мільйона жінок. Ця цифра включає понад 3,4 мільйона ВПО, понад 2,3 мільйона непереміщених осіб та понад 2,5 мільйона репатріантів. Серед них є групи людей з особливою вразливістю, які підвищують свою потребу в гуманітарній допомозі.

Станом на лютий 2022 року в Україні був найвищий відсоток людей похилого віку, які постраждали від конфлікту, становлячи приблизно 30 відсотків населення країни. Війна серйозно вплинула на доступ людей похилого віку до пенсій, медичної допомоги та інших базових послуг, у тому числі адекватного житла. Відокремлення від сімей, включно з опікунами чи системами підтримки, призвело до того, що багато людей опинились ураженими та ізольованими, тим самим посиливши потребу в підтримці гуманітарною допомогою [48].

Люди з обмеженими можливостями вже стикалися з проблемами доступу до допомоги та безпеки до лютого 2022 року [48].

За оцінками, у зв'язку з військовими діями їхні обставини значно погіршилися [27]. Вони потребують як загальнодоступної допомоги, так і адресної та спеціалізованої матеріальної допомоги та послуг.

Жінки та дівчата становлять майже 61 відсоток нужденних в Україні. Серед ВПО-жінок 49% повідомили, що потребують обігріву, порівняно з 38%

ВПО-чоловіків. Із загостренням гуманітарної кризи багато жінок раптово стали годувальниками своїх сімей. Хоча жінки частіше очолюють сім'ї в постраждалих від конфлікту районах України, вони часто мають більше багатогалузевих потреб порівняно з чоловіками [5].

Є обмежені дані про гуманітарні потреби осіб на територіях, які знаходяться під тимчасовим військовим контролем РФ. Звіти з інтерв'ю з ключовими інформантами показують, що цивільні особи стикаються з проблемами доступу до базових послуг, а також соціальних прав і пільг [14].

Ця група населення є однією з тих, хто найбільше потребує допомоги щодо ремонту житла, предметів побуту та повсякденних потреб. Хоча більшість ВПО можна вважати певною мірою вразливими, ті, хто є економічно чи соціально маргіналізованими та/або переміщеними з територій, які найбільше постраждали від військового наступу, мають найбільшу потребу. Подібним чином ВПО, яким загрожує виселення з поточного орендованого житла, також вважаються дуже вразливою групою.

Серед наслідків повномасштабної війни – масштабні пошкодження та руйнування будинків та цивільної інфраструктури. Швидка оцінка збитків і потреб в Україні вказує на те, що прямі збитки сягнули понад 97 мільярдів доларів США, причому житловий сектор постраждав найбільше, на який припадає 40 відсотків від загального збитку. Постраждало приблизно 817 000 житлових будинків, причому на Донецьку, Луганську, Харківську та Київську області припадає понад 82 відсотки загальних пошкоджень житла по всій країні [27].

Близько третини постраждалого житла було пошкоджено та не підлягає ремонту, а решта – були частково пошкоджені. Пошкодження житла є однією з причин переміщення в Україні. Оскільки будинки стають непридатними для забезпечення належної безпеки та захисту від стихії, 56 відсотків ВПО в орендованих помешканнях побоюються, що протягом зимових місяців буде відключено електроенергію [4].

Потреба в допомозі для постраждалих осіб в Україні є далекосяжною. ВПО часто їдуть за короткий термін, не маючи змоги взяти речі домашнього вжитку та необхідні речі, тому потребують додаткової матеріальної підтримки. Це може включати допомогу в забезпеченні тимчасового житла, а також комплекти побутових товарів. Переміщені особи, які мають можливість орендувати житло, часто потрапляють у нестандартне житло, включаючи будівлі та будинки, які не обладнані або не придатні для розміщення та проживання людей. Наразі 53 відсотки ВПО живуть в орендованому житлі, для якого вони можуть не мати ресурсів для покриття цих витрат на проживання, що наражає їх на ризик виселення або вдавання до негативних механізмів подолання.

З лютого 2022 року понад 6 мільйонів людей стали внутрішньо переміщеними особами, переважно зі східних, південних і північних районів країни. Кількість центрів колективного проживання по всій Україні зростає з 160 у 2021 році до 7200 центрів, які здатні прийняти майже 500 000 людей [25].

ВПО, яких поселили у школах, дитячих садках та гуртожитках університетів, є одними з найбільш уразливих осіб у країні. Люди часто живуть у некомфортних умовах з браком приватного простору, обмеженими можливостями для туалету, кухні та потребують базових непродуктивних предметів. У той же час вони мають обмежені перспективи доступу до альтернативних рішень щодо адекватного житла. Профіль населення, що проживає колективним методом, переважно це вже вразливі групи такі як пенсіонери та особи з інвалідністю. Потреби відрізняються та підпадають під різні сектори, вимагаючи покриття потреб і координованої реакції гуманітарних учасників у різних секторах, включаючи захист, житло, охорону здоров'я, чисту воду, дотримання гігієни, їжу та засоби існування [9].

Щодо умов проживання, у місцях колективного проживання повідомляють про численні потреби в загальному догляді та обслуговуванні, дрібному ремонті, встановленні додаткової інфраструктури та обладнання, такого як санітарні вузли, освітлення, точки підключення до Інтернету. Суворозимовий період означає

також потребу в утепленні приміщень проживання ВПО, оплаті комунальних послуг та покриванні витрат або забезпеченні паливом [9]. Відмічається низький рівень залученості ВПО в діяльності з управління територією та діяльності з мобілізації громади. Через це не досягається встановлення розуміння потреб ВПО та співпраці з місцевими громадами для погодження довгострокових рішень для переміщених осіб, які потребують розміщення, щоб перебування у місцях колективного проживання.

Масове переміщення з постраждалих від конфлікту районів до безпечніших місць у центральній та західній частинах країни спричинило дефіцит доступного житла, породжуючи потребу у місцях колективного проживання. Для багатьох ВПО їхнє перебування в місцях колективного проживання затягнулося, і багато хто залишився в місцях колективного проживання, які не були призначені для тривалого проживання. Більшість із ВПО належать до вразливих груп, включаючи жінок, дітей та молодь, людей похилого віку, людей з обмеженими можливостями, етнічні меншини та інші фінансово уразливі групи населення.

Приблизно 61 відсоток мешканців місць спільного проживання є жінки, тоді як 33 відсотки сімей очолюють жінки, що призводить до підвищеного ризику гендерного насильства та насильства по відношенню до дітей, особливо тому, що у багатьох колективних приміщеннях відсутні приватні простори, організовані домогосподарством або за статтю.

Діти та молодь складають 25 відсотків мешканців місць спільного проживання, причому 7 відсотків дітей віком до п'яти років і 2 відсотки місць, де проживають діти без супроводу. Щоб забезпечити продовження здорового навчання та розвитку дітей, місця спільного проживання потребують зручних для дітей просторів та інфраструктури для маленьких дітей, приватних просторів із підключенням до Інтернету та комп'ютерним/ІТ-обладнанням для дітей шкільного віку, чого зараз бракує багатьом центрам. Крім того, гуманітарні

партнери із захисту дітей можуть підтримувати відповідні послуги для дітей, але їх часто немає в сільських і віддалених спільного проживання.

Приблизно 17 відсотків населення місць спільного проживання — це люди похилого віку (віком понад 60 років), які, за реєстрами, проживають у майже 80 відсотках місць колективного проживання по всій країні. Люди похилого віку стикаються з обмеженим доступом до соціальних послуг та пільги, включаючи пенсії та медичне обслуговування, через ескалацію війни, обмежену мобільність та перенапружені можливості територій перебування.

Люди з обмеженими можливостями становлять щонайменше 15 відсотків тих, хто проживає в місцях спільного проживання, і їм потрібна доступна інфраструктура, доступна інформація та базові побутові засоби для людей з обмеженими можливостями, включаючи допоміжні пристрої, а також зменшення бар'єрів для доступу до грошової допомоги. Розвиток потенціалу для персоналу місць спільного проживання також необхідний для покращення розуміння того, як забезпечити доступ та залучення людей з обмеженими можливостями. У 86 відсотках колективних місць душові недоступні. Бувають також випадки, коли людей, які потребують догляду в медичних закладах, поміщають у колективні будинки без додаткового супроводу.

Окрім приватного простору, 36 відсотків ВПО не мають доступу до відповідних місць загального користування. Наприклад, у 71 відсотку місць спільного проживання немає розподілу ванних кімнат за статтю, що створює підвищений ризик насильства та сексуальної експлуатації щодо вразливих груп, включаючи жінок і дітей; 13 відсотків місць колективного проживання не мають окремої кухні для приготування їжі, а 25 відсотків — окремого місця для прийому їжі. Відсутність місць спільного користування не дозволяє ВПО брати участь у дозвіллі чи спілкуватися, що негативно впливає на самоорганізацію та місцеве самоврядування. Прийняття рішень, пов'язаних із колективним проживанням, щоденним обслуговуванням приміщень та доступом до

необхідних послуг. Відсутність дитячої інфраструктури та кімнат для онлайн-навчання перешкоджає їх розвитку та доступу до онлайн-навчання.

Окрім покращення житлових умов, колективні будинки потребують додаткової підтримки для догляду та утримання, а також меблів та обладнання для щоденної експлуатації приміщень. У 96 відсотках місць колективного проживання житло надається безкоштовно, а в 95 відсотках місць спільного проживання ВПО не зобов'язані оплачувати комунальні послуги. Однак керівники місць спільного проживання часто стикаються з проблемами встановлення систем і правил колективного проживання та заохочення ВПО до активної участі в управлінні та підтримці приміщень, незважаючи на те, що 54 відсотки місць спільного проживання повідомляють, що ВПО не мають наміру покидати місце в короткостроковій або середньостроковій перспективі.

Люди, які переїхали до місць спільного проживання, де цивільна інфраструктура та житло були серйозно пошкоджені, мають обмежені перспективи для сталого повернення, вимагаючи участі органів влади на всіх рівнях та комплексної правової бази для підтримки переселення ВПО з місць колективного проживання. За підрахунками, лише 43 відсотки ВПО, які залишили колективні місця, повертаються до місця свого попереднього проживання. Очікується, що значна частина ВПО шукатиме місцевої інтеграції для середньо- та довгострокового рішення та потребуватиме довгострокового житла. Вирішення житлових питань для ВПО, які проживають у місцях спільного проживання, потребує додаткового залучення організацій, що займаються наданням притулків, пов'язаних із сектором розвитку та бізнесу.

Доступ до продуктів харчування

До ескалації широкомасштабних бойових дій 24 лютого 2022 року гуманітарна криза та реагування були зосереджені в Донецькій та Луганській областях. Хоча війна не демонструє ознак вщухання, гуманітарні проблеми продовжують загострюватися. Гуманітарні досягнення, в Україні, були зведені

нанівець через ескалацію війни, яка вигнала мільйони людей зі сходу України та порушила сільськогосподарське виробництво.

За даними ФАО, війна створила значні перешкоди щодо доступу до їжі та посилила вразливість сільських продовольчих систем, які вже були під загрозою через зміну клімату та пандемію COVID-19. Через вісім місяців ескалації використання стратегій подолання також починає виснажувати стійкість постраждалих сімей, продовжуючи обумовлювати потреби в продовольчій безпеці серед населення поблизу зон конфлікту, а також людей, переміщених по всій країні. Відсутність продовольчої безпеки більше не є ізольованою проблемою в більшій частині східної частини країни, а скоріше широко поширеним явищем.

Сільські домогосподарства та дрібні фермери, які становлять значну частину сільськогосподарського виробництва країни, є найбільш вразливими до скорочення імпорتنих та експортних можливостей внаслідок війни.[4] Потрясіння пропозиції на ринку сільськогосподарських товарів було викликано значним порушенням вантажів зерна з України, які перевозилися переважно морським транспортом (95%). З березня по середину серпня 2022 року український експорт майже повністю зупинився внаслідок військової блокади чорноморських портів і подальшого закриття Азовського моря для комерційних суден.

Кількість людей, які потребують продовольчої допомоги, визначається як ті, хто відчуває серйозну або помірну нестачу їжі (на основі останньої доступної оцінки продовольчої безпеки).

До них належать:

- Люди, які живуть поблизу лінії фронту
- Внутрішньо переміщені особи (ВПО)
- Жінки та діти
- Сім'ї, очолювані жінками
- Люди з обмеженими стратегіями подолання

- Літні жінки та чоловіки
- Економічно постраждала приймаюча громада, особливо в областях, які постраждали від конфлікту
  - Сім'ї /особи без постійного доходу (безробітні/не отримують соціальні виплати)
  - Сім'ї /особи, які мають право на соціальні виплати, але не можуть їх отримати з різних причин
  - Хронічно хворі (ВІЛ, туберкульоз, діабет та інші захворювання) та люди з обмеженими можливостями
  - Маргіналізовані групи населення (наприклад, ромська громада)
  - Сім'ї з одним батьком, або ті, які очолюють жінки

Оскільки війна на сході України посилюється, вона зберігає свої унікальні характеристики, зокрема значну частку людей похилого віку, які постраждали від війни. Згідно з Оглядом гуманітарних потреб ОСНА 2022 (HNO), понад 30 відсотків тих, хто потребує гуманітарної допомоги в Україні, були віком старше 60 років. Вразливість літніх людей часто посилюється ризиками бути покинутими, а також відсутністю доступу до найпростіших з послуг.

У 2022 році понад 10 мільйонів людей отримали продовольчу допомогу, і попит на неї зростає. Гуманітарні потреби в районах, де тривають військові дії, зростають. Коефіцієнт в 2023 року зріс у геометричній прогресії порівняно з 2022 роком, і, ймовірно, кількість буде збільшуватися. Відсутність продовольчої безпеки спричинена війною, втратою можливостей для існування, рівнем бідності, відсутністю доступу до їжі та переміщенням.

Гострі потреби в продовольчій безпеці викликані війною, особливо поблизу районів активних бойових дій. 40 відсотків людей у східному регіоні України зменшували розміри порцій (причому дорослі робили це, щоб нагодувати своїх дітей). Так само одна третина всіх сімей в Україні були продовольчо-незабезпеченими, а 5 відсотків були вкрай незабезпеченими. Ще 28 відсотків мали помірну нестачу продовольства або мали недостаток в

споживанні їжі та нездатність задовольнити потреби в їжі без використання негативних стратегій подолання.

Економічне становище вразливих верств населення залишається жахливим. Ймовірно, ситуація погіршиться за відсутності надійних засобів до існування для підтримки альтернативних засобів до існування, а негайні харчові потреби найбільш уразливих верств населення не будуть задоволені. Міжнародна організація праці (МОП) підрахувала, що близько 30 відсотків довоєнної зайнятості (що дорівнює 4,8 мільйонам робочих місць) було втрачено.

Пріоритетні потреби були постійними в усіх населених пунктах, що перебувають під моніторингом, і найбільш гострими у важкодоступних місцях. Потрібні продукти харчування, паливо, житло, робочі місця, предмети гігієни, охорона здоров'я, фінансові ресурси. Наявні високі витрати на житло, доступ до основних послуг і потреби взимку (опалення, гроші та паливо) як ключові проблеми для вразливих груп. Занепокоєння щодо доступу до основних послуг постійно підкреслювалося майже в усіх проведених оцінках, особливо у важкодоступних районах країни. У важкодоступних населених пунктах 83 відсотки опитаних відзначили доступ до їжі як свою головну турботу.

Найуразливіші верстви населення відчувають численні потреби, що вимагає важких фінансових компромісів, зокрема щодо житла, медичних послуг, опалення, доступу до фінансових послуг, каналізації тощо. У вересні 2022 року інфляція споживчих цін становила 24,6 відсотка в річному обчисленні, в той час як інфляція цін на продовольство становила приголомшливі 31,7 відсотка в порівнянні з минулим роком [48].

Потреби в продовольчій допомозі повинні бути пріоритетними для найбільш уразливих верств населення в місцях поблизу активних бойових дій, де ринки не працюють і містять готові до споживання варіанти для населення, яке зазнає активного переміщення. Крім того, населення в місцях, де функція ринку є пріоритетною для отримання грошової допомоги, яка допоможе підтримувати їхню продовольчу безпеку.

Доступ до води

Війна негативно вплинула на послуги та воду, санітарію та гігієну кількома способами:

- Порушення постачання питної води та погіршення якості води через пошкодження інфраструктури водопостачання та енергетичної інфраструктури, яка живить насосні станції та очисні споруди.

- Порушення та пошкодження інфраструктури водовідведення, що спричиняє додаткове забруднення поверхневих водних об'єктів та просочування у джерелах питної води. Моніторинг поверхневих водних тіл також показує вищі за норму рівні фізико-хімічних забруднень, таких як нафта, ртуть, амонійний азот і нітрити.

- Перебої з водопостачанням інфраструктури централізованого теплопостачання та пошкодження зазначеної інфраструктури

- теплові електростанції, котельні, трубопроводи та енергетична інфраструктура, що їх живить

- вплив на міські райони, які залежать від опалення в зимові місяці. Водопостачання теплопостачальним компаніям і теплоелектроцентралям здійснюється водопостачальними компаніями (водоканалами), тому пошкодження інфраструктури водопостачання автоматично впливає на системи теплопостачання.

- Пошкодження водяних дамб/резервуарів, які постачають воду для виробників енергії, промисловості та сільського господарства, зі значним ризиком великомасштабних повеней і перешкоджає постійному стоку в районах з дефіцитом води протягом сухих літніх місяців.

- Зростаючий фінансовий тягар, який несуть постачальники послуг для регулярних операцій і витрат на технічне обслуговування послуг водопостачання та водовідведення, а також послуг з утилізації відходів.

Ці впливи посилюють існуючу вразливість, особливо у східних і південних областях, які залежать від імпортової питної води через відносно деградовану

інфраструктуру, мають обмежені можливості альтернативних джерел і стикаються зі значними проблемами щодо якості води.

У той час як рівень обслуговування впливає на широке населення на додаток до інших базових послуг та установ, таких як школи та медичні заклади, ВПО в центрах колективного проживання часто стикаються з додатковими обмеженнями в базових послугах води, санітарії та гігієни, особливо для людей з обмеженими можливостями, через початкове призначення будівель, в яких вони розміщені.

Потреби, як правило, пов'язані з ванними кімнатами, наявністю розділених за статтю кімнат, пралень, доступу до гарячої води та наявності засобів особистої гігієни та засобів для чищення. Відсутність гендерно сегрегованих приміщень може призвести до ризику безпеки та захисту для жінок і дівчат та інших груп ризику щодо насилля на гендерній основі. Жінки та дівчата потребують приватності, доступу до чистої води, мила та засобів гігієни, щоб подбати про здоров'я та гігієну свого менструального циклу. Дійсно, зростання цін на основні предмети гігієни через інфляційний тиск створює зростаючий тиск на бюджети вразливих домогосподарств і доступ, будь то ВПО, репатріанти чи резиденти.

У районах з найбільшою жорстокістю, де тривають бойові дії, люди похилого віку, люди з обмеженими можливостями та бідні сім'ї стикаються з перешкодами для пересування та становлять більшу частку населення, що залишилося. Таке населення стикається з додатковими проблемами доступу до альтернативних джерел або пунктів розподілу та стикається з більшими ризиками для здоров'я та добробуту там, де послуги у водопостачанні, санітарії та гігієні обмежені. Численні звіти свідчать про використання небезпечних джерел води та більші ризики при проходженні пішки до альтернативних джерел через обстріли та авіаудари, а також ризики, пов'язані з ГОН, такі як сексуальні домагання чи фізичні напади. Справді, деякі дослідження показали, що 79 відсотків людей похилого віку мають труднощі з доступом до достатньої

кількості безпечної питної води, а 61 відсоток мають труднощі з доступом до основних предметів гігієни в постраждалих від конфлікту областях через поєднання проблем мобільності, недостатнього доходу або відсутність підтримки, до якої можна звернутись, що може призвести до негативних і шкідливих механізмів подолання.

Війна також загострює гендерну та соціальну нерівність і дискримінацію, що існувала раніше. Жінки становлять більшість ВПО та біженців і можуть зіткнутися з проблемами доступу до послуг та пошуку джерел засобів до існування, особливо з більш високими обов'язками по догляду через закриття шкіл. Швидкий гендерний аналіз для України зазначає, що випадки ГЗН, зокрема насильства в сім'ї та сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, за повідомленнями, зростають. Жінки та домогосподарства, очолювані дітьми, також піддаються ризику сексуальної експлуатації та насильства, а також можуть використовувати негативні механізми подолання, такі як секс для виживання, якщо не можуть задовольнити основні потреби своїх сімей.

Опитування загального населення у вересні показало, що жінки-ВПО повідомили про найвищі потреби в 7 із 9 розглянутих факторів (грошові кошти, опалення, нефінансові кошти, ліки, їжа, тверде паливо та засоби гігієни), а жінки, які повернулися та не переміщені особи, постійно повідомляють про більшу кількість потреби ніж чоловіки [5]. Подібні наслідки зазнають непропорційно соціально маргіналізованих груп і груп меншин, які стикаються з соціально-економічною дискримінацією та проблемами в доступі до гуманітарної підтримки.

У сільській місцевості значна частка ВПО перебуває за межами центрів колективного проживання, і це явище може бути пов'язане зі зростанням вартості проживання в районах з потоком ВПО. Важливо, що до незаконного вторгнення у 2022 році охоплення невеликих сіл системами централізованого водопостачання та водовідведення становило близько 27 відсотків і 2 відсотки відповідно. Більшість сільських громад покладаються на децентралізовані

системи або свердловини з обмеженою очисткою та обслуговуванням води, що може створити особливі проблеми для вразливих груп.

Колективні центри використовуються переважно тими, хто не може знайти інше житло, і переважно зайняті жінками (36 відсотків), дітьми (24 відсотки) та літніми людьми (19 відсотків), у тому числі 7 відсотків людей з інвалідністю. Важливо, що багато центрів не були побудовані для розміщення, а потреби, пов'язані з водопостачанням, санітарією та гігієною, пов'язані в першу чергу з недостатньою кількістю душових кабін, відносно обмеженим доступом до приміщень, розділених за статтю, надзвичайно обмеженим доступом для людей з обмеженими можливостями, обмеженими можливостями пральні та проблемами доступу до засобів гігієни та засобів для чищення. Комплекс факторів створює потенційний ризик передачі захворювань, пов'язаних з пранням.

Райони, де ведуться активні бойові дії, знаходяться у зоні високого ризику, включаючи нові доступні території та території, що перебувають під тимчасовим військовим контролем Російської Федерації, де пошкодження водної та енергетичної інфраструктури може призвести до дефіциту питної води, збоїв у системах централізованого опалення, каналізації та комунальних послуг, впливають на громади та критичні установи. Більший вплив відчувається в південних областях і тих, які постраждали від конфлікту з 2014 року, де багато населених пунктів покладаються на довгі трубопроводи, які залежать від енергії для насосів для імпорту питної води. З точки зору інфраструктури централізованого теплопостачання, найбільше постраждали області, які перебували під тимчасовим військовим контролем РФ з початку повномасштабної війни, на додаток до тих, де тривають бойові дії, а інші області залишаються під загрозою продовження ударів по критичній інфраструктурі.

Здатність постачальників послуг підтримувати рівень обслуговування також є проблемою. Навіть до 2022 року витрати на виробництво безпечної води не були рідкістю перевищувати встановлений тариф, створюючи дефіцит і обмежуючи здатність цих операторів забезпечувати послідовну роботу та

обслуговування. Ситуація посилюється в районах, уражених конфліктом, враховуючи зменшення кількості користувачів та їхньої платоспроможності, а також зростання витрат на обслуговування послуг. У регіонах з великою концентрацією ВПО також зростає вимога до існуючої інфраструктури з аналогічними обмеженнями в їхній платоспроможності. Крім того, у деяких місцях тарифи зросли, щоб покрити операційні витрати, створюючи перешкоди для вразливих домогосподарств.

Центри колективного розміщення для більш уразливих ВПО стикаються з обмеженнями можливостей і послуг у водопостачанні, санітарії та гігієні через початкове призначення місць (наприклад, школи, дитячі садки). Моніторинг 1071 активного центру колективного розміщення для ВПО в серпні та вересні 2022 року виявив, що 19 відсотків місць не мають ванних кімнат, а там, де вони є, вони не розділені за статтю в 71 відсотку місць, і їх недостатньо для рівень зайнятості в 40 відсотках випадків. Подібним чином у 25 відсотках місць недостатньо туалетів, а попередні раунди виявили, що 41 відсоток місць не має приміщень із гендерною сегрегацією. Крім того, 74 відсотки закладів повідомили про потребу в предметах особистої гігієни, 22 відсотки не мають пральних машин, а 80 відсотків не мають сушильних машин.

Незважаючи на те, що знання про безпечну гігієнічну практику широко поширені в Україні, як зазначено вище, доступ до послуг водопостачання, санітарії та гігієні може бути порушено або обмежено, крім того, регулярне навчання гігієнічним практикам може бути порушене в районах бойових дій і для переміщених дітей. Зміни в умовах життя створюють нові ризики, пов'язані, зокрема, з якістю води та її зберіганням, гігієною харчування та особистою гігієною.

Доступ до освіти

Переважає більшість українських дітей віком від 3 до 17 років (71 відсоток або 4 311 370 із 6 100 614 оціночної кількості дітей) зустрілась з новими перешкодами з доступом до якісної освіти внаслідок початку війни 24 лютого

2022 року. Кількість дітей і вчителів по всій Україні, які потребують значної гуманітарної освітньої допомоги, зросла на 5 відсотків з 5 021 175 у 2022 році до 5 270 558 у 2023 році. Це число об'єднує незадоволені потреби з 2022 року, а також потреби в 2023 році через триваючу схему нападів на громади та навчальні заклади, що призводить до переміщення та переривання навчання.

Негативний вплив повномасштабної війни на навчання дітей є багатограним. Фізична безпека та психічне благополуччя учнів і викладачів знаходяться під загрозою через постійну атмосферу насилля та атаки в їхніх громадах. На доступ до якісної освіти негативно вплинуло руйнування шкільних будівель, а також телекомунікаційних технологій та електроліній, які необхідні для дистанційного та змішаного навчання. Триваюча війна та руйнування інфраструктури призвели до витіснення дітей і вчителів, що, у свою чергу, спричиняє психосоціальну шкоду та порушення навчання.

Перебої в навчанні негативно впливають на навчатися учня, оскільки вони призводять до: меншої кількості часу, витраченого на навчання; нижчої якості навчання через метод дистанційного/онлайн-навчання, що призводить до меншого обсягу матеріалу для вивчення. Згідно з дослідженнями, до пандемії Україна була нарівні зі своїми регіональними сусідами у Східній Європі та випереджала їх за показниками ефективності учнів у навчанні. Однак оцінки втрат у навчанні через триваючу війну показують, що результати навчання нині нижчі, ніж у країнах Європи з найнижчими показниками.

У результаті цих факторів кількість дітей шкільного та дошкільного віку (3-17 років), які потребують негайної освітньої підтримки, зросла на 6 відсотків з 4 600 000 у 2022 році до 4 894 103 у 2023 році, з потребами, включаючи психічне здоров'я та психосоціальну підтримку, соціально-емоційне навчання, надання можливостей для надолуження/прискореного навчання та надання освіти щодо ризику вибухонебезпечних боєприпасів. Кількість педагогічного персоналу, який потребує підтримки, зросла на 3 відсотки з 364 000 у 2022 році до 376 455 у 2023 році, з потребами, включаючи навчання з надання соціально-емоційного

навчання та надання освіти щодо ризику вибухонебезпечних боєприпасів, отримання пропущеного навчання через надолужуючу освіту, сприяння відновленню після втрати навчання через війну та пов'язане з цим переміщення та зриви, а також надання навчальних матеріалів, включаючи онлайн-застосунки та ноутбуки.

Збільшення на 5 відсотків (29 138) з 2022 по 2023 рік нужденного населення в районах, які перебувають під тимчасовим військовим контролем Російської Федерації, у тому числі з 191 757 до 201 281 населення в Донецькій області, з 65 230 до 68 470 у Луганській області, з 135 506 до 142 236 у Херсонській та від 194 172 до 203 816 у Запорізькій областях.

У зв'язку з масовим переміщенням людей і збереженням бар'єрів для їхнього повернення до місць походження у 2023 році райони, де проживають переміщені діти та вчителі, також відчують підвищені потреби. У цих районах кількість зросла з 355 497 до 373 153 осіб Львівській, з 204 671 до 214 836 у Закарпатській, а також з 401 502 до 421 443 у Дніпропетровській областях.

5 270 558 дітей віком від 3 до 17 років та вчителів, які потребують освітніх послуг в Україні в 2023 році. 92 відсотки (4 894 103) цієї групи становлять діти (2 398 110 дівчат і 2 495 993 хлопчики) і 7 відсотків (376 455) вчителі (308 693 жінки, 67 762 чоловіки). Загалом 34 відсотки населення з гуманітарними потребами (5,2 мільйона з 15,7 мільйона) потребують освітніх послуг.

Серед дітей і вчителів, які потребують освітніх послуг, 35 відсотків є переміщеними особами всередині країни (1 868 005 із 5 270 558 осіб, які потребують освіти); 93 відсотки (1 734 589) — діти (884 641 дівчинка та 849 949 хлопчиків), а 7 відсотків (133 146) — вчителі (109 180 жінок і 23 966 чоловіків). Особи що повернулись складають 23 відсотки (1 210 144) дітей і вчителів, які потребують гуманітарної освітньої підтримки; 93 відсотки (1 123 706) з них - діти (573 090 дівчат і 550 616 хлопчиків), а 7 відсотків (86 439) з них - вчителі (70 880 жінок і 15 559 чоловіків). Тим часом 42 відсотки (2 192 409) дітей і вчителів, які потребують освітніх послуг, – це ті, хто постраждав від конфлікту,

але ніколи не був переміщений; 3 них 93 відсотки (2 035 808) — діти (1 038 262 дівчинки та 997 546 хлопчиків) і 7 відсотків (156 601) — вчителі (128 413 жінок і 28 188 чоловіків).

Експрес-гендерний аналіз України показав, що з лютого 2022 року навантаження по догляду за жінками значно зросло через закриття навчальних закладів, їх залучення до волонтерської діяльності та відсутність чоловіків через службу в Збройних Силах України. Зважаючи на те, що більшість вчителів в Україні (82 відсотки) є жінками, це створює для них додаткову проблему, щоб продовжувати працювати як вихователі. Значна кількість вчителів залишаються переміщеними, а ті, хто залишився на робочому місці, ймовірно, будуть залучені у додаткових обов'язках по догляду вдома та гуманітарній діяльності, окрім викладання та навчання, це створює додаткові проблеми.

З 24 лютого по 24 жовтня 2022 року війна призвела до щонайменше 1250 дитячих втрат (включаючи 430 убитих і 820 поранених), не враховуючи підрахунки з територій, які перебувають під тимчасовим військовим контролем РФ. У той же час майже дві третини українських дітей і 43 тисячі вчителів були переміщені всередині країни або за кордоном. Деякі управління освіти обласного та громадського рівня також переміщено, а їхній персонал працює з безпечнішого місця.

За даними уряду України, щонайменше 2551 навчальний закладів постраждали від війни, 291 будівлю було зруйновано, а ще 2261 – частково пошкоджено[41].

Повномасштабна війна мала дуже неоднакові наслідки по всій Україні: 54 відсотки шкіл розташованих на сході пошкоджено, особливо в Донецькій (27%), Харківській (20%) та Луганській (6%) областях. Крім того, близько 40 відсотків усіх навчальних закладів (у тому числі 30 відсотків загальноосвітніх середніх шкіл) не мають бомбосховищ. У результаті ці школи залишаються недоступними для очного навчання.

За даними Міністерства освіти і науки України, на початку нового навчального року 1 вересня 2022 року 27% шкіл відновили очне навчання, 43% шкіл розпочали дистанційне/онлайн навчання, 30% шкіл використовували змішану модальність. У сільській місцевості погана інфраструктура не дозволяє дітям і вчителям використовувати онлайн навчання. У цих районах діти мають дуже обмежений доступ до навчання, коли проблеми безпеки перешкоджають проведенню очного навчання. Звіти з нових доступних районів у Київській та Харківській областях свідчать про те, що багато шкіл відкриваються лише один або два дні на тиждень і що домашнє навчання часто є єдиним доступним варіантом для цих районів. Тим часом атаки на електричну та телекомунікаційну інфраструктуру, які почастишали останніми місяцями, загрожують зірвати онлайн-навчання в містах, де це було можливо раніше.

Окрім прямих перешкод у навчанні, війна та пов'язане з нею переміщення створюють проблеми для навчання, негативно впливаючи на психічне здоров'я дітей та вчителів. Переважна більшість (75 відсотків) батьків повідомили, що їхні діти мали симптоми психологічної травми, а 16 відсотків повідомили, що їхні діти мають погіршення пам'яті, скорочення концентрації уваги та зниження здатності до навчання. Крім того, з 24 лютого 2022 року 90 відсотків учителів визначають свій психологічний стан як «погіршення», а 55 відсотків — як «суттєво погіршився», при цьому 76 відсотків повідомили про занепокоєння через підвищення відповідальності перед учнями [7].

Доступ до охорони здоров'я

За оцінками, 14,6 мільйонів людей в Україні потребують гуманітарної медичної допомоги через прямі та непрямі наслідки війни. Масштабне руйнування цивільної інфраструктури надзвичайно ускладнило життя мільйонів людей і серйозно порушило роботу основних послуг, зокрема охорони здоров'я. Більше 90 відсотків усіх атак на заклади охорони здоров'я у світі цього року – 618 із 684, зафіксованих у період з 24 лютого по 22 листопада 2022 року – відбулися в Україні. МОЗ України повідомило про 955 пошкоджень і 144

знищених об'єктів, тоді як Світовий банк оцінює збитки сектору охорони здоров'я в 1,4 млрд доларів США. МОЗ України повідомило про 955 пошкоджень і 144 знищення об'єктів. тоді як Світовий банк оцінює збиток сектору охорони здоров'я в 1,4 мільярда доларів США [2].

Крім прямих наслідків шкоди закладам охорони здоров'я, інфраструктури та ризиків для безпеки, на доступ населення до ліків, медичних і соціальних послуг опосередковано вплинули відсутність ліків в аптеках, зростання вартості ліків, проблеми з транспортом та брак фінансових ресурсів для оплати витрат на лікування. Ситуація виглядає гіршою на півдні та сході, де понад дві п'ятих і третина, відповідно, повідомляють про брак ліків і медичних послуг, однак ситуація надзвичайно змінна. Особливо страждають люди похилого віку та сільські жителі; дві п'ятих респондентів старше 60 років і третина сільських жителів повідомили про відсутність ліків і медичних послуг [5].

До вразливих груп, які потребують гуманітарної підтримки в галузі охорони здоров'я та догляду, належать ВПО, люди похилого віку старше 60 років, люди, уражені неінфекційними захворюваннями (НІЗ), включаючи психічні розлади, люди, які живуть з ВІЛ та/або туберкульозом, жінки та дівчата, діти і молодь, і люди з обмеженими можливостями.

Переміщення зменшує доступ до медичних послуг і перериває безперервність догляду; за пацієнтами не стежить і медична бригада, також вони не мають доступу до тих самих лікувальних центрів. ВПО, особливо ті, хто перебуває в центрах колективного проживання, піддаються підвищеному ризику інфекційних захворювань через потенційну скупченість і недостатню гігієну.

Люди старше 60 років, 28 відсотків (5,9 мільйона) населення, яке постраждало від війни, мають вищий рівень інвалідності, мають більше потреб в охороні здоров'я та догляду, більш схильні до ізоляції та розлуки зі своїми сім'ями та дуже вразливі до економічної незахищеності [17].

Діти та молодь, 4,5 мільйона з тих, хто постраждав від повномасштабної війни, можуть зіткнутися з підвищеним ризиком інфекційних захворювань, яким

можна запобігти, включаючи хвороби, яким можна запобігти за допомогою вакцинації, ускладнень неонатального періоду, недоїдання та психічних розладів. Згідно з оцінками ЮНІСЕФ, понад 2,5 мільйона дітей стали внутрішньо переміщеними особами в Україні, і понад 56 відсотків усіх переміщених осіб становлять діти віком 0-17 років [5].

У той час як 2,7 мільйона людей з інвалідністю були зареєстровані урядом до лютого, багато з них більше не мають статусу. Люди з інвалідністю, особливо ті, які проживають в установах, зазнають непропорційних ризиків для здоров'я через припинення підтримки громади, обмежену доступність особистого помічника по догляду, а також жорсткі бар'єри для здоров'я та соціальної підтримки [13]. Забезпечення інклюзивних програм та питань доступності для всіх уразливих груп і в усьому секторі охорони здоров'я буде життєво важливим для охоплення людей з інвалідністю та задоволення їхніх потреб.

За оцінками, 14,6 мільйонів людей в Україні потребують гуманітарної медичної допомоги через прямі та непрямі наслідки війни. Зіткнувшись зі смертю та руйнуваннями, спричиненими війною, люди різного віку долають фізичні травми, психологічні страждання та фінансові труднощі. Багато з тих, хто залишився, – люди похилого віку та люди з обмеженими можливостями, які потребують допомоги для подолання численних перешкод у доступі до медичної допомоги.

Оскільки війна триває, сім'ї стають все більш фінансово вразливими та заощаджують, щоб зменшити свої витрати. Здоров'я людей знаходиться під загрозою, коли вони не можуть дозволити собі медичні послуги та ліки; серед ВПО 54 відсотки скоротили свої витрати на медичне обслуговування [5].

Сім'ї з одним або кількома людьми з інвалідністю потребують додаткової підтримки для покриття вищих витрат на медичне обслуговування.

Після грошової/фінансової підтримки медицина та медичні послуги були названі найбільш нагальними потребами. ВПО та жінки частіше повідомляли

про цю потребу, ніж не ВПО (включаючи тих, хто повернувся) та чоловіки відповідно. По всій Україні 26 відсотків людей повідомляють про відсутність ліків і медичних послуг, причому ситуація гірша на сході (29 відсотків) і півдні (31 відсоток), і гостріше вражає людей похилого віку [5] та тих, хто проживає в сільській місцевості (41 відсоток). В іншому опитуванні 9 відсотків повідомили про проблеми з доступом до медичної допомоги, тоді як більшість мають доступ до закладу первинної медичної допомоги (91 відсоток) [1].

Багатьом людям довелося припинити прийом ліків через війну. Близько 27 відсотків сімей повідомили, що принаймні один член припинив прийом ліків; частіше це ВПО та/або літні люди. Відсутність або недоступність ліків була основною причиною припинення, причому недоступність з часом зростала; дефіцит викликав більше занепокоєння на сході, а вартість – на заході. Ліки від НІЗ, таких як хвороби серця та рак, були основними причинами. найчастіше повідомлялося про ліки [5]. Це викликає особливе занепокоєння, оскільки в 2009-2019 роках серцево-судинні захворювання, інсульт і рак вже були серед основних причин смертності в Україні. У важкодоступних районах програми діагностики та лікування ВІЛ і туберкульозу постраждали, перешкоджаючи доступу до тестування та збільшуючи ризик затримки та переривання лікування, розвитку резистентності до ліків і погіршення стану пацієнтів [3].

Доступ до основних медичних послуг і ліків має вирішальне значення для лікування НІЗ, поширеність яких, за оцінками, є великою, оскільки, як повідомляється, лише гіпертонія вражає 36 відсотків дорослих в Україні віком від 18 до 69 років. [1] НІЗ, які входять до 10 основних причин смертності в Україні через поведінкові та біологічні фактори ризику, можуть виявитися летальними, якщо їх не лікувати, особливо у літніх людей [3].

За оцінками, 28 відсотків постраждалого населення старше 60 років. Люди похилого віку часто стикаються з кількома захворюваннями, що робить їх більш вразливими, а слабкість підвищує ризик розвитку будь-яких негативних наслідків для здоров'я, включаючи смерть. Зменшення доступу до медичної

допомоги, у поєднанні з проблемами мобільності посилює ризики для здоров'я людей похилого віку та посилює виснажливі та летальні наслідки існуючих умов [1].

Рівень материнської смертності в Україні був одним із найвищих в центральній Європі ще до повномасштабної війни. Війна погіршує ситуацію та створює значний ризик для виживання матерів та новонароджених. У всьому світі близько 15 відсотків вагітностей потребують кваліфікованої медичної допомоги з приводу потенційно небезпечних для життя, послуги, доступ до яких для вагітних жінок може бути недоступним в нинішньому українському контексті [1].

Повідомлення про сексуальне та гендерне насильство, пов'язане з війною, були задокументовані Незалежною міжнародною слідчою комісією щодо України, тоді як гуманітарні організації зіткнулися з труднощами з наданням екстреної контрацепції постраждалим. Щоб допомогти впоратися з цією кризою, населення, яке постраждало від конфлікту, як і раніше потребує комплексного догляду за ГЗН, включаючи клінічне лікування згвалтувань і насильства з боку інтимного партнера, а також психіатричну та психосоціальну підтримку.

За оцінками, 22 відсотки населення, яке постраждало від війни, мають розлад психічного здоров'я, який варіюється від легкої депресії чи тривоги до психозу, і майже кожен десятий (9 відсотків) живе з помірним або важким станом. Потреби в лікуванні психічного здоров'я з часом зростають, особливо серед

ВПО, причому жінки частіше звертаються за підтримкою, ніж чоловіки, загалом. Втручання з питань психічного здоров'я та психологічної підтримки протягом усього життєвого циклу є вирішальними в контексті війни в Україні. Необхідно також враховувати потреби людей з вадами психічного та психосоціального здоров'я, які пропонують догляд і підтримку іншим, у тому числі соціальних і медичних працівників, вчителів та інших осіб, які після

пандемії COVID-19 зараз стикаються з екстремальними умовами через повномасштабну війну.

2.3. Українські біженці за кордоном

У наслідок війни понад 10 мільйонів людей стали внутрішньо переміщеними особами або біженцями за кордоном. У квітні 2023 року в країнах ОЕСР було близько 4,7 мільйона переміщених українців. Багато з них залишаються в сусідніх країнах, але інші переїхали далі, в тому числі все частіше в країни ОЕСР, що не входять до ЄС, або повернулися в Україну. Станом на квітень 2023 року до країн ОЕСР із найбільшою загальною кількістю українських біженців належать Польща, Німеччина, Чехія, США, Велика Британія, Канада, Італія та Іспанія.

Однією з характерних рис потоків біженців з України є незвичайний гендерний розподіл. Загальна мобілізація не дозволила виїхати з країни більшості чоловікам віком від 18 до 60 років, тому потоки біженців з України складають переважно жінки, діти та меншою мірою люди похилого віку. Практично в усіх приймаючих країнах принаймні 70% дорослих українських біженців – жінки. У деяких країнах цифри ще вищі. В Італії, Польщі, Естонії та Великій Британії, наприклад, частка жінок серед дорослих перевищує 80%.

У деяких країнах українки становили високу частку тих, хто мав дійсний дозвіл ще до лютого 2022 року, наприклад, в Італії та Греції. Однак у таких країнах, як Польща, Литва та Естонія, більшість колишніх прибулих українців були чоловіками. У всіх випадках частка неповнолітніх у минулому була помітно нижчою.

Висока частка прибулих жінок також помітно відрізняється від інших останніх потоків біженців. До початку української кризи біженців, на кінець 2021 року, у світі налічувалося близько 89,3 мільйона вимушено переміщених осіб, з яких жінки становили близько 49%. Жінки складають дещо вищу частку

(53%) серед тих, хто шукав захисту в Колумбії в контексті венесуельської міграційної кризи та кризи біженців. Проте в інших випадках жінки часто були непропорційно недопредставлені серед прибулих біженців, наприклад, під час кризи -біженців у Європі 2015 року. За даними Євростату, між 2015 і 2017 роками жінки подали лише близько 30% усіх заяв про надання притулку та отримали 35% усіх позитивних рішень першої інстанції в ЄС [33].

У контексті української кризи біженців багато жінок біжать разом із членами сім'ї, особливо дітьми. Найявні дані з приймаючих країн свідчать про те, що в середньому понад третина українських біженців є неповнолітніми, а приблизно 4 -6% – віком від 65 років [33].

Серед респондентів опитування SAM-UKR дев'ять з десяти подорожували з членами сім'ї (86%), у тому числі 38% подорожували лише з дітьми та 30% з дорослими, які перебували на утриманні. Опитування УВКБ ООН [24] у шести сусідніх з Україною країнах, проведене з травня по червень, виявило, що понад 70% респондентів залишили Україну в супроводі інших осіб (переважно найближчих родичів), а 18% подорожували з немовлятами (0-4 років), 53% з іншими дітьми (5-17 років), 21% з літніми людьми (60+ років) і 23% принаймні з однією особою з особливими потребами.

Жінки-біженки стикаються з більш гострими перешкодами на шляху до соціально- економічної інтеграції.

Таким чином, громади українських біженців у країнах ОЕСР складаються здебільшого з сімей, очолюваних жінками, де жінки стикаються з тиском забезпечення базових потреб сім'ї та добробуту, що часто робить їх швидку інтеграцію набагато важливішою, а також більш складною. Попередні дослідження показали, що жінки-біженки можуть страждати від «потрійної дискримінацією», оскільки проблеми, пов'язані зі статтю, статусом іммігранта та вимушеною міграцією, складаються та взаємно підсилюють одна одну. Особливо це помітно при соціально-економічній інтеграції. Біженцям, як правило, важко вийти на ринок праці, і в середньому вони мають нижчий рівень

зайнятості, ніж інші групи мігрантів, за винятком сімейних мігрантів [8]. У минулому для біженців часто потрібно було до 10 років, щоб досягти 50% рівня зайнятості, і до 20 років, щоб мати подібний рівень зайнятості, як для місцевих жителів. Працевлаштування жінок-біженок було особливо складним у багатьох країнах ОЕСР, оскільки жінки-біженки в середньому мають нижчу активність (57% порівняно з 77%) і рівень зайнятості (45% порівняно з 62%), ніж біженці-чоловіки [8].

Існують також інші проблеми для інтеграції жінок-біженок, зокрема низький рівень володіння мовами в країні перебування, більша поширеність проблем зі здоров'ям, більша ймовірність соціальної ізоляції та обмежені соціальні зв'язки. Ефективне вирішення цих проблем має важливе значення для приймаючих країн, оскільки погані результати інтеграції жінок-мігранток не тільки мають довготривалі наслідки для їхніх власних життів, але й для життів їхніх дітей у приймаючих суспільствах.

Однак українські жінки-біженки мають деякі переваги, які покращують їхні перспективи соціально-економічної інтеграції. По-перше, українські біженці загалом отримували негайний доступ до ринку праці в країнах ОЕСР після їх реєстрації – на відміну від більшості інших шукачів притулку, які підлягають періоду очікування та перевірки ринку праці [48]. Активація Директиви про тимчасовий захист 4 березня 2022 року вперше дала українцям право без зволікань працювати в ЄС. Більшість інших країн ОЕСР за межами ЄС, включаючи Канаду та Сполучені Штати, також отримали швидкий доступ до ринку праці. По-друге, профіль вищої освіти прибулих українців, ймовірно, сприятиме швидкій інтеграції на ринку праці, особливо враховуючи нинішній поширений брак робочої сили в приймаючих країнах. Незважаючи на значні відмінності між приймаючими країнами, наявні дані свідчать про те, що рівень освіти українських біженців, особливо жінок, не тільки значно вищий, ніж у більшості інших груп біженців, але й перевищує середні показники населення України та ЄС. По-третє, українці можуть використовувати існуючі соціальні

мережі в приймаючих країнах, оскільки в основних приймаючих країнах існувала велика українська діаспора. На кінець 2021 року, за даними Євростату, 1,57 мільйона громадян України мали дійсний дозвіл на проживання в ЄС, що представляє третю за чисельністю групу громадян, які не входять до ЄС, після громадян Марокко та Туреччини. Найпопулярнішими приймаючими країнами були Польща, Італія, Чехія та Іспанія. За межами ЄС Канада була домом для близько 1,36 мільйона людей українського походження.

Ранні дані щодо залучення українських біженців до ринку праці вказують на те, що їхній вихід на ринок праці справді був швидшим, ніж для інших груп біженців в ОЕСР. До листопада 2022 року в деяких європейських країнах ОЕСД (наприклад, в Естонії, Литві, Нідерландах та Великій Британії) частка українських біженців працездатного віку в працевлаштованості вже становила понад 40%. В інших країнах частка була меншою, але зростала. Хоча перші результати хороші, вони не обов'язково є індикатором довгострокового успіху, і, незважаючи на відносно швидкий вихід на роботу, більша частина раннього працевлаштування була зосереджена на низькокваліфікованих роботах, а невідповідність кваліфікації широко поширена [33].

Окрім сприятливих характеристик, існують також несприятливі фактори, які можуть послабити результати інтеграції українських жінок-біженок. Забезпечення належного догляду за дітьми є ключовим для того, щоб батьки з маленькими дітьми могли працевлаштуватися. Оскільки більшість прибулих з України – це жінки з дітьми, які часто тікають без своїх партнерів, наявність адекватного та доступного догляду за дітьми є передумовою для соціально-економічної інтеграції жінок-біженок. Недавнє опитування FRA показало, що троє з десяти біженців не можуть працювати через зобов'язання щодо догляду, і що це значно частіше є перешкодою для працевлаштування для українських жінок (33%), ніж для чоловіків (9%) [2].

Деякі країни намагалися вирішити ці проблеми, наприклад, відкриваючи нові дитячі садки або залучаючи приватні дитячі центри, щоб збільшити

кількість доступних місць для українських дітей (наприклад, Латвія та Польща) або пропонуючи допомогу з оплатою догляду за дітьми (наприклад, Данія, Естонія), Ірландії та Сполученого Королівства). Інші країни надають субсидії на догляд за дітьми, часто в такому ж обсязі, як і для своїх громадян. В Ірландії, наприклад, українські біженці мають право подати заявку на отримання Національної програми догляду за дітьми, яка передбачає два типи субсидій на догляд за дітьми (загальну та з урахуванням доходу) для дітей віком від 6 місяців до 15 років.

Незважаючи на ці заходи, існують структурні проблеми, які впливають на доступність доступного догляду за дітьми в довгостроковій перспективі. Більшість приймаючих країн стикалися з гострою нестачею місць для догляду та персоналу ще до напливу біженців. Плата за догляд за дітьми може бути високою в країнах ОЕСР, навіть після знижок, грошових пільг і податкових пільг, що робить доступність догляду за дітьми серйозною проблемою для багатьох сімей, незалежно від їхнього походження чи міграційного статусу. Високі гонорари можуть суттєво послабити стимули до працевлаштування для батьків, перешкоджаючи участі дорослих працездатного віку в трудовій діяльності, особливо для багатьох українських матерів, які втікають без своїх партнерів, оскільки вони можуть не мати доступу до неформальних мереж підтримки догляду. Нетипові умови працевлаштування ще більше ускладнюють ситуацію, оскільки особи з гнучкою, неповною зайнятістю та короткостроковою роботою, як правило, не мають доступу до будь-якого догляду за дітьми, оскільки постачальникам послуг часто бракує гнучкості, дотримуються обмежених годин роботи та довгих списків очікування, що ускладнює задоволення потреб тих, хто має нестандартну зайнятість.

Це не єдині перешкоди для догляду за дітьми. Попередні результати опитування ОЕСР щодо «Забезпечення того, щоб українські учні-біженці назавжди повернулися до навчання» свідчать про те, що мовні бар'єри та відносно низький рівень інтеграції українських сімей є найбільшими

перешкодами для доступу до ранньої освіти та догляду у країнах ОЕСР, за якими йде нестача вчителів.

За цих обставин жінки непропорційно несуть тягар зобов'язань по догляду через укорінені соціальні норми, які перешкоджають рівномірному розподілу обов'язків по догляду між чоловіками та жінками, таким чином потенційно призводячи до виходу матерів з ринку праці або взагалі до відмови від ринку праці. Невигідне становище на ринку праці, пов'язане з маленькими дітьми, є непропорційно вищим для жінок-іммігрантів, ніж для їхніх ровесниць, які народилися в країні що приймає. Багато українок зіткнулися з подібними проблемами вже вдома. До війни близько 30% українських жінок віком від 25 до 39 років були економічно неактивними порівняно з приблизно 9% чоловіків. Сильні соціальні очікування в Україні щодо більшої участі жінок у виконанні сімейних обов'язків разом із обмеженим доступом до догляду за дітьми, можливо, сприяли таким результатам. Результати опитування, проведеного ООН Жінки та UNFPA перед початком війни, показують, що більше половини всіх респонденток в Україні (близько 55%) вважають, що для дітей дошкільного віку краще мати матір, яка не працює за наймом. Однак спільне Європейське дослідження цінностей та Світове дослідження цінностей 2017 -21 свідчить про нижчий загальний рівень негативного ставлення до материнської зайнятості в Україні порівняно з деякими країнами ОЕСР.

У контексті прибуття українців до приймаючих країн тиск з догляду за дітьми не обмежується маленькими дітьми. Відносно низькі показники охоплення школою та переваги дистанційного навчання серед українських дітей також можуть негативно вплинути на можливість їхніх матерів брати участь у ринку праці та інтеграційних заходах у деяких приймаючих країнах. Оскільки діти становлять одну-третину всіх потоків біженців з України, початок 2022-23 навчального року спонукав більшість приймаючих країн докласти значних зусиль для розширення своїх класних кімнат і навчального потенціалу, включаючи надання належної мовної підтримки. Незважаючи на те, що з вересня

2022 року в країнах ОЕСР кількість українських дітей, які навчаються, зростає, точні показники охоплення навчаються через переміщення та повернення до них залишаються складними. У Польщі в березні 2023 року близько 54% із 277 740 українців віком 7 -17 років навчалися в початкових і середніх школах. В Італії, за оцінками, було зараховано близько 25 000, або 55%, тоді як рівень охоплення в Ірландія перевищує 90% з понад 15 000 українських дітей шкільного віку, які навчаються. В Естонії з 9 444 зареєстрованих бенефіціарів тимчасового захисту обов'язкового шкільного віку (717) станом на березень 2023 року 5 441 проходили обов'язкову освіту, 918 уже закінчили рівень обов'язкової освіти, а 2 501 не навчалися (з них місце проживання невідоме для 1 201). Якщо взяти до уваги всіх зареєстрованих за місцем проживання дітей шкільного віку, то рівень охоплення серед українських дітей сягає 57,6%, а якщо виключити тих, чиє місце проживання невідоме, оскільки очікується, що вони покинули країну, то частка зростає до 66%.

Розширені сім'ї, які втікають разом, можуть допомогти полегшити певний тиск догляду. Декілька опитувань свідчать про те, що українські жінки прибули не лише з неповнолітніми, але й з іншими залежними дорослими чи літніми людьми [24]. Ці супроводжуючі дорослі потенційно можуть допомогти з доглядом за дітьми та підтримати участь матерів у ринку праці. У той же час супроводжуючі залежні дорослі можуть мати власні потреби в догляді через вік або інвалідність.

Відсутність їхніх партнерів та вплив різноманітних факторів стресу та травми внаслідок переміщення також, ймовірно, додадуть психічного навантаження сімейних зобов'язань українських жінок, включаючи емоційну та когнітивну роботу сімейного життя, таку як мислення, планування, розклад, організація, турбота про членів сім'ї та відповідальність за них [37]. Ці зобов'язання потенційно посилюються через вигнання з місця проживання та переміщення з додатковими очікуваннями психосоціальної підтримки членів сім'ї. Це, ймовірно, ще більше посилить тиск з боку опіки, залишаючи жінкам-

біженкам менше часу на планування та підготовку до працевлаштування або відновлення після оплачуваної роботи.

Усі нещодавно прибулі біженці мають уразливість, але нетиповий гендерний профіль може ще більше збільшити різні ризики, з якими стикаються прибулі українці. Жінки-біженки знаходяться під особливим ризиком гендерно зумовленого насильства і занепокоєння щодо потенційних ризиків експлуатації та жорстокого поводження (включаючи економічне) щодо українських жінок виникло з самого початку кризи переміщення. Деякі країни ОЕСР, зокрема Австрія, Бельгія, Фінляндія, Ірландія, Нідерланди, Польща та Іспанія, розпочали розслідування щодо торгівлі людьми. Такий досвід може мати тривалий вплив на фізичну та психологічну безпеку людей, особливо якщо вони залишаються без достатньої підтримки, впливаючи на здатність вимушених мігрантів інтегруватися, ускладнюючи тим, хто пережив, працювати чи навчатися, створюючи невизначеність щодо житла, ізоляцію, нестабільність і страх. [51]

Окрім нетипового профілю, значно більша роль приватних громадян та ініціатив у підтримці прийому українських біженців також збільшила ризик ризиком гендерно зумовленого насильства та експлуатації. Особливо це викликає занепокоєння у зв'язку з проблемами з житлом. Більшість приймаючих країн значною мірою покладаються на приватне приміщення для розміщення новоприбулих з України. У Бельгії, Італії та Польщі, наприклад, частка тих, хто проживав у приватних будинках, досягла 90%. Приватні пропозиції забезпечили гнучке рішення на початку кризи та допомогли впоратися з раптовим попитом на житло, але вони також викликають занепокоєння щодо безпеки. Подібно до житла, багато спеціалізованих відповідних сторінок, що посередницько пропонують працевлаштування від приватних осіб і власників бізнесу, також з'явилися і пов'язані з власним ризиком, зокрема стати жертвою торговців людьми, які націлюються на ці сайти та займаються незадекларованою роботою [33].

Країни ОЕСР уважно ставилися до цих ризиків із ранніх етапів кризи, і в багатьох із них були впроваджені різні стратегії пом'якшення. У Польщі, наприклад, у співпраці з поліцією було розроблено рамки для перевірки організацій, іноземних організацій та осіб, які бажають стати волонтерами та надавати допомогу українським біженцям. У Люксембурзі Червоний Хрест і Карітас організують візити додому через виявлений ризик трудової та сексуальної експлуатації. У Німеччині центральний онлайн-портал підтримки українських біженців (germany4ukraine.de) надає інформацію про основні трудові права та направляє до консультаційних центрів щодо допомоги у випадках потенційної експлуатації та торгівлі людьми. Тим часом Датський центр протидії торгівлі людьми спільно з підрозділами кіберполіції країни та фінансовими установами співпрацює з такими технологічними компаніями, як Meta та Microsoft, щоб краще виявляти та запобігати торгівлі людьми в Інтернеті. Поряд із заходами пом'якшення наслідків, участь у загальних інтеграційних процесах також може допомогти захистити біженців, які постраждали від подальшої віктимізації, що робить важливим для приймаючих країн раннє виявлення жертв гендерно зумовленого насильства і торгівлі людьми та забезпечення їм доступу до ефективної підтримки для відновлення та (ре)інтеграції.

Основною проблемою для інтеграції є відсутність ясності щодо потенційної тривалості перебування переміщених українців у приймаючих країнах. Різні опитування майбутніх намірів українців виявляють спільну невпевненість у майбутньому. Крім того, як свідчать різні раунди опитувань УВКБ ООН щодо намірів, ця невизначеність може не зменшуватися з часом, а натомість зростати: у червні 2022 року близько 10% респондентів не визначилися щодо повернення найближчим часом, тоді як у вересні їх частка зросла до 43%. Високий рівень невизначеності може перешкоджати біженцям робити інвестиції в країни, що їх приймають, наприклад, вивчати мову та інтеграцію через потенційно тимчасовий характер їх перебування.

Рішення щодо повернення чи поселення в приймаючих країнах формуються принаймні певною мірою в середині сімей, особливо серед українських жінок, які втекли без своїх партнерів. Інформації про наміри українців повернутися вже мало, але ще менше відомо про відмінності між групами. У Німеччині опитування мюнхенського Інституту економічних досліджень пропонує деяке уявлення про те, як стать і сімейні обставини можуть впливати на наміри щодо повернення. Результати показують, що чоловіки, а не жінки (68 проти 51%) і більше двох - третин тих, хто втік зі своїми партнерами, планують залишитися в Німеччині [18]. Ці відмінності між чоловіками та жінками можна пояснити труднощами повернення потенційних призовників, але ймовірно також через те, що більшість українських чоловіків-біженців у Німеччині живуть зі своїми партнерами та родинами.

Натомість більшість українських жінок-біженок живуть без партнерів. Серед респондентів першого раунду дослідження намірів УВКБ ООН переважна більшість (82%) розлучилися з членами сім'ї, в основному через обов'язковий призов на військову службу (61%) та/або через те, що члени їхніх сімей не бажають залишати Україну (48%) [54]. Не дивно, що возз'єднання з сім'єю є однією з головних причин намірів повернутися: майже половина респондентів, які планують повернутися в Україну найближчим часом, роблять це для возз'єднання сім'ї (48%), лише трохи відстаючи від бажання поїхати. повернутися до рідної країни (49%). Возз'єднання з членами сім'ї було головним рушійним фактором для повернення також згідно з інтерв'ю на кордоні, проведеним МОМ (68%, можливі численні відповіді) та Норвезькою радою у справах біженців у Польщі.

Розпад сімей і необхідність планувати возз'єднання сім'ї – в Україні чи деінде – таким чином поглиблює і без того високий рівень невизначеності для багатьох українських жінок-біженок у приймаючих країнах і може перешкодити плануванню довгострокового переміщення, вивчення мови чи розширення місцеві соціальні мережі. Це також, ймовірно, перешкоджає інтеграції на ринок

праці на рівнях, відповідних кваліфікації. Будь-яка оплачувана робота – навіть нижча за рівень кваліфікації – або дохід можуть розглядатися як задовільні за тимчасових обставин, що може мати серйозні наслідки у випадку тривалого переміщення не лише для окремих жінок-біженок, а й для ринків праці приймаючої країни та для України якщо навички переміщених жінок будуть незатребуваними.

Постійні обстріли та атаки на цивільних осіб та цивільну інфраструктуру, ймовірно, посилять потреби у захисті постраждалих осіб і спровокують подальше переміщення. Крім того, суворий зимовий сезон особливо вплине на постраждалих від конфлікту осіб, які живуть у пошкоджених будинках або нестандартних будівлях і не мають доступу до палива чи електроенергії через пошкоджену інфраструктуру. Ймовірно, вони будуть надалі наражатися на ризики щодо їх безпеки та захисту, включаючи фізичну безпеку. Передчасне та невдале повернення, ймовірно, призведе до вторинного переміщення та посилить уразливість і занепокоєння щодо захисту постраждалих осіб, якщо не будуть усунені основні причини переміщення, включаючи втрату роботи/можливостей до існування. Спроможність приймаючих громад і місцевих органів влади задовольняти потреби переміщених осіб, швидше за все, буде скорочуватися, оскільки війна триває, а матеріальні ресурси поступово виснажуються. Національна система соціального захисту, включаючи соціальні служби, перевантажена через збільшення випадків, що потребують спеціалізованої допомоги, а також через обмежену доступність персоналу (деякі з них також є переміщеними особами) для задоволення потреб уразливих категорій ВПО, осіб, які повернулися, та інших осіб. Ситуації тривалого переміщення в умовах невідповідного та тимчасового житла, включаючи центри спільного проживання, у поєднанні з обмеженими фінансовими ресурсами, ймовірно, значно підвищать уразливість і ризики захисту, включаючи використання негативних механізмів подолання, економічну та сексуальну експлуатацію, торгівлю людьми, жорстоке поводження, нехтування постраждалі групи осіб, насамперед сім'ї, які

очолювали жінки, діти, люди похилого віку та люди з обмеженими можливостями. Що стосується питань, пов'язаних із житлом, землею та власністю, затримки в розробці та прийнятті відповідних реформ і політики дедалі більше вплинуть на населення, яке постраждало від конфлікту, тоді як відсутність технічної спроможності для розробки або фінансових ресурсів для реалізації відповідної політики, ймовірно, збільшить потреби в додатковому захисті і призводять до додаткових ризиків для захисту постраждалих осіб.

Відсутність послуг із захисту дітей: у населених пунктах у Донецькій, Харківській, Луганській та Запорізькій областях показали перебої в роботі послуг із захисту дітей, що підвищує ризики захисту дітей. Це може посилитися у разі нового переміщення, спричиненого ескалацією війни та/або значним порушенням енерго/опалювального постачання, що може призвести до того, що проблеми захисту дітей не будуть контролюватися або розглядатися на різних рівнях (окрема особа, сім'я, громада) і суспільство). Як наслідок, найбільш уразливі діти й надалі залишатимуться у групі ризику та будуть стикатися з уразливістю через існуючі глибинні фактори, у той час як їхнє благополуччя не буде оцінено, і не буде надано відповідної відповіді, якщо ними нехтують або якщо вони піддаються фізичному, емоційному чи сексуальному насиллю або зловживання чи експлуатації. Це може сприяти повторній віктимізації та негативним механізмам подолання, таким як більша ймовірність розлучення сім'ї, ГЗН та більший ризик жорстокого поводження та експлуатації [10].

Психічне здоров'я та психосоціальна підтримка: погіршення ситуації може призвести до збільшення рівня стресу, з яким стикаються сім'ї, що може призвести до збільшення потреби в психосоціальній підтримці та консультуванні, тоді як доступ до цих послуг буде обмеженим через масове переселення та спотворення інфраструктура. Кількість дітей, розлучених зі своїми родинами, може зрости, і знадобляться послуги з пошуку та возз'єднання сімей.

Збитки, спричинені конфліктом, мають високий ризик порушення централізованого та децентралізованого водопостачання та теплопостачання у східних та південних областях, і очікується, що райони активних бойових дій продовжуватимуть зміщуватися. У таких випадках існує підвищений ризик захворювань, що передаються через воду, що вражає найбільш уразливих верств населення та тих, хто має хронічні захворювання, і наслідки таких збитків, ймовірно, будуть більшими в зимові місяці, особливо там, де є доступ до медичних послуг і ліків, також обмежений.

У зв'язку з динамікою переміщення населення через війну та наявністю опалення потреби у воді, санітарії та гігієні у колективних центрах можуть зрости. У поєднанні з можливою перенаселеністю це може збільшити ризик інфекційних захворювань і хвороб, пов'язаних з елементарною гігієною, причому найбільшому ризику піддаються жінки, діти та люди похилого віку, особливо в зимові місяці. Подібні ризики стосуються бомбосховищ у районах поблизу лінії фронту, включаючи ризик сексуального насильства та домагань у сховищах, де немає приватності.

Триваюча інфляція цін на основні предмети гігієни в поєднанні зі зменшенням заощаджень і труднощами з працевлаштуванням створює ризик того, що вразливі сім'ї віддадуть їм пріоритет порівняно з іншими потребами виживання.

З лютого 2022 року спостерігається тенденція до закриття місць колективного проживання, причому відновлення початкових функцій цих місць є найбільш обговорюваною проблемою. Починаючи з початку літа, спостерігається тенденція, коли влада вимагає від ВПО, які проживають у приміщеннях шкіл і дитсадків, залишити місця спільного проживання до початку навчального року, у вересні. За повідомленнями, деяких ВПО іноді примусово виселяли, не маючи можливості знайти альтернативне житло.

Починаючи з лютого 2022 року, у східних і південних областях України було завдано значних збитків і руйнувань комунальним підприємствам, у тому

числі газовій та енергетичній інфраструктурі. Як наслідок, велика частина населення ризикує залишитися без доступу до опалення та електрики в зимовий сезон, коли температура досягає -20°C , що може призвести до збільшення кількості людей у місцях спільного проживання.

Висновки до другого розділу

Аналіз звітів показує, що багато домогосподарств ВПО в місцях спільного проживання покладаються на допомогу волонтерських ініціатив. Враховуючи короткостроковий характер такої допомоги та те, що фінансова підтримка таких ініціатив поступово зменшується в міру затягування кризи, найбільш уразливі групи населення ризикують вдатися до негативних механізмів подолання як альтернативи для задоволення щоденних потреб.

Безперервні напади на навчальні заклади загрожують постійним погіршенням доступу до освіти. Загалом 11% (2690 із 24423) закладів дошкільної та загальної середньої освіти, зареєстрованих на 2022/2023 навчальний рік, розташовані на територіях, які знаходяться під тимчасовим військовим контролем Російської Федерації, та в областях, які безпосередньо постраждали від війни. Вони розташовані в Донецькій (367 шкіл), Луганській (522 школи), Миколаївській (60 шкіл), Харківській (301 школа), Херсонській (816 шкіл) та Запорізькій (624 школи) області. Ці області продовжують страждати від загроз, пов'язаних із застосуванням мін і вибухонебезпечних боєприпасів, бомбардувань і обстрілів, а також залишаються небезпечними для навчання.

Отже, ризик мінно-вибухонебезпечних боєприпасів у районах, які сильно постраждали від війни, у районах, які перебувають під тимчасовим військовим контролем РФ, та нових доступних районах, включаючи східну та південну частини країни, створює пряму загрозу життю дітей, освітні особисті та гуманітарним працівникам. Це може сприяти подальшому зниженню безпеки в навчальному середовищі та навколо нього.

Багатьом учителям і учням доводиться вести навчання в небезпечному навчальному середовищі, що підвищує ризик нещасних випадків серед дітей і вчителів. Близько 40% усіх навчальних закладів не мають бомбосховищ, з них 30% - заклади загальної середньої освіти (школи).

Повномасштабна війна, що триває, спричинила величезні труднощі та непередбачуваність. Українці по всій країні ризикують бути відрізаними від засобів до існування або втратити роботу, а їхні активи будуть пошкоджені чи знищені, що збільшує потребу в допомозі як з боку держави, так і з боку гуманітарних організацій.

Зростаюча кількість ВПО створює тиск на існуючі основні послуги, погіршуючи якість і доступність. У нещодавно відвойованих районах із жахливими умовами життя та зруйнованою цивільною інфраструктурою репатріанти потребують основних послуг, яких у більшості випадків не існує та потребують відновлення.

Вплив невизначеності, конфлікту та різних форм насильства може призвести до підвищення ризику психосоціальних та психічних проблем серед постраждалого населення. Збільшення кількості чоловіків і жінок із посттравматичним стресовим розладом через військовий досвід також може призвести до збільшення випадків насильства з боку інтимного партнера.

Відсутність поінформованості про те, як запобігти гендерному насильству та реагувати на нього, а також необхідної інформації про доступні основні послуги заважає вразливим людям діяти відповідним чином, зокрема вчасно та безпечно звертатися за необхідною допомогою.

Відсутність якісних державних і недержавних послуг, які не дотримуються підходу, орієнтованого на постраждалих, може поставити постраждалих під загрозу подальшої шкоди, а також підвищити недовіру до доступних основних послуг.

Умови, створені повномасштабною війною, поставили під загрозу здоров'я населення. На додаток до поточних ризиків для здоров'я, описаних вище, нові

хвилі переміщення населення через зміни в безпековій ситуації та відсутність інфраструктури для подолання зими, ймовірно, посилять навантаження на вже ослаблену війною і реформами систему охорони здоров'я, ще більше обмежуючи доступ до життєво необхідної допомоги та ліків, особливо в районах, які більше постраждали від війни. Вплив зимових умов на стан здоров'я може бути руйнівним, особливо для найбільш уразливих верств населення, якщо в зимові місяці вчасно не вжити відповідних заходів. Оскільки люди змушені перебувати в замкнених просторах, зазвичай спостерігається зростання респіраторних захворювань, але, ймовірно, погіршення умов життя, спричинених перебоями з водопостачанням, електрикою, і паливом через пошкодження важливої критичної інфраструктури та фінансові обмеження. Ускладнений доступ до води обмежує дотримання гігієни, збільшуючи ризик інфекційних захворювань, тоді як відсутність опалення, що забезпечується комунальними службами, піддає людям ризик впливу холоду, що може мати летальні наслідки. Оскільки війна стає тривалою, втрата засобів до існування та фінансова нестабільність можуть збільшити використання механізмів подолання, зменшуючи ресурси, що витрачаються на доступ до медичних послуг, ліків та їжі, таким чином негативно впливаючи на здоров'я та харчування.

РОЗДІЛ 3. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ТА ХОРВАТСЬКО-БОСНІЙСЬКОЇ ВІЙНИ

3.1. Досвід подолання гуманітарної кризи, спричиненою війною: вторинний аналіз даних

Вимушена міграція та переміщення є глибокою несправедливою мірою злочин. Це підриває людську гідність, безпеку і позбавляє можливості вибирати, де і як люди хочуть жити. Таким чином, важливим аспектом відшкодування є право біженців і внутрішньо переміщених осіб вільно обирати рішення щодо свого дислокації. Це право вільного вибору гарантується гуманітарним правом і правами людини. Агентство ООН у справах біженців (УВКБ ООН) окреслило три довгострокові рішення для біженців: добровільна репатріація, місцева інтеграція або переселення в третє місце. Спочатку розроблені для біженців, ці рішення були поширені на ВПО через Керівні принципи щодо внутрішнього переміщення. Варіанти адаптовані до: повернення до колишніх домівок, інтеграції в місці, куди вони були переміщені, або переселення в іншу частину країни.

Право вибору серед цих варіантів, однак, часто було штучним, оскільки воно реалізувалося в контексті політичної та нормативної бази, яка віддає перевагу одному рішенню над іншим. Ця стаття демонструє це явище в контексті післявоєнної Боснії та Герцеговини. Він стверджує, що політичні цілі домінували над тим, що має бути нейтральним гуманітарним процесом, зосередженим на підтримці потреб біженців і внутрішньо переміщених осіб. Прагнення припинити етнічні чистки в Боснії та Герцеговини призвело до втручання, спрямованого виключно на сприяння поверненню. Це позбавило біженців і ВПО права вибирати одне з трьох довготривалих рішень і, в контексті слабких умов для сталого повернення, залишило багатьох без будь-якого довгострокового рішення.

Примусове переміщення приблизно 2,2 мільйона осіб (УВКБ ООН) під час війни 1992-1995 років у Боснії та Герцеговині не було побічним продуктом війни, а скоріше самою її метою. Це було частиною політики «етнічної чистки», термін, який використовувався для опису «ліквідації домінуючою етнічною групою певної території членів інших етнічних груп на цій території» [58]. Цього було досягнуто в Боснії та Герцеговині різними методами, включаючи переслідування, побиття, тортури, звалтування, страти без судочинства, примусове переселення, конфіскацію майна та руйнування будинків, місць відправлення культу та культурних установ. До кінця війни 90 відсотків довоєнного населення боснійських сербів покинули територію, яка зараз називається Федерацією Боснії та Герцеговини, а понад 95 відсотків довоєнних жителів боснійських хорватів і боснійців (боснійських мусульман) залишили територію, яка зараз є Республікою Сербською [54]. Дейтонська мирна угода, підписана в грудні 1995 року, поклала край бойовим діям і офіційно розділила країну на два утворення: Боснійсько-Хорватську Федерацію та Республіку Сербську. Водночас Дейтонська угода гарантувала всім біженцям і переміщеним особам право повернутися до своїх рідних домівок. Додатком 7 договору передбачає:

Усі біженці та переміщені особи мають право вільно повернутися до своїх домівок. Вони мають право на повернення майна, якого вони були позбавлені під час військових дій з 1991 року і на отримання компенсації за будь-яке майно, яке не може бути повернуто їм. Сторони зобов'язуються створювати на своїх територіях політичні, економічні та соціальні умови, що сприяють добровільному поверненню та гармонійній реінтеграції біженців і переміщених осіб без надання переваги будь-якій окремій групі.

Повернення вважалося важливим у Боснії та Герцеговини з різних причин. Було занепокоєння щодо тягаря великої кількості боснійських біженців для третіх країн і, крім того, переконання, що повернення біженців і переміщених осіб є важливим для розбудови миру. Як і в інших післявоєнних ситуаціях,

невирішені проблеми переміщення вважалися дестабілізуючими та загрозовими зусиллям із розбудови миру. Повернення біженців та внутрішньо переміщених осіб стало розглядатися як центральний компонент розбудови миру – спосіб відновити довоєнну «нормальність», продемонструвати впевненість у післявоєнному порядку та сприяти стабільності. Це вважалося особливо важливим у випадку з Боснії та Герцеговини, де переміщення було метою війни. УВКБ ООН, Офіс Верховного представника (головна цивільна агенція з імплементації миру, створена за Дейтонським договором) та інші міжнародні організації вирішили, що найкращим варіантом для розбудови миру та примирення в довгостроковій перспективі буде той, який має на меті звернути назад етнічну чистку шляхом сприяння поверненню до будинків походження. Довоєнний перепис 1991 року використовувався як базова лінія повернення [57]. Здійснення права на повернення стало вирішальним показником успіху Дейтонської угоди та надією на відновлену мультикультурну Боснію. Також вважалося за необхідне надіслати повідомлення про те, що міжнародне співтовариство не терпітиме етнічних чисток.

Реалізація політики права на повернення була надзвичайно важкою. Не тільки 1,2 мільйона боснійських біженців були розкидані за кордоном, але приблизно один мільйон також були переміщені всередині країни (УВКБ ООН). Багато покинутих будинків були зайняті внутрішньо переміщеними боснійцями, чий будинки, у свою чергу, були зайняті людьми, переміщеними з інших регіонів. Повернення було надзвичайно складним і політично забарвленим процесом. З одного боку, деякі боснійці наполягали на тому, що переміщених осіб у разі потреби слід змусити колективно повернутися. З іншого боку, націоналістичні сербські та хорватські партії чинили опір поверненню та підтримували місцеву інтеграцію переміщених осіб для збереження власної місцевої етнічної більшості [26]. Місцева влада, прагнучи консолідувати здобутки під час війни, рішуче блокувала повернення біженців і переселенців у райони, де вони зараз є частиною меншини. Вони часто мобілізували цілі громади переміщених осіб,

щоб насильницько протистояти меншинам, які повернулися, і знищити їхнє майно. Оскільки наслідки від війни все ще були надзвичайно чуттєвими, окремі особи та групи почувалися безпечніше серед своїх і були відкриті до такої мобілізації.

Після постійного перешкоджання місцевою владою поверненню, міжнародне співтовариство вирішило в 1999 році деполітизувати процес, перемістивши фокус з політизованого права на повернення на індивідуальне право на власність, засноване на верховенстві права. Відповідно до цього нового Плану імплементації закону про власність було створено юридично-адміністративну структуру, яка вимагала розгляду майнових позовів за принципом «перший прийшов, перший обслужений» стандартизованим і прозорим способом. Вплив цієї переорієнтації був величезним. До грудня 2003 року було оброблено близько 93 відсотків із 216 026 позовів про повернення нерухомого майна. Незважаючи на те, що план реалізації майнового законодавства усунув явний поштовх до повернення, плану реалізації майнового законодавства, вийшовши з глухого кута щодо повернення власності, дозволив досягти значного прогресу в зареєстрованому поверненні меншин. Кількість таких повернень по всій території Боснії та Герцеговини зростає з 41 007 у 1999 році до 102 111 у 2002 році.

Реституція або компенсація замість неї вважається окремим автономним правом, як підтверджено Принципами ООН щодо реституції житла та майна для біженців і переміщених осіб [26]. Вона має бути незалежною від повернення. Незважаючи на зміщення акценту на реституцію власності в Боснії через план реалізації майнового законодавства, реституція не стала кінцевою метою. Повернення все ще вважалось основним підходом до відшкодування, а реституція власності розглядалася лише як механізм сприяння поверненню. Це очевидно в рішенні міжнародної спільноти обійти компенсацію за втрачене майно, передбачену Додатком 7. Жодних механізмів компенсації – зокрема, компенсаційного фонду – не було створено, оскільки існували побоювання, що

наявність компенсації стримає повернення. Натомість там, де реституція була неможливою, донори намагалися надати кошти на реконструкцію житла. Основною філософією процесу реституції залишалася політична мета сприяння поверненню до рідного дому.

Покладання на реституцію майна та відмову у виплаті компенсації призвело до особливого диференційованого ставлення до боснійських біженців та переміщених осіб на основі майнової шкоди. Ті, чиє майно було здебільшого неушкоджено, отримали вигоду від процесу реституції майна та мали змогу вибирати, повертати чи продавати своє майно та використати отримані кошти, щоб осісти в районі переміщення чи на новому місці. Виручка від продажу стала формою фактичної компенсації. З іншого боку, боснійці, майно яких було знищено, не мали такого вибору через відсутність офіційної схеми компенсації. Крім того, відмовлено в підтримці тим, хто спочатку не мав власності. Таким чином, незрозуміло, чи деякі ВПО, які висловили перевагу поверненню, зробили це за вільним вибором чи тому, що це був єдиний спосіб отримати допомогу.

За чотирнадцять років після Дейтонської мирної угоди більше мільйона колишніх біженців і переселенців повернулися до своїх довоєнних домівок. Ці повернення включають значну кількість 467 297 осіб, які повернулися меншинами [27].

Політичні мотиви, які стоять за сприянням поверненню в Боснії та Герцеговині, полягають не в тому, щоб відмінити ключову причину, чому повернення є бажаним «тривалим рішенням»: часто це глибоке бажання біженців або переміщених осіб повернутися додому. У деяких випадках це може бути вибір, зроблений відповідно до політичних мотивів - сильна незгода з цілями та/або результатами війни та бажання протистояти їм. Однак для багатьох це бажання виникає просто через палку тугу за домом.

Однак проблема з цим контекстом полягає в тому, що «дім», який пам'ятають біженці та переміщені особи, більше не існує. Це пов'язано не лише з глибокими змінами, спричиненими війною, але у випадку з Боснією та

Герцеговиною також через недостатню увагу та ресурси, які приділяються факторам, які могли б допомогти зберегти «дім», таким як засоби до існування, можливості працевлаштування та соціальні поновлення.

Міжнародна спільнота, а згодом і боснійський уряд, прийняли вузький погляд на «будинки походження», зосереджуючись виключно на географічному місці та фізичній структурі будинку. Оскільки «дім» прирівнювали до власності, реституція власності асоціювалася з реалізацією права на повернення до рідного житла. Таким чином, програмування та фінансування були спрямовані насамперед на процеси реституції та реконструкції. Це знехтувало ідеєю «дому» як не лише фізичного місця проживання, але також місця соціальних і культурних відносин і місця, яке забезпечує добробут, можливості та надію для нинішнього та наступного покоління [55]. Те, до чого повернулися багато боснійців, було далеким від цього. Старі сусіди зникли. Напруга, глибокі образи та залишковий страх у переформованих громадах були широко поширені. Можливості працевлаштування та отримання доходу були рідкісними, поширеною була дискримінація проти тих, хто повернувся з числа меншин, а бідність була шаленою. Ці фактори перешкоджають реінтеграції, важливого компоненту сталого повернення. Реінтеграція за визначенням УВКБ ООН – це «загальне користування повною мірою політичними, громадянськими, економічними, соціальними та культурними правами». За відсутності задовільних міжнародних і національних зусиль для поліпшення цієї ситуації в Боснії та Герцеговині, труднощі залишаються.

Нинішній рівень безробіття в Боснії та Герцеговині оцінюється приблизно в 40 відсотків. У доповіді Програми розвитку ООН про соціальне відчуження зазначено, що приблизно 50 відсотків населення як у Федерації живуть за межею бідності або ризикують опинитися за нею в будь-який час. Він також підкреслює, що меншини по всій країні зазвичай бідніші. Меншини зазнають дискримінації при працевлаштуванні та наданні державних послуг. Відстає і соціальне оновлення. Етнічні розбіжності зберігаються і підживлюються

націоналістичними лідерами. Відсутність роботи та поширеність дискримінації також загострюють напругу, перешкоджаючи реінтеграції меншин, які повертаються, і перетворюючи національні меншини на одну з найбільш соціально ізольованих груп. Самоізоляція та відчуження від міжетнічних соціальних мереж також є поширеними. Сегрегація в «змішаних» спільнотах – у школах, на робочих місцях і в соціальних мережах – перешкоджає значущій взаємодії через етнічні розбіжності, яка може допомогти трансформувати стосунки та регуманізувати кожен групу в очах іншої. У такому контексті багато біженців і переміщених осіб вважали відтворення «дому» легшим у іншому місці, ніж у довоєнному будинку. Ці настрої також характерні для багатьох осіб, які класифікуються як репатріанти.

Більше одного мільйона повернень, з яких 467 297 повернень меншості, і рівень впровадження плану реалізації майнового законодавства у 93,3 відсотка є справді чудовою статистикою. Однак деконтекстуальна статистика приховує більшу частину реальності процесу реституції. У деяких випадках високі ставки відшкодування фактично відповідають високим ставкам продажу чи обміну, а не прибутку [51]. Навіть там, де будинки не продаються, офіційна статистика повернення не розповідає всю історію. Відділ верифікації та моніторингу житла Оперативної групи з реконструкції та повернення виявив, що хоча приблизно три чверті довоєнних мешканців повертаються до своїх відновлених будинків, у третині цих випадків фактично повертається лише частина сімей. Літні члени сім'ї повертаються назавжди, тоді як молодші люди та діти шкільного віку залишаються з метою працевлаштування та навчання в регіонах, де вони є частиною більшості [10]. Іншою тенденцією є «зворотне повернення», коли ті, хто повертається, повертаються до місць свого переміщення. Вальтер Келін, представник Генерального секретаря ООН з питань прав людини ВПО, підкреслив, що кількість людей, які фактично живуть у своїх довоєнних будинках, нижча, ніж свідчить статистика повернення, оскільки велика кількість тих, хто повернувся, знову виїхала через погані умови [43].

Прагнучи продемонструвати успіх у виконанні Дейтонської мирної угоди та розбудові миру в Боснії та Герцеговині, міжнародне співтовариство віддало перевагу наголосу на повідомленнях про повернення. Не звертаючи уваги на слабкі умови для сталого повернення та пов'язані з цим події, такі як консолідація географічного етнічного поділу через ринок продажу нерухомості, офіційна статистика повернення натомість створила враження, що політична мета відтворення довоєнної багатоетнічної карти матеріалізується. Це, у свою чергу, слугувало для підтвердження політики наполягання на повернення за винятком інших варіантів.

Повернення не є справжнім довгостроковим рішенням, якщо відсутні умови, щоб зробити його сталим. Хоча реституція житла віталася біженцями та ВПО з міркувань моралі, справедливості та економічного відновлення, стале повернення також вимагає доступу до роботи та засобів до існування, соціального захисту та відновлення соціальних відносин. Інтенсивна увага до реституції та неспроможність задовольнити ці інші потреби зробили повернення неможливим; і для багатьох боснійців бажаним варіантом стало «стійке переселення».

Оскільки це компрометує політичний проект скасування етнічних чисток, міжнародне співтовариство, а згодом і боснійський уряд, уникали надання підтримки варіанту місцевої інтеграції в районах етнічної більшості або переселенню. Ставлення до цих варіантів як до «табу» як на міжнародному, так і на місцевому рівнях призвело до того, що життя багатьох біженців і ВПО зупинилося на роки.

Станом на червень 2008 року все ще налічувались 125 000 зареєстрованих ВПО - трохи більше 10% мільйона внутрішньо переміщених осіб внаслідок конфлікту. Серед цих ВПО багато членів уразливих груп: люди похилого віку, які не мають жодного джерела доходу, неповнолітні, жінки, багато з яких очолюють домогосподарства, а також особи з фізичними та розумовими вадами, сильно травмовані та/або хронічно хворі. Приблизно 7000 із цих уразливих ВПО

все ще живуть у тих чи інших нестандартних тимчасових колективних приміщеннях. Вони живуть далеко за межею бідності.

Багато із 125 000 зареєстрованих ВПО не можуть або не хочуть повернутися. Понад півтора десятиліття переміщення зробили для них нереальним варіантом повернення. Для найбільш уразливих верств населення повернення також не є життєздатним варіантом. Гуманітарне становище цих ВПО призвело до того, що УВКБ ООН, Рада Європи та Представник Генерального секретаря ООН [29] з питань прав людини ВПО Вальтер Келін, серед інших, посилили заклики до боснійського уряду та міжнародної спільноти надати альтернативи поверненню [43]. Внутрішньо переміщені особи повинні мати можливість вільно відмовитися від повернення та вибрати натомість інтеграцію на місці чи будівництво нового життя деінде. Разом з тим, їм має бути надана підтримка в отриманні нового постійного житла та гідних умов життя, яке не залежить від рішення про повернення.

Протягом останніх кількох років було також багато закликів розглянути сталість повернення. Вальтер Келін підкреслив після нещодавнього візиту до Боснії, що успіх процесу повернення повинен вимірюватися реальними можливостями, доступними для репатріантів, особливо репатріантів з меншин, щоб відновити своє життя та реінтегруватися в суспільство в місцях свого походження [43].

Переглянута Стратегія імплементації Додатку 7 Дейтонської мирної угоди, розроблена Міністерством у справах прав людини та біженців у 2007-2008 роках, спрямована на вирішення цих проблем. Незважаючи на те, що він все ще зосереджений на сприянні поверненню людей до їхніх рідних домівок, він також наголошує на необхідності підтримувати тих, хто вже повернувся, і надавати альтернативні рішення для тих, хто все ще переміщений і не може повернутися, зокрема членів уразливих груп. Вперше як варіанти розглядаються компенсація за майно та інтеграція переселенців.

Формулювання цієї переглянутої стратегії є надзвичайно важливою подією. Він приділяє особливу увагу гуманітарним проблемам і намагається надати певний вибір переміщеним особам, хоча й обережно. Відійшовши від попередньої виключної уваги до реконструкції житла, він спрямований на вирішення проблем і невдач, які виникають на місцях.

Стратегія також була доповнена фінансуванням. У 2008 році уряд Боснії надав безпрецедентну суму грошей (38,8 млн. КМ) до Фонду повернення. Ці кошти мають бути спрямовані не лише на житло, а й на створення умов для сталого повернення, зокрема на працевлаштування, освіту, охорону здоров'я та соціальний захист. Однак більшим випробуванням буде те, чи надано урядом і донорами фінансування для підтримки альтернатив повернення, зокрема, для нормалізації умов життя ВПО в районах переміщення, де вони становлять частину більшості.

До 1995 року приблизно 2,2 мільйона людей у Боснії та Герцеговині – більше половини довоєнного постійного населення – залишили свої домівки. З них 1,2 мільйона осіб звернулися за захистом біженців у понад 100 країнах світу. Країни регіону отримали близько 40 відсотків із них, у той час як майже мільйон осіб були внутрішньо переміщеними особами в Боснії та Герцеговині.

Наразі в Боснії та Герцеговині зафіксовано близько 1,06 мільйона повернень. Приблизно 58 відсотків із них пов'язані з поверненням внутрішньо переміщених осіб, а 42 відсотки – з поверненням біженців. Майже половина всіх повернень відноситься до категорії повернень меншості. Лише за останнє десятиліття понад один мільярд конвертованих марок було інвестовано у сектор повернення, з яких близько 620 мільйонів конвертованих марок було інвестовано у реконструкцію житла та майже 500 мільйонів у додаткові заходи сталого розвитку.

Незважаючи на значні зусилля та великий прогрес, кількість переміщених осіб залишається значною. Перша всеосяжна офіційна реєстрація внутрішньо переміщених осіб в Боснії та Герцеговині була проведена наприкінці 2000 року,

загалом зареєстровано 557 275 внутрішньо переміщених осіб; ця цифра регулярно оновлювалася, і наразі 98 574 людини мають офіційний статус внутрішньо переміщеної особи в Боснії та Герцеговині, приблизно одна третина з яких все ще вважається вразливою. Окрім тих, хто має офіційний статус внутрішньо переміщеної особи, є невідома кількість осіб, які є фактично переміщеними особами та які часто є найбільш уразливими. Що стосується біженців, останні статистичні звіти УВКБ ООН свідчать про те, що за межами країни є близько 20 000 офіційно зареєстрованих біженців з Боснії та Герцеговини – інші інтегрувалися в місцеві громади та стали громадянами країни притулку. Хоча багато переміщених осіб повернулися або інтегрувалися на місцевому рівні, важко сказати, скільки біженців, ВПО та тих, хто повернувся, знайшли довгострокові рішення. Наприклад, згідно з даними УВКБ ООН, є 47 000 вразливих меншин, які повертаються.

Додаток VII Загальної рамкової угоди про мир у Боснії та Герцеговині, також відомої як Дейтонська мирна угода, визначає права біженців і переміщених осіб. На шляху реалізації окреслених прав на початку 2003 року було прийнято «Стратегію Боснії та Герцеговини щодо виконання Додатку VII Дейтонської мирної угоди».

Стратегія була першим спільним рамковим документом на державному рівні, який встановлював цілі, планував необхідні дії та реформи для остаточного впровадження Додатку VII Дейтонської мирної угоди та загалом спрямовував усі зусилля міжнародної спільноти та національних інституцій щодо покращення ситуації переміщених осіб у Боснії та Герцеговині. Стратегію також схвалило міжнародне співтовариство через Раду з втілення миру.

У 2007 році Міністерство з прав людини та біженців та УВКБ ООН у тісній консультації з іншими ключовими зацікавленими сторонами ініціювали перегляд Стратегії. «Переглянута стратегія Боснії та Герцеговини щодо імплементації Додатку VII Дейтонської мирної угоди» було прийнято Парламентською асамблеєю Боснії та Герцеговини в 2010 році (Офіційний

вісник Боснії та Герцеговини, № 78/10). У документі визначено десять сфер, пов'язаних із визначеними потребами внутрішньо переміщеної особи та осіб, які повернулися, і які знаходять встановлену категорію для зацікавлених сторін, включаючи УВКБ ООН, для розробки своїх програм допомоги та оцінки прогресу, основними із яких є:

1. Реконструкція житла біженців, переміщених осіб та осіб, які повернулися; закриття центрів колективного проживання та вирішення питання альтернативного розміщення переміщених осіб та осіб, які повернулися, та соціального житла з особливою увагою до проблем переміщених осіб та біженців та забезпечення житлом вразливих категорій осіб, які повернулися.

2. Завершення процесу повернення майна та відновлення прав на проживання біженців, переміщених осіб та осіб, які повернулися.

3. Електрифікація населених пунктів та індивідуальних житлових будинків внутрішньо переміщеної особи.

4. Реконструкція інфраструктури в місцях, важливих для повернення біженців, переселенців та осіб, які повернулися.

5. Охорона здоров'я переміщених осіб та осіб, які повернулися.

6. Соціальний захист переселенців та осіб, які повернулися.

7. Реалізація права на освіту переміщених осіб та осіб, які повернулися.

8. Право на працю та зайнятість переміщених осіб та репатріантів.

9. Безпека переміщених осіб і тих, хто повернувся, і розмінування місць повернення.

10. Право на відшкодування шкоди переміщеним особам, біженцям і особам, які повернулися.

Переглянута стратегія також чітко визнає бажання багатьох інтегруватися на місцевому рівні в місцях переміщення та необхідність визначення довгострокових рішень для цих осіб і сімей.

Досягнення довгострокових рішень для тих, хто повернувся, та ВПО означає надання їм можливості жити в мирі та гідності, чи то в місці

переміщення, чи в місці колишнього проживання, чи в іншому місці. Щоб досягти таких рішень, багато аспектів життя людей повинні відповідати певним мінімальним стандартам, включаючи належне житло, мінімальну інфраструктуру в місці проживання, доступ до таких послуг, як освіта, охорона здоров'я, соціальні послуги, працевлаштування та відчуття безпеки. Безсумнівно, зусилля, вжиті владою Боснії та Герцеговини на всіх рівнях за допомогою міжнародної спільноти та організацій громадянського суспільства, принесли конкретні та значні результати. Наприклад, як зазначено у «Звіті про реалізацію переглянутої стратегії Боснії та Герцеговини щодо виконання Додатку VII Дейтонської мирної угоди» за 2015 та 2016 роки, було зроблено величезний обсяг. Серед іншого, близько 341 000 будинків було побудовано або реконструйовано, понад 99% тимчасово окупованого майна повернуто їхнім довоєнним власникам та власникам права користування, а лише з 2010 року понад 7 000 ВПО та осіб, які повернулися, отримали підтримку грантами на економічну незалежність. Проте, понад два десятиліття після підписання Дейтонської мирної угоди, численні перешкоди продовжують заважати великій кількості переміщених осіб реалізувати своє право, серед іншого, на медичне обслуговування, соціальний захист та належне житло. Як наслідок, значна кількість людей живе в умовах бідності, незалежно від того, чи повернулися вони до свого попереднього місця проживання, чи намагалися локально інтегруватися у своєму початковому місці переміщення чи в іншому місці. Для сприяння системним змінам і покращенню доступу до прав людини для ВПО та тих, хто повернувся, координація є ключовою. Це особливо актуально для доступу до таких прав, як охорона здоров'я, соціальний захист, працевлаштування та освіта, серед інших. На цьому фронті існуючі органи, такі як Координаційна група на міністерському рівні, Консультативна робоча група, а також тісна координація виконавчих і законодавчих органів на всіх рівнях через регулярні тематичні зустрічі є ключовими інструментами. Процес вступу до ЄС

також створює політичну основу для впровадження реформ у БіГ, які можуть позитивно вплинути на життя ВПО та репатріантів у багатьох областях.

Отже, війни 1990-х років на Балканах спричинили масштабне переміщення в регіоні. Сербія, Чорногорія та Хорватія прийняли близько 40% біженців з Боснії та Герцеговини (БіГ), тоді як Австрія, Німеччина, Канада, Сполучені Штати та Австралія також отримали велику кількість. Сто тисяч людей загинуло під час конфлікту, а два мільйони людей – майже половина населення БіГ – були переміщені, один мільйон з яких були внутрішньо переміщеними особами. Незважаючи на те, що мирна угода, підписана в Дейтоні, 21 листопада 1995 року передбачала повернення біженців та внутрішньо переміщених осіб до місць їхнього походження, 25 років впливу переміщення все ще впливає на соціальну структуру, політичний контекст та економіку країни.

У перші два роки після війни велика кількість людей поверталася з-за кордону, але переважно в райони, де їхня етнічна група була домінуючою (відоме як «повернення більшості»). «Повернення меншин» – переміщених осіб, які тепер складатимуть етнічну меншість у місцях свого походження – почалося лише на початку 2000-х років, а до середини 2000-х стало ясно, що більшість «повернень» були вигаданими. Люди поверталися та реєструвалися на місці свого походження виключно з метою повернення, а потім і продажу свого майна, після чого поверталися в райони, де їхня етнічна група становила більшість. Це було особливо чітко видно у випадку сербів у Сараєво, які мали тенденцію переселятися в переважно сербську частину міста, яка є частиною Республіки Сербської.

Деякі з переміщених осіб вирішили не повертатися через минулі травми та постійне відчуття незахищеності, інші через відсутність економічних можливостей. Переміщене населення часто відчуває високий рівень бідності та обмежений доступ до соціальних послуг і послуг охорони здоров'я. Вони можуть бути не в змозі профінансувати своє повернення або реконструкцію своїх будинків до конфлікту; крім того, знайти роботу та реінтегруватися в

економіку, де вже є приголомшливо високий рівень безробіття, особливо важко для особи з етнічної меншини. Коли відбувається повернення, часто повертається старше та економічно неактивне населення, що впливає на динаміку життя громади та, у свою чергу, перешкоджає потенціалу економічної діяльності та розвитку в регіоні.

Поверненню біженців і ВПО, ймовірно, також не заохочуватиметься природа реструктуризованої держави, за якої, наприклад, система освіти розділена за етнічними ознаками, дотримуючись етнічної більшості навчальних програм для таких предметів, як історія, мова та релігієзнавство. Нарешті, більшість ВПО, особливо молоді, наразі відновили своє життя та створили соціальний капітал у нових районах проживання, і більше не мають зв'язку зі своїм місцем походження чи бажання туди повернутися.

Цілком ймовірно, що за нинішніх умов у Боснії та Герцеговині можливість інтеграції та надання компенсації, а також потенціал для продовження продажу на ринку житла справді призведе до консолідації етнічних розбіжностей. Це не є рішенням проблеми. Такий варіант розв'язання дозволяє політичним і військовим лідерам, які організували війну, і націоналістичним лідерам, які продовжують поширювати ці настрої, досягти успіху над багатьма, хто прагне повернутися до свого попереднього способу життя. Це рішення можна оцінити як провал. Це сигналізує про втрату такого дорогоцінного ідеалу – про втрату мультикультурного суспільства, в якому різні групи живуть у гармонії.

Проте політизація гуманітарного процесу також неприйнятна. Біженці та переміщені особи не повинні використовуватися для досягнення політичних цілей, незалежно від того, які ці цілі є. Ризик політизації особливо високий там, де, як у випадку з Боснії та Герцеговині, саме переміщення було політизовано на початку як навмисна стратегія війни. Довготривалі рішення мають бути розроблені та підтримуватися виключно як гуманітарне питання, а вибір між ними має лежати в руках біженців та переміщених осіб. Позбавлення цього

вибору з політичних міркувань знову позбавляє їх права вирішувати, де і як вони хочуть жити.

Крім того, якщо біженці та переміщені особи мали змогу відмовитися від повернення, це не повинно сприйматися негативно. У контексті політичного та нормативного підходу, який сприяє поверненню, легко потрапити в пастку критичного ставлення до таких рішень. Необхідно усвідомити, що немає нічого поганого в тому, що боснійці вирішують жити в країнах для притулку або в місцях переміщення, де вони можуть створити новий стабільний «дім». Їхні рішення є обґрунтованими і заснованими на необхідності, і більше того - це їхнє право робити такий вибір.

Незважаючи на те, що Додаток 7 Дейтонської мирної угоди створив правову та політичну основу для повернення біженців та ВПО з метою відновлення міжетнічної довіри та поваги, подальша політика та підходи не змогли забезпечити довгострокове повернення та разом з тим довгострокову стабільність і розбудову громади. Хоча більшість населення Боснії та Герцеговини просто бажає прогресу та кращих можливостей, підхід до повернення біженців та ВПО натомість увічнив політичну та економічну нестабільність, закріпивши етнічні розбіжності. Відсутність міжетнічної інтеграції громади, яка могла відбутися через повернення, також призвела до втрачених можливостей для примирення.

3.2 Російсько-українська та Хорватсько-Боснійська війна: порівняльний аналіз

Програма соціологічного дослідження «Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російсько-української війни для суспільства»

Розуміння соціально-економічних наслідків війни має важливе значення для розробки ефективної політики та стратегій післявоєнного відновлення та

реконструкції. Війна руйнує важливі соціальні та економічні об'єкти, що призводить до катастрофічних наслідків для постраждалих громад. Дослідження цих наслідків дає цінну інформацію про масштаби збитку, що, у свою чергу, інформує про розподіл ресурсів для відновлення інфраструктури, поживлення місцевої економіки та відновлення соціальних послуг.

Гуманітарний вимір війни вимагає ретельного вивчення, оскільки він дає змогу дослідити потреби постраждалих, вимушено переміщених осіб та порушення прав людини під час конфлікту. Дослідження впливу війни на гуманітарне становище населення сприяє глибшому розумінню тяжкого положення населення, постраждалого від війни, даючи розуміння безпосередніх та довгострокових потреб біженців, внутрішньо переміщених осіб та інших соціально вразливих груп. Ці знання є ключовими для гуманітарних організацій у наданні адресної допомоги та забезпеченні захисту прав людини.

Дослідження соціально-економічних і гуманітарних наслідків війни в Україні на основі досвіду Хорватсько-боснійської війни є важливим для ширшого розуміння на основі відомих механізмів та дій що були застосовані в процесі подолання післявоєнної кризи та їх наслідків. Результати цієї діяльності допоможуть запобігти завідомо неефективним чи шкідливим рішенням по відношенню до Українського суспільства.

Комплексне дослідження соціально-економічних і гуманітарних наслідків війни з задіянням попереднього досвіду сприяє запобіганню майбутніх конфліктів та пом'якшенню наслідків теперішніх. Аналізуючи першопричини та динаміку, що призводять до збройних протистоянь, дослідники та політики можуть розробити стратегії пом'якшення факторів, які загострюють бойові дії. Цей превентивний підхід сприяє зміцненню глобального миру та безпеки.

Таким чином, дослідження соціально-економічних і гуманітарних наслідків війни є обов'язковим для прийняття обґрунтованих рішень, ефективною пост воєнної реконструкції та запобігання майбутнім конфліктам. Це дослідження підкреслює багатогранний вплив збройних конфліктів на окремих

осіб, громади та нації, наголошуючи на глибоких наслідках для добробуту, стабільності та розвитку суспільств. Заглиблюючись у складну мережу наслідків війни, це дослідження прагне підкреслити моральний, політичний і практичний імператив всебічного розуміння цих наслідків для того, щоб інформувати про розробку політики, запобігання конфліктам і зусилля з пост-військової реконструкції.

Об'єкт: Вимушено переміщені особи.

Предмет: Потреби вимушено переміщених осіб внаслідок російсько-української війни.

Мета: Виявити потреби вимушено переміщених осіб, що висвітлені в діяльності гуманітарних організацій ООН.

Завдання дослідження:

1. Дослідити потреби вимушено переміщених осіб (описані в документах та доповідях).
2. Проаналізувати потреби вимушено переміщених осіб (представлені в доповідях ООН).
3. Визначити основні потреби вимушено переміщених осіб (на основі представлених в доповідях ООН).

Логічний аналіз основних понять предмета дослідження

1. **Рівень життя** – це рівень доходу, комфорту та доступних послуг, які зазвичай застосовуються до суспільства чи місця, а не до окремої людини.
2. **Соціальна інтеграція** - визначається ООН як процес покращення умов участі в суспільстві, особливо для людей, які перебувають у невикладному становищі, шляхом розширення можливостей, доступу до ресурсів, права голосу та поваги до прав.
3. **Засоби до існування** включають можливості, активи (включаючи як матеріальні, так і соціальні ресурси) і діяльність, необхідні для забезпечення засобів до існування. Засоби до існування є стійкими, коли вони можуть справлятися зі стресом і потрясіннями та оговтатися від них, а також

підтримувати або розширювати свої можливості та активи як зараз, так і в майбутньому, не підриваючи при цьому базу природних ресурсів.

4. **Гендерна рівність** є людським правом.

5. **Продовольча безпека** - фізичний і економічний доступ до достатньої кількості безпечної та поживної їжі, яка відповідає їхнім харчовим потребам і харчовим перевагам для активного та здорового життя». (Всесвітній продовольчий саміт, 1996)

Методологічний розділ програми дослідження

Принциповий план дослідження.

Для дослідження репрезентації досліджуваних соціальних груп планується проведення соціологічного дослідження.

Отримані під час дослідження дані можуть бути використані для подальшого дослідження соціально-економічних та гуманітарних наслідків російсько-української війни для суспільства.

Обґрунтування системи вибірки, одиниць спостереження: у даному дослідженні доцільно застосувати контент аналіз. Це дозволить отримати актуальні дані при проведенні дослідження.

Обраними одиницями дослідження є:

ВПО. В дослідженні аналізується ролі вимушено перемішених осіб відповідно до їх соціально-економічного становища.

Джерело. Контент аналіз проводиться на рівні збірки звітів підрозділів ООН, що задіяні у досліджуваній сфері. Цей підхід допомагає зрозуміти загальний зміст досліджуваних джерел.

Зображення впливу та рекомендації щодо політики. Звіт ПРООН включає зображення впливу війни на біженців та політичні рекомендації, пов'язані з біженцями, дослідження включає аналіз цих рекомендацій, для подальшого дослідження наслідків російсько-української війни.

Ці визначені закономірності забезпечують всебічне розуміння викликів і потреб, з якими зіштовхуються жінки в контексті української кризи біженців, особливо підкреслюючи багатогранний вплив війни на різні аспекти їхнього життя.

1. Гендерна диспропорція в потоках біженців:

- У багатьох сегментах стабільною є тенденція до надмірної представленості жінок серед українських біженців у приймаючих країнах. Підкреслюється, що це відхилення від типового гендерного розподілу в глобальних потоках біженців, де частка жінок зазвичай нижча. Відзначено, що ця гендерна диспропорція в деяких випадках перевищує 80%.

2. Проблеми соціально-економічної інтеграції:

- Постійна тема — проблеми соціально-економічної інтеграції, з якими стикаються жінки-біженки. Наголошується на тягарі забезпечення потреб сім'ї, особливо в сім'ях, які очолюють переважно жінки. У звітах вказується, що інтеграції перешкоджають економічна нестабільність і обмежений доступ до основних послуг.

3. Охорона здоров'я та гуманітарна підтримка:

- Потреба в гуманітарній підтримці в секторі охорони здоров'я та догляду для жінок і дівчат, особливо з уразливих груп, є постійною темою. Особлива увага приділяється таким послугам, як сексуальне та репродуктивне здоров'я, контрацепція, безпечні аборти та догляд після абортів. Наголошується на зростаючій материнській смертності та обмеженому доступі до послуг з планування сім'ї.

4. Вплив війни:

- Вплив війни на жінок є помітною закономірністю. Висвітлюються проблеми, пов'язані з дотриманням гігієнічних умов, збільшенням відповідальності жінок під час закриття шкіл через додавання обов'язків доглядальниць за дітьми. Ризики щодо безпеки, зокрема через відсутність

гендерно сегрегованих приміщень, сприяють збільшенню випадків насильства за статтю.

5. Гуманітарні виклики в зонах воєнних дій:

- Жінки, особливо ті, що живуть поблизу лінії фронту та ведуть сім'ї, зіштовхуються зі значними гуманітарними проблемами. Боротьба за харчування дітей, економічна нестабільність і відсутність продовольчої безпеки постійно згадуються як проблеми, з якими мають справу жінки, особливо матері, у зонах воєнних дій.

6. Особливі потреби вразливих груп жінок-біженок:

- Висвітлюється вразливість окремих груп жінок, наприклад тих, що повертаються. Наголошується на необхідності допомоги в оренді житла, зимового одягу, опалювальних приладів тощо. Крім того, жінки та дівчата визначені як значний відсоток нужденних, які стикаються з проблемами через нестачу доступного житла.

7. Правові проблеми та проблеми безпеки:

- Правові проблеми та виклики безпеки, з якими зіштовхуються жінки, особливо ті, що очолюють сім'ї, є постійною темою. Постійно згадується відсутність нормативно-правових документів, що перешкоджають реалізації основних прав, та ризики безпеки, пов'язані з неякісним житлом.

8. Дискримінація жінок і матерів-біженок:

- Проблеми, яких зазнають жінки-біженки, особливо матері, згадуються у зв'язку з дітьми. Ці жінки іноді зіштовхуються зі складною «потрійною дискримінацією» за статтю, статусом іммігранта та вимушеною міграцією, що свідчить про міжсекторальні проблеми.

Ці визначені закономірності дають змогу зрозуміти багатогранні проблеми, з якими мають справу діти, особливо в районах бойових дій.

1. Підвищена вразливість у зонах бойових дій:

- Послідовною темою є підвищена вразливість дітей у зонах бойових дій та серед внутрішньо переміщених осіб. Відзначено, що наслідки військових дій і

переміщення посилюють потреби в захисті та вразливість у постраждалих громадах, з особливим акцентом на дітей.

2. Потреби в екстреній допомозі та притулку:

- Ще одна повторювана тема висвітлює особливі потреби дітей як групи населення, особливо тих, хто живе в центрах колективного розміщення. Для цієї вразливої групи вкрай важливими вважаються набори для надання притулку, предмети домашнього вжитку та підтримка змін у житлових умовах.

3. Вплив на продовольчу безпеку:

- Постійно підкреслюється значні потреби дітей у продовольчій безпеці та гуманітарній допомозі. Вразливими є не тільки на дітей, але й всі члени сім'ї, особливо в зонах конфлікту та серед внутрішньо переміщених осіб.

4. Гігієна та ризики для здоров'я:

- Особлива увага до гігієни та ризиків для здоров'я є постійною темою. Діти в зонах бойових дій не мають доступу до чистої води та засобів гігієни, що створює ризик для здоров'я. Відзначається, що інфляційний тиск на предмети гігієни створює фінансовий тиск на сім'ї, які виховують дітей.

5. Ризики інфекційних захворювань та психічних розладів:

- Постійно наголошується на вразливості дітей та молоді до інфекційних захворювань, недоїдання, психічних розладів. Особлива увага приділяється дітям, народженим під час війни, підкреслюючи схильність до передчасних пологів та ускладнень, що потребують неонатального догляду.

Ці визначені закономірності дають зрозуміти конкретну вразливість і виклики, з якими стикаються люди похилого віку в контексті війни та військових конфліктів. Теми, що повторюються, підкреслюють багатогранність цих викликів, починаючи від економічних труднощів і закінчуючи ризиками для здоров'я та обмеженим доступом до основних послуг.

1. Складності соціальної інтеграції людей похилого віку:

Послідовна наголошується на вразливості людей похилого віку. Посилена їхньої вразливості відмічається згадками про обмежений доступ до державного

соціального захисту, високий ризик виселення і обмежений доступ до пенсій, медичної допомоги та належного житла. Люди похилого віку, які живуть у центрах біженців, стикаються з труднощами через обмежений доступ до соціальних послуг і пільг, що підкреслює їхнє вразливе становище.

2. Вплив війни на людей похилого віку:

- Вплив війни на людей похилого віку є постійною темою. Висвітлено проблеми, пов'язані з втратою доходу, недоступністю медичних послуг та житла. Конкретні аспекти цього впливу включають загострення вразливості через перебої з водопостачанням та обмежений доступ до гігієнічних послуг, що призводить до ризиків для здоров'я. Пошкодження водної та енергетичної інфраструктури негативно впливає на доступ до питної води та систем централізованого тепlopостачання, впливаючи на здоров'я та благополуччя людей похилого віку.

3. Літні люди серед українських біженців:

- Згадується про представленість людей похилого віку серед українських біженців, де приблизно 4-6% людей віком від 65 років і старше. Незважаючи на меншу представленість серед біженців, ця група визнана такою, що потребує підвищеної уваги та підтримки в умовах військового конфлікту.

4. Проблеми в доступі до медичної допомоги:

- Літні люди, особливо ті, хто проживає у важкодоступних районах, мають обмежений доступ до медичної допомоги, включаючи програми діагностики та лікування інфекційних захворювань. Пошкодження водної та енергетичної інфраструктури визначено як фактор, що посилює складність цих викликів.

Ці визначені закономірності дають змогу зрозуміти конкретні проблеми, з якими стикаються сім'ї в контексті війни та переміщення. Теми, що повторюються, підкреслюють багатогранність цих викликів, починаючи від економічних труднощів і житлових питань до охорони здоров'я та унікальних проблем, з якими стикаються сім'ї в контексті української кризи біженців.

1. Вразливість сімей:

- Постійно наголошується на вразливості сімей, особливо тих, які очолюють жінки. Соціально-економічно вразливі сім'ї в центрах колективного проживання визначені як група високого ризику з обмеженим доступом до програм доступного житла.

2. Проблеми житлового будівництва та реконструкції:

- Сім'ї, особливо ті, які очолюють жінки, стикаються з труднощами під час відновлення житла, особливо після пошкодження та руйнування. Сім'ям у нещодавно реінтегрованих районах може знадобитися допомога для утеплення будинку, ремонту та комунальних послуг.

3. Фінансовий тягар і доступ до води:

- Сім'ї стикаються з підвищеним фінансовим тягарем, зокрема пов'язаним з витратами на підтримку водопостачання та водовідведення. Малозабезпечені та бідні сім'ї, особливо сім'ї, які перебувають у зонах військового конфлікту, стикаються з проблемами доступу до альтернативних джерел води, що впливає на їх здатність задовольняти основні потреби.

4. Участь сімей в українській кризі біженців:

- Сім'ї, особливо ті, які очолювали жінки, відіграють вирішальну роль у українській кризі біженців. Сімейний характер цих спільнот визначає виклики та тиск, особливо пов'язані з обов'язками по догляду за дітьми. Успіх соціально-економічної інтеграції залежить від того, наскільки добре ці родини справляються з цими викликами.

5. Потреби в охороні здоров'я та ліках:

- Сім'ї вважаються важливою соціальною групою у контексті військового конфлікту і потребують підтримки в наданні ліків і догляду. Тривала війна підвищує фінансову вразливість, змушуючи сім'ї скорочувати витрати, зокрема на охорону здоров'я. Особливі потреби виникають у сім'ях, де є члени з інвалідністю.

Ключові висновки в представлені щодо рівня життя, охорони здоров'я та освіти по відношенню до: жінок, дітей, літніх людей та сімей у статусі вимушено переміщених осіб.

	Рівень життя, охорони здоров'я та освіта		
Жінки	Вплив військового конфлікту	Охорона здоров'я та гуманітарна підтримка	
Діти	Підвищена вразливість в зонах конфлікту	Гігієна та ризики для здоров'я	Ризики інфекційних захворювань та психічних розладів
Літні люди	Вплив війни на людей похилого віку	Літні люди серед українських біженців	Проблеми в доступі до медичної допомоги
Сім'ї	Проблеми житлового будівництва та реконструкції	Потреби в охороні здоров'я та ліках	

Ключові висновки в представленні соціальної інтеграції по відношенню до: Жінок, дітей, літніх людей та сімей у статусі вимушено переміщених осіб.

	Соціальна інтеграція		
Жінки	Проблеми соціально-економічної інтеграції	Правові проблеми та проблеми безпеки	Дискримінація жінок і матерів-біженок
Діти	Дискримінація жінок і матерів-біженок		
Літні люди	Складності соціальної інтеграції людей похилого віку		

Сім'ї	Вразливість сімей	Участь сімей в українській кризі біженців
-------	-------------------	---

Ключові висновки в представленні потреб в засобах до існування по відношенню до: жінок, дітей та сімей у статусі вимушено переміщених осіб.

	Засоби до існування	
Жінки	Особливі потреби вразливих груп жінок-біженок	
Діти	Потреби в екстреній допомозі та притулку	
Сім'ї	Фінансовий тягар і доступ до води	Потреби в охороні здоров'я та ліках

Ключові висновки в представленні Гендерної рівності та продовольчих по відношенню до: жінок та дітей у статусі вимушено переміщених осіб.

	Засоби до існування		
Жінки	Гендерна диспропорція в потоках біженців	Вплив військового конфлікту	Гуманітарні виклики в зонах конфлікту
Діти	Вплив на продовольчу безпеку		

Висновки до третього розділу

Аналіз дозволяє говорити про серйозні гуманітарні та соціально-економічні наслідки, які сильно впливають на цивільне населення, військових і загалом на суспільство.

Перш за все, війна призводить до значних втрат життів, як серед військових, так і серед цивільного населення. Втрати життів можуть бути масовими через прямі бойові дії, а також в результаті голоду, хвороб, бомбардувань медичних закладів та інших гуманітарних катастроф. В ході воєнних дій часто відбуваються серйозні порушення прав людини, такі як

наси́льство, знищення майна, змушене переміщення населення, сексуальне наси́льство, пограбування і тортури. Ці порушення мають тривалі наслідки і створюють гуманітарну кризу. Вимушене переміщення населення призводить до великої кількості переселенців, де людям часто бракує доступу до основних житлових умов, їжі, води, медичної допомоги та освіти.

Крім того, постійні бомбардування та знищення інфраструктури (дороги, мости, електростанції, школи, лікарні тощо) ускладнюють надання основних послуг населенню, таких як електрика, вода, медична допомога та освіта. Це може призводити до загострення гуманітарної ситуації і ускладнювати відновлення після війни.

А також війна залишає психологічні наслідки як для військових, так і для цивільного населення. Травми, посттравматичний стресовий розлад, депресія і тривале психологічне страждання виникають внаслідок жахливих воєнних досвідів, втрати близьких людей і житлових умов, а також насильства, якому були свідками або жертвами.

Війна змусила багато людей залишити свої домівки і шукати притулку в інших регіонах або країнах. Це призвело до великих міграційних потоків, що в подальшому стає великим соціальним і економічним викликом для країн, що приймають біженців. Війна призводить до зростання безробіття, інфляції, зменшення виробництва та збільшення боргів країни. Економічна нестабільність впливає на життя громадян, зменшує їх доходи та погіршує загальний рівень життя.

ВИСНОВКИ

В даній кваліфікаційній роботі було:

1. Здійснено соціологічну інтерпретацію явища «війна».

У роботі здійснено інтерпретацію поняття війни у працях провідних вчених, соціологів, Ш.Монтеск'є, Адама Сміта, Дж. Александера, Нормана Енджела, а також розкрито класичні соціологічні підходи до розуміння явища війни М.Вебера, Е.Дюркгейма, Г.Спенсера, П.Сорокіна, В.Самнера; крім того здійснена інтерпретація війни Чарльза Тіллі, Майкла Манна, Ентоні Гідденса, Гаetano Моски, Вільфредо Парето, Рендалла Коллінза; розкривається війна і крізь призму глобалізації у теорії З.Баумана, М.Калдор. Досліджується війна і в роботах українських соціологів Є.Головахи, С.Макеєва, С.Хобти.

Розкривається війна крізь призму культурологічного, соціобіологічного, структурного функціоналізму, економцентричного та організаційного підходів.

З позиції структурного функціоналізму, війну можна розглядати як механізм підтримки соціального порядку і стабільності. Під час війни суспільства часто об'єднуються у спільній справі, сприяючи почуттю єдності та згуртованості. Війна також може слугувати фактором перенаправлення внутрішньої напруги на зовнішнього ворога.

Соціологія війни вивчає соціальні аспекти війни, включаючи її причини, наслідки, взаємодію між військовими та цивільними групами, роль держави та інституцій у веденні війни, а також вплив війни на суспільство в цілому. В цілому, соціологи:

- аналізують соціальні, політичні, економічні та культурні фактори, що сприяють появі конфліктів та війн;

- досліджують соціальні структури та інститути, що забезпечують функціонування військових сил, такі як ланки командування, військові підрозділи та військові звання;

- вивчають вплив війни на суспільство: аналізують соціальні зрушення, які відбуваються під час війни, такі як зміни в соціальній структурі, економіці, політиці та культурі;

- досліджують вплив політичних та військових інституцій на ведення війни, а також взаємодія між владою та суспільством під час конфліктів;

- вивчають військову соціалізацію: процес формування військових цінностей, ідентичності та поведінки, а також вплив військової служби на індивіда;

- аналізують соціальні процеси відновлення після війни, включаючи вплив військових конфліктів на мирне суспільство, процеси демобілізації та реінтеграції бійців, а також побудову миру та примирення.

Соціологія війни є важливою галуззю соціологічних досліджень, оскільки допомагає краще розуміти соціальні процеси, пов'язані з війнами та конфліктами, і сприяє розвитку стратегій для зменшення насильства та побудови миру.

2. Проаналізовано соціально-економічні та гуманітарні наслідки, спричинені війною.

Серед важливих гуманітарних наслідків війни варто виокремити: втрати людського життя, порушення прав людини, вимушене переміщення осіб, руйнування інфраструктури, голод та нестача продуктів харчування, психологічні наслідки.

Серед соціально-економічних наслідків варто виділити: економічні збитки, знищення інфраструктури, підприємств, сільськогосподарських угідь; біженці та внутрішньо-переміщені особи, зруйнована соціальна інфраструктура, економічна нестабільність, зниження інвестицій та розвитку, зміна демографічної інфраструктури.

Війна призвела до порушення економічної діяльності в постраждалих регіонах, у тому числі завдала шкоди інфраструктурним об'єктам. Це призвело до падіння виробництва та негативного впливу на місцеву економіку.

Руйнування інфраструктури та економічної діяльності призвело до втрати робочих місць і зростання рівня безробіття. Переміщені особи часто стикаються з проблемами в пошуку роботи, що ще більше загострює економічні труднощі. Невизначеність та економічні проблеми призвели до знецінення валюти та інфляції в постраждалих регіонах. Це впливає на купівельну спроможність, рівень життя та загальний економічний добробут населення.

Війна призвела до появи значної кількості внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та біженців. Переміщення має гуманітарні наслідки, включаючи проблеми з наданням притулку, медичної допомоги та основних послуг для тих, хто змушений покинути свої домівки. Тривала війна створює труднощі для гуманітарних організацій у доступі до постраждалих районів. Це перешкоджає доставці допомоги, включаючи медичну допомогу, їжу та чисту воду, посилюючи гуманітарну кризу. Війна створює навантаження на систему охорони здоров'я в постраждалих регіонах. Лікарні та медичні заклади пошкоджені або перевантажені, що призводить до труднощів у наданні належних медичних послуг населенню. Значних проблем зазнала і системи освіти, адже величезна кількість пошкоджених, зруйнованих освітніх закладів. Це має довгострокові наслідки для постраждалого населення, особливо для дітей та молоді, впливаючи на їхній рівень освіти та майбутні можливості. Гуманітарні наслідки включають психологічну травму та проблеми з психічним здоров'ям для осіб, які зазнали насильства та переміщення, пов'язаного з війною. Війна пов'язана з порушеннями прав людини, включаючи повідомлення про жертви серед цивільного населення, довільні затримання та переміщення. Ці порушення посилюють загальну гуманітарну кризу та вимагають міжнародної уваги та втручання.

Підсумовуючи, російсько-українська війна має далекосяжні соціально-економічні та гуманітарні наслідки, вплинувши на добробут і засоби існування окремих людей і громад. Складність війни, триваюче переміщення та проблеми з доступом до постраждалих районів сприяють гостроті кризи. Гуманітарні

зусилля, міжнародна співпраця та дипломатичні рішення мають вирішальне значення для подолання як безпосередніх, так і довгострокових наслідків війни.

3. Досліджено особливості соціально-економічного та гуманітарного становища населення України.

Жінки в українській кризі біженців:

Жінки надмірно представлені серед українських біженців у приймаючих країнах, що відхиляється від загальносвітової тенденції, коли частка жінок зазвичай нижча.

Жінки-біженки стикаються з труднощами соціально-економічної інтеграції, що ускладнюється економічною нестабільністю та обмеженим доступом до основних послуг.

Існує постійна потреба в гуманітарній підтримці в секторі охорони здоров'я та догляду за жінками.

Війна помітно впливає на жінок, включаючи проблеми, пов'язані з гігієною, посиленням обов'язків по догляду за дітьми під час закриття шкіл, ризику для безпеки та випадки насильства за статтю.

Жінки, особливо ті, хто знаходиться біля лінії фронту та ведуть сім'ї, стикаються зі значними проблемами, пов'язаними з годуванням дітей, економічною нестабільністю та відсутністю продовольчої безпеки.

Вразливі верстви населення, такі як репатріанти, потребують допомоги з житлом, зимовим одягом, опалювальними приладами та підтримки для спільного проживання.

Законодавчі проблеми та виклики безпеки, з якими стикаються жінки, особливо ті, що очолюють сім'ї, є постійними, включаючи відсутність нормативних документів та ризику безпеки, пов'язані з неякісним житлом.

Жінки-біженки, особливо матері, іноді мають справу з «потрійною дискримінацією» за статтю, статусом іммігранта та вимушеною міграцією, що підкреслює наскрізні проблеми.

Діти в українській кризі біженців:

Діти, особливо в зонах бойових дій та серед внутрішньо переміщених осіб, зіштовхуються з підвищеною вразливістю, що наголошує на потребі захисту та уваги до здоров'я та гігієни.

Особливі потреби дітей, які перебувають у центрах колективного розміщення, включають набори для притулку, предмети побуту та допомогу при зміні житлових умов.

Підкреслюється значна потреба дітей у продовольчій безпеці та гуманітарній допомозі, що впливає не лише на дітей, але й на всіх членів родини.

Приділяється увага гігієні та ризикам для здоров'я дітей у зонах бойових дій, відзначається відсутність доступу до чистої води та засобів гігієни.

Діти та молодь є вразливими до інфекційних захворювань, недоїдання та психічних розладів, з особливою увагою до тих, хто народився під час війни.

Літні люди в українській кризі біженців:

Люди похилого віку стикаються з проблемами соціальної інтеграції, включаючи обмежений доступ до державного соціального захисту, високий ризик виселення та обмежений доступ до пенсій, медичної допомоги та належного житла.

Війна впливає на людей похилого віку, спричиняючи такі проблеми, як втрата доходу, недоступність медичних послуг, житлові проблеми та ризики для здоров'я через проблеми з водою та санітарією.

Незважаючи на меншу представництво серед біженців, люди похилого віку (4-6% біженців) потребують підвищеної уваги та підтримки в умовах військового конфлікту.

Люди похилого віку, особливо ті, хто проживає у важкодоступних районах, стикаються з проблемами доступу до медичної допомоги, включаючи програми діагностики та лікування інфекційних захворювань.

Сім'ї в українській кризі біженців:

Сім'ї, особливо ті, які очолюють жінки, соціально-економічно вразливі, особливо в центрах колективного проживання.

Сім'ї зіштовхуються з труднощами у відновленні житла, особливо після пошкоджень і руйнувань, і можуть потребувати допомоги в ізоляції, ремонті та комунальних послугах.

Сім'ї, особливо ті, що знаходяться в зонах конфлікту, відчувають збільшення фінансового тягаря, пов'язаного з підтримкою водопостачання та водовідведення, що впливає на доступ до основних потреб.

Сім'ї, як важлива соціальна група, потребують підтримки в доступі до медицини та догляду, оскільки тривала війна збільшує фінансову вразливість і впливає на витрати, особливо на охорону здоров'я. Особливі потреби виникають у сім'ях, де є члени з інвалідністю.

Підсумовуючи, українська криза біженців представляє складні виклики для жінок, дітей, людей похилого віку та сімей. Багатогранний характер цих викликів вимагає комплексного та цілеспрямованого гуманітарного втручання, включаючи заходи щодо соціально-економічної інтеграції, охорони здоров'я, житла та потреб у захисті для вразливих груп.

4. Проведено порівняльний аналіз наслідків російсько-української та Хорватсько-боснійської війни.

Російсько-українська війна:

Конфлікт передбачає складну взаємодію етнічних і культурних зв'язків із значною частиною російськомовного населення в Україні. Соціологічні наслідки включають переосмислення національних ідентичностей, появу подвійних ідентичностей і поляризацію спільнот. Коріння війни сягає історичних зв'язків, спадщини радянських часів і проблем, пов'язаних з національною ідентичністю. Анексія Криму в 2014 році та триваючий конфлікт на сході України мають глибокі історичні та геополітичні наслідки. Конфлікт має ширші глобальні наслідки, включаючи геополітичне суперництво та альянси. Соціологічно, це призвело до формування наративів та ідентичностей у міжнародному масштабі,

причому глобальні ЗМІ та громадська думка відіграють певну роль у впливі на сприйняття. Конфлікт призвів до значної кількості внутрішньо переміщених осіб та біженців. Соціологічні наслідки включають виклики інтеграції, травми та навантаження на соціальні структури, оскільки громади викорінюються та переселяються. Економічні санкції та порушення торгівлі мали соціологічні наслідки, вплинувши на засоби існування, зайнятість та економічну стабільність. Економічні наслідки війни сприяють соціальній нерівності та проблемам у відбудові громад.

Хорватсько-боснійська війна:

Хорватсько-боснійська війна характеризувалася етнічними та релігійними розбіжностями, а розпад Югославії призвів до конфліктів за територію та ідентичність. Соціологічні наслідки включають переформатування спільнот за етнічною ознакою, що має тривалий вплив на соціальну згуртованість. Війна стала свідком значних військових злочинів і жорстокостей, що призвело до травм і психологічних шрамів для окремих людей і громад. Соціологічно це вплинуло на довіру, соціальні стосунки та здатність до примирення в постконфліктних суспільствах. Хорватсько-боснійська війна призвела до міжнародного втручання, включаючи миротворчі зусилля та проведення Дейтенської мирної угоди що великою частиною повипливала на хід післявоєнного відновлення країн. Економічні наслідки війни, включаючи руйнування інфраструктури та економічних ресурсів, мають соціологічні наслідки для післявоєнної реконструкції, зайнятості та економічного відновлення. Проблеми у відбудові сприяють соціальній диспропорції та нерівності. Соціологічно післявоєнний період у Хорватії та Боснії та Герцеговині включає зусилля з примирення, вирішення спадщини конфлікту та відновлення розірваних соціальних зв'язків. Процес включає роботу з минулим, сприяння діалогу та вирішення питань справедливості та відповідальності.

В обох війнах брали участь міжнародні гравці та мали глобальні наслідки. Однак, природа міжнародної участі та геополітичний контекст відрізнялися,

впливаючи на соціологічну динаміку унікальним чином. В обох війнах були присутні військові злочини та спроби примирення, але механізми та підходи відрізнялися. Трибунал відіграв значну роль у хорватсько-боснійському контексті, тоді як російсько-українська війна зіткнулася з труднощами у створенні подібних механізмів. Глобальні медіа та наративи зіграли певну роль у формуванні сприйняття та реакції на обидва конфлікти. Соціологічний вплив включає вплив зовнішніх наративів на внутрішню динаміку та конструювання колективної пам'яті. Обидві війни призвели до проблем переміщення та біженців, що ускладнило процес відновлення суспільства. Соціологічні наслідки включають проблеми в інтеграції, формуванні ідентичності та згуртованості громади.

Підсумовуючи, хоча російсько-українська і хорватсько-боснійська війна мають деякі спільні наслідки, пов'язані з переміщенням, травмою та економічними проблемами, їхні унікальні історичні, геополітичні та культурні контексти призвели до чіткої соціологічної динаміки з точки зору національної ідентичності, міжнародної участі, і підходи до примирення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітична доповідь ВООЗ. Люди похилого віку в надзвичайних ситуаціях: перспектива активного старіння, 2008. [Електронний ресурс]: <https://extranet.who.int/agefriendlyworld/wp-content/uploads/2014/06/WHO-Older-Persons-in-Emergencies-An-Active-Ageing-Perspective.pdf>
2. Аналітична доповідь ВООЗ [Електронний ресурс]: <https://www.who.int/publications/i/item/9789241565493>
3. Аналітична доповідь ВООЗ. Поширеність факторів ризику неінфекційних захворювань в Україні 2019, 2020. [Електронний ресурс]: <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/336642/WHO-EURO-2020-1468-41218-56060-eng.pdf>
4. Аналітична доповідь. Звіт про продовольчу безпеку в Україні, травень 2022 р., 12 травня 2022 р. [Електронний ресурс]: <https://www.wfp.org/publications/ukraine-food-security-report-may-2022>
5. Аналітичний звіт МОМ. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні – 7 раунд загального опитування населення, 29 липня 2022 р. [Електронний ресурс]: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-%E2%80%94-internal-displacement-report-%E2%80%94-general-population-survey-round-7-17-23-july-2022>
6. Аналітичний звіт УВКПЛ. Ukraine: Civilian Casualty Update, October 3, 2022. <https://www.ohchr.org/en/news/2022/10/ukraine-civilian-casualty-update-3-october-2022>
7. Аналітичний звіт. Навчай для України та ЮНІСЕФ. Потреби та очікування вчителів до 2022/23 навчального року». [Електронний ресурс]: <https://www.unicef.org/ukraine/en/press-releases/ministry-education-and-science-and-unicef-invite-educators-dedicate-first-lesson-1>
8. Аналітичний звіт ОЕСР. Labour market outcomes of immigrants and integration policies in OECD countries, 19 Nov 2020. [Електронний ресурс]: <https://doi.org/10.1787/0c0cc42a-en>

9. Аналітичний звіт. ООН Жінки та CARE. Оперативний гендерний аналіз ситуації в Україні: огляд вторинних даних 29 березня 2022 р. [Електронний ресурс]: https://eca.unwomen.org/sites/default/files/2022-05/UNWomen_BRIEF_A4_2022_UKR-1.pdf
10. Аналітичний звіт. Дослідження Gradus. Зміни в житті дітей під час війни: аналітичний звіт, квітень 2022 р. [Електронний ресурс]: https://gradus.app/documents/211/Children_Report_Gradus_28042022.pdf
11. Аналітичний звіт. Дослідження Info Sapiens, 13-18 квітня 2022р. [Електронний ресурс]: <https://www.sapiens.com.ua/ua/socpol-research-single-page?id=222>
12. Аналітичний звіт. Самопочуття українців під час війни: емоції, очікування, особистий досвід – опитування у західних та центральних регіонах. Фонд «Демократичні ініціативи», 7–15 травня 2022 р. [Електронний ресурс]: <https://dif.org.ua/article/samopochuttya-ukraintsiv-pid-chas-viyni-emotsii-ochikuvannya-osobistiy-dosvid-opituvannya-u-zakhidnikh-ta-tsentralnikh-regionakh>
13. Аналітичний звіт. Огляд гуманітарних потреб України 11 лютого 2022 р. [Електронний ресурс]: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-humanitarian-needs-overview-2022-february-2022-enuk>
14. Аналітичний звіт. Огляд гуманітарних потреб 2021/2022. [Електронний ресурс]: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-02/ukraine_hno_hrp-ua.pdf
15. Джаккомо А., Боєрі Т. та Жолудь О. Ринок праці в Україні: перебудувати краще. Вокс Україна. 26 квітня 2023 р. [Електронний ресурс]: <https://voxukraine.org/en/the-labour-market-in-ukraine-rebuild-better>
16. Прес-реліз. Online-опитування українських біженців Info Sapiens. 2023. [Електронний ресурс]: https://www.sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=229&fbclid=IwAR0O7jhIBTpRpJxeki_u_PjTXDF0T-UMS4zOvf-BPRNG_ldV9PmIcEgOt8U

17. Прес-реліз. HelpAge. Україна: швидка оцінка потреб переміщених людей похилого віку, 6 червня 2022 р. <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-rapid-needs-assessment-displaced-older-people-ivivska-chernivetska-and-dnipropetrovska-oblasts-3-june-2022>

18. Панченко Т. Перспективи інтеграції українських біженців на німецький ринок праці: результати онлайн-опитування ifo», *CESifo Forum*. Vol. 23/4. 2022. - С. 67-75. [Електронний ресурс]: <https://www.cesifo.org/en/publikationen/2022/article-journal/prospects-integration-ukrainian-refugees-german-labour-market>

19. Репінський А. Особливості відновлення країни у післявоєнний період: соціологічний аналіз. ПОЛІТ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доповідей XXIII Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених: [у 2-х т.]. – Т. 1 (м. Київ, 04-07 квітня 2023 р.) / [ред. кол.: Н.В.Ладогубець, А.М.Кокарева та ін.]; Національний авіаційний університет. – К.:НАУ, 2023.– с.390-392.

20. Репінський А. Особливості відновлення країни у післявоєнний період: соціологічний аналіз. Гуманітарні науки: тези доповідей наукового семінару Харківського національного університету повітряних сил імені Івана Кожедуба «Інформаційне протиборство в умовах російсько-української війни» (30 листопада 2023 р., м. Харків).

21. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / Упоряд.: Є. Головатий, С.Макеєв. НАН України. Інститут соціології. – К.: Інститут соціології, 2022. <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografiivse.pdf>

22. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografiivse.pdf>

23. Alexander Jeffrey C. Toward a Theory of Cultural Trauma. Cultural Trauma and Collective Identity. Oakland, CA, 2012. California Scholarship URL: <https://academic.oup.com/california-scholarship-online/book/20485/chapter-abstract/179667825?redirectedFrom=fulltext>
24. Analytic report. EUAA, IOM, OECD Forced displacement from and within Ukraine 28 жовтня 2022 р. URL: <https://euaa.europa.eu/publications/forced-displacement-and-within-ukraine>
25. Analytic report. HIV TB Health Cluster, TWG OST Report, 2022. URL: <https://www.humanitarianresponse.info/en/operations/ukraine/documents/document?page=9>
26. Analytic report. Huma Haider The Politicisation of Humanitarian Assistance: Refugee and IDP Policy in Bosnia and Herzegovina 26 Apr 2010. URL: <https://reliefweb.int/report/bosnia-and-herzegovina/politicisation-humanitarian-assistance-refugee-and-idp-policy-bosnia>
27. Analytic report. International Crisis Group (ICG), Refugees and Internally Displaced Persons in B-H, 30 April 1997. URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6a6d20.html>
28. Analytic report. Lives on Hold: Profiles and Intentions of Refugees from Ukraine #1 12 July 2022 <https://data.unhcr.org/en/documents/details/94176>
29. Analytic report. O’Hanlon, Michael E., Constanze Stelzenmüller, David Wessel. “Ukraine Index.” Brookings (blog), February 24, 2023. URL: <https://www.brookings.edu/articles/ukraine-index-tracking-developments-in-the-ukraine-war/>
30. Analytic report. Ukraine crisis 2022: Aid and refugees. House of Commons. — Parliament UK. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-9467/>
31. Analytic report. Ukraine: Collective Site Monitoring (CSM) Round 2: July 2022. URL: <https://data.unhcr.org/fr/documents/download/95514>

32. Analytic report. Ukraine situation: Flash Update 14. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/93039>
33. Biegel Naomi, Wood Jonas, Neels Karel. (2021). Migrant-native differentials in the uptake of (in)formal childcare in Belgium: The role of mothers' employment opportunities and care availability. *Journal of Family Research*. URL: https://www.researchgate.net/publication/348882369_Migrant-native_differentials_in_the_uptake_of_informal_childcare_in_Belgium_The_role_of_mothers'_employment_opportunities_and_care_availability
34. Bauman Zygmunt. *Reconnaissance Wars of the Planetary Frontierland*. 2002. 19(4). pp.81-90. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0263276402019004006>
35. Gat A. *War in Human Civilization*. Oxford: Oxford University Press. 2008. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/War_in_Human_Civilization/sRnxxGxfMLYC?hl=uk&gbpv=1&dq=inauthor:%22Azar+Gat%22&printsec=frontcover
36. Giddens Anthony. *The Nation-State and Violence*. 1987. URL: https://books.google.com.ua/books?id=wJu1Z4cTdsIC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
37. Dean Liz, Churchill Brendan, Ruppner Leah. *The mental load: building a deeper theoretical understanding of how cognitive and emotional labor overload women and mothers*. *Community Work & Family*. 2021. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13668803.2021.2002813>
38. Deegan Mary Jo. *Self, War and Society*. George Herbert Mead's *Macrosociology*. 2008. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/Self_War_and_Society/1qw0DwAAQBAJ?hl=uk&gbpv=1&dq=Durkheim+Emile+War&printsec=frontcover
39. Durkheim Émile 1915. *Germany Above All: German Mentality and War*. Paris: Armand Colin. URL:

<https://cudl.colorado.edu/MediaManager/srvr?mediafile=MISC/UCBOULDERCB1-58-NA/1508/i73514135.pdf>

40. Hirst Paul, Graeme Thompson. Globalisation in Question. Cambridge: Polity Press. 1999. URL: https://www.researchgate.net/publication/270192305_Globalization_in_Question_The_International_Economy_and_the_Possibilities_of_Governance

41. Jansen S. The Privatisation of Home and Hope: Return, Reforms and the Foreign Intervention in Bosnia-Herzegovina. *Dialectical Anthropology* 30, 177-199/2006. URL: <https://www.jstor.org/stable/29790762>

42. Kaldor Mary. Wars New and Old: Organized Violence in the Global Age. Cambridge: Polity Press. 2001. URL: <https://www.sup.org/books/title/?id=23193>

43. Kälin W. Specific Groups and Individuals: Mass Exoduses and Displaced Persons: Report of the Representative of the Secretary-General on the Human Rights of Internally Displaced Persons: Addendum: Mission to Bosnia and Herzegovina. 2005. URL: <https://reliefweb.int/report/bosnia-and-herzegovina/politicisation-humanitarian-assistance-refugee-and-idp-policy-bosnia>

44. Laytin David. Nations, States and Violence. Oxford: Oxford University Press. 2007. URL: https://www.academia.edu/571176/Nations_States_and_Violence_by_David_D_Laitin

45. Liebig, T. and K. Tronstad. Triple Disadvantage? A first overview of the integration of refugee women, *OECD Social, Employment and Migration* , No. 216, OECD Publishing, Paris. 2018. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/employment/triple-disadvantage_3f3a9612-en

46. Malesevic Sinisa. (2008). The Sociology of New Wars? Assessing the Causes and Objectives of Contemporary Violent Conflicts. *International Political Sociology*. URL: https://www.researchgate.net/publication/227652331_The_Sociology_of_New_Wars_Assessing_the_Causes_and_Objectives_of_Contemporary_Violent_Conflicts

47. Mann Michael. States, War and Capitalism: Studies in Political Sociology. Oxford: Blackwell. 1988. URL: <https://www.scribd.com/document/367036345/Michael-Mann-States-War-and-Capitalism-Studies-b-ok-org-1-pdf>
48. OECD (2022), "Responding to the Ukrainian refugee crisis", in International Migration Outlook 2022, OECD Publishing, Paris. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/international-migration-outlook-2022_23898d5a-en
49. Operational Data Portal. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
50. Oppenheimer Franz 2007 [1926]. Montreal: Black Rose Books. URL: https://www.academia.edu/5144512/Sociological_Theory_and_Warfare
51. Phillimore, J. Forced Migration, Sexual and Gender-based Violence and Integration: Effects, Risks and Protective Factors». June 2022. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s12134-022-00970-1>
52. Ratha Dilip, Sonia Plaza, Elliott J Riordan, Vandana Chandra, William Shaw. "Migration and Development Brief 37: Remittances Brave Global Headwinds. Special Focus: Climate Migration." KNOMAD-World Bank, 2022. URL: https://www.knomad.org/sites/default/files/publication-doc/migration_and_development_brief_37_nov_2022.pdf
53. Repinskyi A., Stryhul M. Socio-economic and humanitarian consequences of the russian-ukrainian war for society. IV International scientific and practical conference «Researching Advanced Horizons of Global Progress: Challenges and Innovative Concepts» (December 13-15, 2023) Seville, Spain, International Scientific Unity. 2023. pp. 455-458.
54. Rosand E. The Right to Return Under International Law Following Mass Dislocation: The Bosnia Precedent?' Michigan Journal of International Law 19. 1998. pp.1091-1140. URL: <https://reliefweb.int/report/bosnia-and-herzegovina/politicisation-humanitarian-assistance-refugee-and-idp-policy-bosnia>

55. Stefansson A. H. (2006). Homes in the Making: Property Restitution, Refugee Return, and Senses of Belonging in a Post-war Bosnian Town. *International Migration*, 44(3). pp. 115-137.

56. Tilly Charles. War Making and State making as Organized Crime, in: P. Evans., D. Rueschemeyer and T. Skocpol (eds.). *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press. 2010. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/bringing-the-state-back-in/war-making-and-state-making-as-organized-crime/7A7B3B6577A060D76224F54A4DD0DA4C>

57. Tuathail Gearóid, Toal Gerard. Has ethnic cleansing succeeded? Geographies of minority return and its meaning in bosnia herzegovina. 2005. URL: https://www.researchgate.net/publication/237609973_HAS_ETHNIC_CLEANSING_SUCCEEDED_GEOGRAPHIES_OF_MINORITY_RETURN_AND_ITS_MEANING_IN_BOSNIA_HERZEGOVINA

58. United Nations (1995). The UN and the Situation in the Former Yugoslavia, UN Doc. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/176491>

59. Wintrobe R. *Rational Extremism*. Cambridge: Cambridge University Press. 2006. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/Rational_Extremism/4xlxybRoCj0C?hl=ru&gbpv=1&dq=inauthor:%22Ronald+Wintrobe%22&printsec=frontcover